

ÓTHON A VILÁGBAN

Honismereti könyvsorozat

Sorozatszerkesztő:

Fogarasy Attila

Fogarasy Attila, Sax Ibolya

„Hol sírjaink domborulnak”

Temetők könyve

Buch der Friedhöfe

Pilisvörösvár / Werischwar

**Német Nemzetiségi Önkormányzat
Pilisvörösvár, 2011.**

Gyűjtötte, írta és szerkesztette:
Fogarasy Attila és Sax Ibolya

Lektorálta:
Puskás Béla

Nyelvi lektorok:
Szeitz Teodóra (magyar)
Tóth Zsuzsanna (német)

Német nyelvű összefoglaló:
Tóth Zsuzsanna

Fotók:
Fogarasy Attila, Sax Ibolya,
Rásonyi Győzőné és mások

Kiadta:
a Pilisvörösvári Német Nemzetiségi Önkormányzat

ISBN 978-963-06-9760-6

Internetes elérhetőségek:
<http://www.temetokkonyve.hu>
<http://picasaweb.google.com/temetokkonyve>
<http://www.youtube.com/user/temetokkonyve>
E-mail: temetokkonyve@gmail.com

© Fogarasy Attila, Sax Ibolya

JUHÁSZ GYULA

Consolatio

*Nem múlnak ők el, kik szívünkben élnek,
Hiába szállnak árnyak, álmok, évek.
Ők itt maradnak bennünk csöndesen még,
Hiszen hazánk nekünk a végtelenség.*

*Emlékük, mint a lámpafény az estben,
Kitündököl és ragyog egyre szebben
És melegít, mint kandalló a télben,
Derűs szelíden és örök fehéren.*

*Szemünkben tükrözik tekintetük még
S a boldog órák drága, tiszta üdvét
Fölissza lelkünk, mint virág a napfényt
És élnek ők tovább, szűz gondolatként.*

„Memento mori”

Előszó

„Memento mori!” „Emlékezz a halálra!” – köszöntik egymást a szigorú életű trappista szerzetesek. Súlyos, drámai intelmük lebegett szemünk előtt, amikor munkánkat elkezdtük, hogy a vörösvári temetők történetét papírra vessük. De mégsem szorongva vagy fájdalomtól átítatva tettük ezt, hanem az őseink iránti szűnhetetlen tisztelettől vezérelve.

Városunk nemcsak azokból az utcákból, terekből áll, amelyek mentén lakóházak, közintézmények, üzletek, üzemek, irodák vagy éppen szórakozóhelyek sorakoznak – nemcsak abból a nyüzsgő és izgalmas, örökké változó és nyughatatlan világból, amely az élők mindennapi tere, hanem szerves része a temető is, ahol az egykori lakók alusszák csendes és mély álmukat. A holtak városa – ahogy az egyiptomiak nevezték – az élők városának tükörképe. Haloványabb, holdezüst színű kép ez, de a mi kultúránkat, gondolkodásmódunkat, érzélemvilágunkat tükrözi.

Memento mori! – Emlékezz a halálra! S tiszteld azokat, akik már átlépték lét és nemlét küszöbét, s akik szemében csillagok és galaxisok távoli fénye ragyog.

De Ők még sincsenek távol; velünk élnek. Ott ülnek ünnepi asztalunknál, részesei mindennapjainknak; vigyázzák tétova lépteinket, segítik eligazodásunkat abban a reménytelenül sűrű labirintusban, amit úgy hívunk: világ, amit úgy hívunk: élet.

Vajon mit mondana a nagypapa, ha itt lenne? És a dédi? Bizonyára összeráncolná a homlokát... Nehéz teher mindennap úgy igazítani gondolatainkat és tetteinket, hogy haló porukban is büszkék lehessünk ránk.

„A temetőben minden a halottakért történik, de minden cselekedtünk az élőknek szól” – írja Puskás Béla „Temetők üzenete”¹ című művében. Könyvünk is a halottak emlékéért jött létre, de minden betűje az élőknek szól. Akik írtuk, magunk is megtapasztalhattuk: „ahogy egyre több hozzátartozónk kerül ki a temetőbe, úgy kerül hozzánk egyre közelebb a temető.” De bele kell nyugodnunk a megváltoztathatatlanba, s el kell fogadnunk szeretteink halandóságát.

Mert amint az Írás mondja: „Ideje van a születésnek és ideje a meghalásnak; ideje az ültetésnek, ideje annak kiszaggatásának, ami ültetett.” (Préd 3:2)

Ajánljuk munkánkat nagy tisztelettel a holtak városának lakói, hallgatók és bölcs őseink emlékének.

A könyv szerzői

1. Puskás Béla: Temetők üzenete. Kaposvár, 2001.

*Meghalok én tízszer, százszor,
Nem félek én a haláltól,
De rakhatsz rám hegyet: hatot:
Míg magyar van: feltámadok.*

(Szabó Dezső)

ELSŐ RÉSZ

„A halál törvény, nem büntetés”

(Seneca)

I. A halál kultúrája

A halált már a legősibb emberi közösségek sem tudták elfogadni teljesen lezárt, megfellebbezhetetlenül végleges dolognak. A lélek valamilyen formában való továbbélése minden kultúrában, vallásban megtalálható.

Ezekhez a vallásos hitekhez, halálfelfogásokhoz, népi hiedelmekhez változatos és gazdag szokásrendszerek kapcsolódnak.

A legrégebbi korokban például a tűzhely környékén temették el a halottakat, az élők közvetlen közelében. Az elhunytakat továbbra is a közösséghez tartozóknak tekintették.

A suméroknál is gyakran előfordult, hogy a lakóházban sírboltot építettek a padló alá, és itt helyezték el elhunyt családtagjaikat. A temetéskor a halottal együtt eltemették személyes tárgyait, és ellátták étellel és itallal is, hogy a túlvilágon ne szenvedjen hiányt semmiben.

Az egyiptomiak bebalzsamozták az elhunytat, gondosan megóvva az egyes testrészeket. Gazdag hitvilágot alakítottak ki a túlvilági életre vonatkozóan. Halálkultúrájukat az Ozirisz-mítosz határozta meg, amely a feltámadásba vetett hit alapja volt. Sírkertjeik a mai temetők előképei voltak.

A görögök gondosan előkészítették a holttestet utolsó útjára. Illatos olajjal kenték be, díszes takarót terítettek rá, a hajába diadémot vagy koszorút tettek – így ravatalozták fel. Két nap után siratóénekeket énekelve vitték ki a temetőbe, a sírra mirtuszkoszorúkat és liliomot szórtak. Temetkezési helyeik a város belsejében voltak, a temetés utáni halotti tort a temetőben ülték meg.

Mihály arkangyal méri a lelkeket.
(Az 1514-ben Landshutban nyomtatott
„Ars moriendi”² lapja)

A rómaiak elhamvasztották a holttesteket. Ők nem hittek a test feltámadásában. A holtak nyughelyét is a településen kívül helyezték el: szigorú törvények tiltották a város falain belüli temetkezést.

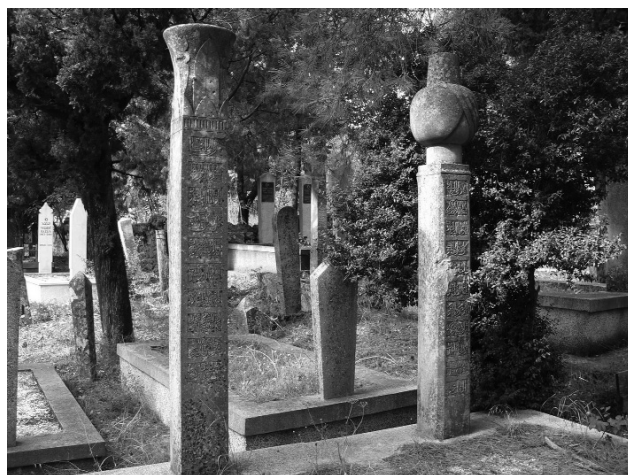
A kereszténység elterjedésével szokásrendszerük megváltozott, és fokozatosan áttértek a csontvázas temetésre. A keresztények ugyanis a lélek és a test feltámadását egyaránt hirdették. A test egyben való eltemetése a zsidó hagyományokból származik. Jézus teste is így nyugodott a sírban. Ez is a feltámadásban való hitet fejezi ki.

Amint a honfoglaló magyarság felvette a kereszténységet, a pogány szokásokat elhagyva, szintén áttért a koporsós temetésre. A katolikus egyház egészen 1963-ig til-

2. „Lat. ,a meghalás művészete’: betegek és haldoklók lelki gondozását segítő rövid, könnyen érthető lelkipásztori utasítások gyűjteménye papok és laikusok számára; a 14. században kialakult irodalmi műfaj.” (Magyar Katolikus Lexikon: <http://lexikon.katolikus.hu.>) Az itt látható fametszet eredetije a Johann Weissenburger által 1514-ben, Landshutban kiadott „Ars moriendi ex variis scripturarum sententiis collecta cum figuris ad resistendum in mortis agone diabolicæ suggestioni” c. kiadványban található.

totta a pogány módra történő hamvasztást. Még az 1917-es egyházi törvénykönyv rendelkezései között is megtalálható, hogy aki végrendeletében ragaszkodott a hamvasztáshoz, egyházi temetést nem kaphatott. 1963-tól is csak úgy lehetett ezt a kegyeleti eljárást alkalmazni, ha a plébános meggyőződött arról, hogy ez nem a katolikus hit elutasítását jelentette.

A Pilis környékét is elfoglaló oszmán törökök halálképe nagy mértékben hasonlított a zsidó-keresztény hitvilágéhoz. Hitük szerint a halálban a test és a lélek különválik, míg a végítélet napján a halál angyala megfűjja a harsonát, hogy ismét egyesüljenek. A jók a paradicsomba kerülnek, a rosszak a pokolba.

Török temető Boszniában

Az iszlám felfogása szerint tehát a halál átlépés az örök élet világába. Mivel az iszlám a test feltámadását hirdeti, tilos a hamvasztásos temetkezés.

A töröknél a népi hiedelem úgy tartja, hogy a lélek időnként visszatér, hogy övéivel legyen. „A temetkezési szokások jó része a visszajáró lélek kártétele iránti félelemben gyökerezik – írja Ö. Bartha Júlia Az anatóliai törökök temetkezési szokásai³ című könyvében. – Ezért ügyelnek arra, hogy a rítus minden mozzanatát pontosan hajtsák végre. Mindenekelőtt imádkoznak, s a halottas ház a Korán hangos olvasásától zsong, helvát (édesség, egyik fajtája a török méz) osztanak a rokonoknak és a szegényeknek, ételt, pénzt, cukrot adnak a szomszédoknak, feltöltik a vizes edényeket, áldozati állatot ölnek, kifizetik az

3. Ö. Bartha Júlia: Az anatóliai törökök temetkezési szokásai. In: Studia folkloristica et ethnographica. A Kossuth Lajos Tudományegyetem Néprajzi Tanszékének kiadványa, 1996. Elektronikus kiadás: Terebess Ázsia E-tár (<http://www.terebess.hu/keletkultinfo/anatoliai.html>)

elhunyt adósságait, helyére rakják a szerszámaid, elrendezik minden félbemaradt dolgát.”

A hagyományos kínai felfogás is úgy tartja: a halál nem más, mint át-lépés egy másik világba. A lélek más testet öltve átlép a jang világból a jinbe. A halál tehát nem megsemmisülést jelent, hanem váltást, átváltozást.

Kínában ma helyhiány miatt csak hamvasztással temetnek, a hamvakat vagy kolumbáriumban helyezik el, vagy az elhunyt valamely hozzátartozójának otthonában. Hagyományos sírjeles temetők csak régebről maradtak fenn. Legrégebben pediglen az volt a szokás, hogy a halottakat erdőn, mezőn, vizek mellett, domboldalon helyezték el. Rengeteg ilyen sírt találni ma is országszerte.

A gyászolók manapság kis életképet állítanak az elhunyt otthona elé. A papírból vagy más egyszerű anyagokból készült életkép egy idilli családot ábrázol. Egy hét elteltével a makettet elégetik, és a hétköznapiok visszatérnek a megszokott kerékvágásba.

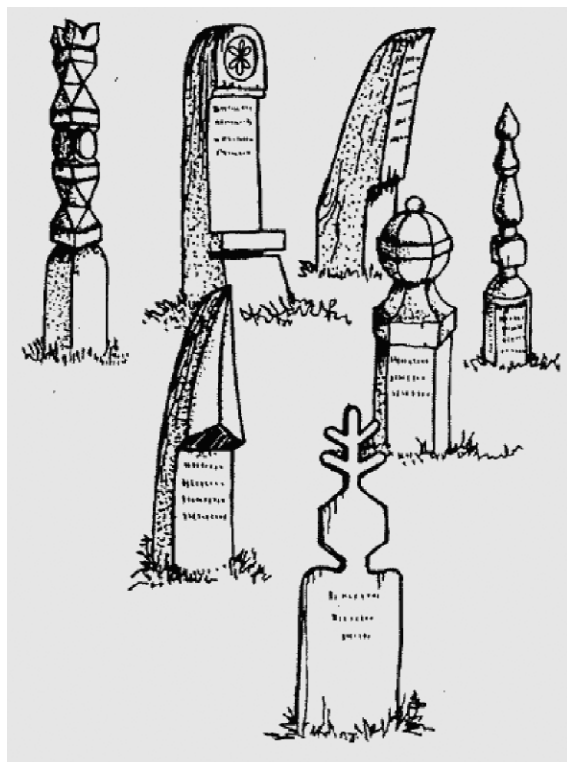
Az Amur és az Usszuri vidékén élő nanajok (más néven goldok) úgy képzelik, hogy az embernek két lelke van. Ha meghal valaki, az „ergen”, az ún. testlélek nyomban elhagyja a testet, a „panjan”, az ún. emlék- vagy álomlélek azonban még sokáig a család körében marad. A hozzátartozók a panjan lelket egy ünnepség keretében jelképesen a „panjóba”, a lélektartóba rakják, amit az asztalnál az elhunyt helyére állítanak, és minden jóval ellátnak.

A népszokás arra szolgál, hogy szép lassan hozzászokjanak elhunyt szerettük hiányához. Amikor a halott emléke halványodni kezd, a hozzátartozók több napos ünnep keretében elutazzatják az emlékléket.⁴

„A halál utáni élet ősi magyar elképzelése – Kiszely István szerint – abból az alap gondolatból indul ki, hogy míg az életet vesztett test lassan elporlad, a lélek vissza-visszajár belé, majd ismét eltávozik belőle, s éli a maga életét, mint mikor a testtel együtt élt. Mivel a test már mozdulatlan, halott, a lélek maga jár el övéi közé. A lélek útján a másvilág

4. Uray-Kőhalmi Katalin: A búcsú fokozatai. Nanaj anyag alapján. In: Lélek, halál, túlvilág. Vallásetnológiai fogalmak tudományközi megközelítésben. Budapest, Balassi Kiadó, 2001.

felé számtalan kaland, megpróbáltatás és szenvedés vár rá. Övéi már a temetéskor gondolnak mindezekre, ezért vele adnak minden szükséges holmit, ruhát, fegyvert, eszközt, lovat stb. aszerint, hogy milyen viszonyok vették körül az életben. A halott a sírban és a fejfa – kopjafa – fölötte élettelen. A végtelen idő azonban ismét egybekapcsolja az embert és a fát, hogy a halál után együtt hirdessék a mulandóság örökké-

Ósi magyar fejfatípusok
Kiszely István idézett művéből

valóságát. Ami az újszülöttnak az apja által elültetett élő fácska, az a halottnak – a túlvilágra születettnak – a síron elültetett fa, vagy felállított fajel: a fejfa. A fejfa általában a halottat képviseli. Vámbéry Ármin írja, hogy a kopjafaállítás szokását a türk népektől vették át ősünk, s tőlük ered az a gyakorlat is, hogy az elhunyt kilétére utaló jelekkel díszítik a fejfát, s a jeleket az arra járó a fejfáról leolvashatja. Orbán Balázs szerint pedig a fejfa össze-ölelkedése a pogány és keresztény hagyományoknak.”⁵

A katolikus egyház pogány eredete miatt tiltotta a kopjafaállítást, ezért régebben csak református és unitárius temetőekben állítottak ilyen sírjeleket. Ma már nincs ilyen tiltás, katolikus temetőekben is elő-előfordulnak.

Annak idején főleg a székelyeknél terjedt el a kopjafaállítás szokása. A művészi erővel, gazdagon faragott kopjafák beszélő sírjelek: motívumaiból a székely ember világosan ki tudta olvasni, hogy ki volt az elhunyt, férfi volt-e vagy nő, gyermek vagy felnőtt, mi volt a foglalkozása, ha katona volt, milyen rangban szolgált.

Lovass Ferenc újságíró az 1990-es években harmadmagával Nepálban járt, a magas hegyek között élő sámán hitű khám magarok (akik vélhetően nemcsak névrokonai a magyaroknak) kultúráját és hagyományait kutatva. A khám magarok nehezen megközelíthető hegyi temetőiben döbbszerűen fedeztek fel az expedíció tagjai a székely kopjafákhoz megszólalásig hasonló sírjeleket. Lovass Ferenc szerint az, hogy a khám magarok koporsóval temetkeznek és kopjafát állítanak – miközben közel s távol minden más nép hamvasztja a halottait – nem lehet véletlen egybeesés. A temetkezési szokások nagyon mélyről gyökereznek, s ez az esetleges közös eredet bizonyítéka lehet. (A magarok körülbelül kétezer évvel ezelőtt vándoroltak észak felől Nepálba, hogy pontosan honnan, az a múlt homályába vész.)⁶

A magyar nép – más népekhez, kultúrákhoz hasonlóan – gazdag hiedelemvilágot alakított ki a lélek elszállásával, a halállal, a temetkezéssel, a túlvilággal kapcsolatban. Ezek jó része ma is élő, megélt hiedelem. Sokan hisznek abban, hogy a testet elhagyó lélek a temetésig a ravatal közelében marad, s később is hetekig a faluban bolyong, és időnként felkeresi a rokonságot és az ismerősöket, hogy „rendezze adósságát”.

„A koporsó lezárásakor, illetve az udvarra vitelkor a lélek a koporsófedélre ül, s ott marad a temetőbe vitel során is. A temetés végeztével, a

5. Kiszely István: Kopjafák. In: A magyar nép őstörténete. Egyetemi tankönyv és tanári segédkönyv. Budapest, Kard és Jogar Kiadó, 2001. Internetes változat: <http://istvandr.kiszely.hu/ostortenet/index.html>

6. Fogarasy Attila: „Ó, szállj le ide, sólyom”. A Pilisi Turul Társaság rendezvénye. Vörösvári Újság, 2006. június (<http://www.pilisvorosvar.hu/vorosvariujzag/2006/junius/15.htm>)

frissen felállított sírjelre ül, ha nem maradt kint a temetőkapuban az előtte megholt lelkét őrségéből leváltani. A frissen szabadult lélek estig marad csak a temetőben. Éjszaka hazalátogat, ahogy országszerte mondják: megköszöni a szállást. Ezért már a torban is több helyen felhagynak számára egy helyet, s terítenek is neki. (...)

A lélek – lölök, lélök – általában nem látható, csak következtetni lehet arra, hogy jelen van. Leginkább abból, hogy nagy zajt csap, leveri a cserépedényeket mind a földre, de azok nem törnek el, kopogtat a mes-

**A halál angyala elviszi a halott lelkét pici gyerek alakjában.
Egy 1508-ban Augsburgban megjelent kiadvány fametszete**

tergerendán, a padláson, megreped a lámpaüveg, csörren a pohár, pattan az ajtó, a vizesedényekben felkavarodik a víz, s más váratlan, hirtelenében meg nem magyarázható események történnek az élők körül. (...) A halott lelke a hatodik-hetedik héten, más hiedelmek szerint a harmincadik-negyvenedik nap után megindul a túlvilágra, s immár végképp eltávozik az élők közül”⁷ – foglalja össze lélekkel kapcsolatos

7. Lélek. In: Magyar néprajz nyolc kötetben. (VII. kötet. Folklor 3. Temetkezési szokások) Akadémiai Kiadó, Budapest 1988-2002. Internetes változat: <http://mek.oszk.hu/02100/02152/html/07/index.html>

hiedelmeket a Magyar néprajz „Lélek” című fejezete. (A hiedelmekkel kapcsolatban lásd még „Der Aberglaube und der Tod” – Hiedelmek, babonák” és az „Írások, újságcikkek, visszaemlékezések” című fejezetet.)

Egy kultúrát az is jellemez, hogyan viszonyul halottaihoz. Hogyan és hová temeti el őket, milyen mértékben ápolja emléküket, gondozza sírjaikat.

„Ahogyan halottainkat tiszteljük, úgy viselkedünk az élőkkel is” – írja Nicolaus Lenau. Maurice Maeterlinck pedig így summázza holtak és élők viszonyát: „Sehol sem virágzott olyan szépen az élet, mint azoknál a népeknél, ahol a holtak iránti tiszteletet ápolták.”

A temetők is ennek a viszonynak a lenyomatai. Egy közösségről biztos ítélet fogalmazható meg a temető képéből. Nincs szomorúbb látvány egy elhanyagolt, gazzal benőtt sírkertnél. Ahol a holtakkal nincs, ki törődjön, az élőknek sincs igazán becsülete.

A temetők a közösségi élet szinterei is, kultúra- és információhordozó helyek. Késő korok tudósainak kincsestárai. Vannak népek, amelyekről csak azért tudunk valamit is, mert a régészek kiásták temetőiket. Bízunk abban, ha a vörösvári temetőket néhány évezred után „galaktikus régészek” feltárják, elismerően tudnak majd beszélni rólunk, a holtak rokonairól – akik becsülettel ápoltuk elődeink emlékét, gondosan gondoztuk sírjaikat, s megadással vettük át tőlük élet és halál stafétáját, amelyre írva vagyon: „Voltam, ami vagy, leszel, ami vagyok.”

*„Ős testvér, méla sváb, – nem érzed? – sírni kell!
Aquincum sok köve, nézd, minket is temet!”*

(Tóth Árpád)

II. A Pilis kövei

Amikor a vörösvári temetőket számba vesszük, nem szabad kihagynunk korábbi népek, kultúrák, települések temetkezési helyeit, amelyek a sváb telepesek megérkezése előtti történelmi időkben létesültek. A Pilis kövei sok halotti szertartást láttak már ebben a néhány tucat négyzetkilométernyi völgyben, s ahogy Tóth Árpád versében Aquincum kövei, sok száz emberöltőnyi halálnak voltak néma tanúi. Talán ez is kifejeződik abban, hogy a hegység legmagasabb hegyét – a Pilis-hegyet – Koporsó-hegynek nevezi a népnyelv.

1. A legrégebbi régészeti leletek

A Pilisi-medence az őskortól kezdve lakott hely. Az ún. barlangi eszkimók a jégkorszak végén jelentek meg itt. A pilisszántói kőfülkében amolyan őskori húsfeldolgozóra bukkantak a régészek: rengeteg rén-szarvascsont-maradvány hevert szanaszét.⁸

8. Fogarasy-Fetter Mihály: Pilisvörösvár története és néprajza. Pilisvörösvár, Pilisvörösvár Város Önkormányzata, 1998. 19-18.

A rénszarvasvadászokat újabb és újabb népcsoportok követték, akik a Pilis vidékén éltek és haltak. Az általuk elejtett állatok csontvázaik összekeveredtek az övéikkel és szerszámaik, edényeik töredékeivel.

Bárhová lépünk is ezen a vidéken, néhány méterre a talpunk alatt őskori, bronzkori, kelta, római, longobárd, avar, honfoglalás kori és középkori sírok rejlenek. Csak Vörösvár közigazgatási területén 23 régészeti lelőhelyet tartanak nyilván a régészek. Bárhol nyomnak le ásójukat a földbe, különböző kultúrák különböző szertartással elhantolt halottaira bukkannának.

Szinte az egész Pilisi-medence egyetlen nagy temető, sok-sok ezer, tízezer halottal. Rég elfeledett korok végtelen idő mélyére süllyedt lakóinak is kijár a holtakat megillető tisztelet.

A számos leírt lelet közül néhányat külön is megemlítünk Pest megye régészeti topográfiája⁹ alapján:

A Határréti-patak nyugati oldalán emelkedő dombhát lejtőjén, a csobánkai út mellett a régészek a késő bronzkori urnásíros kultúrába tartozó edénydarabokat, többek között urnatöredékeket ástak ki.

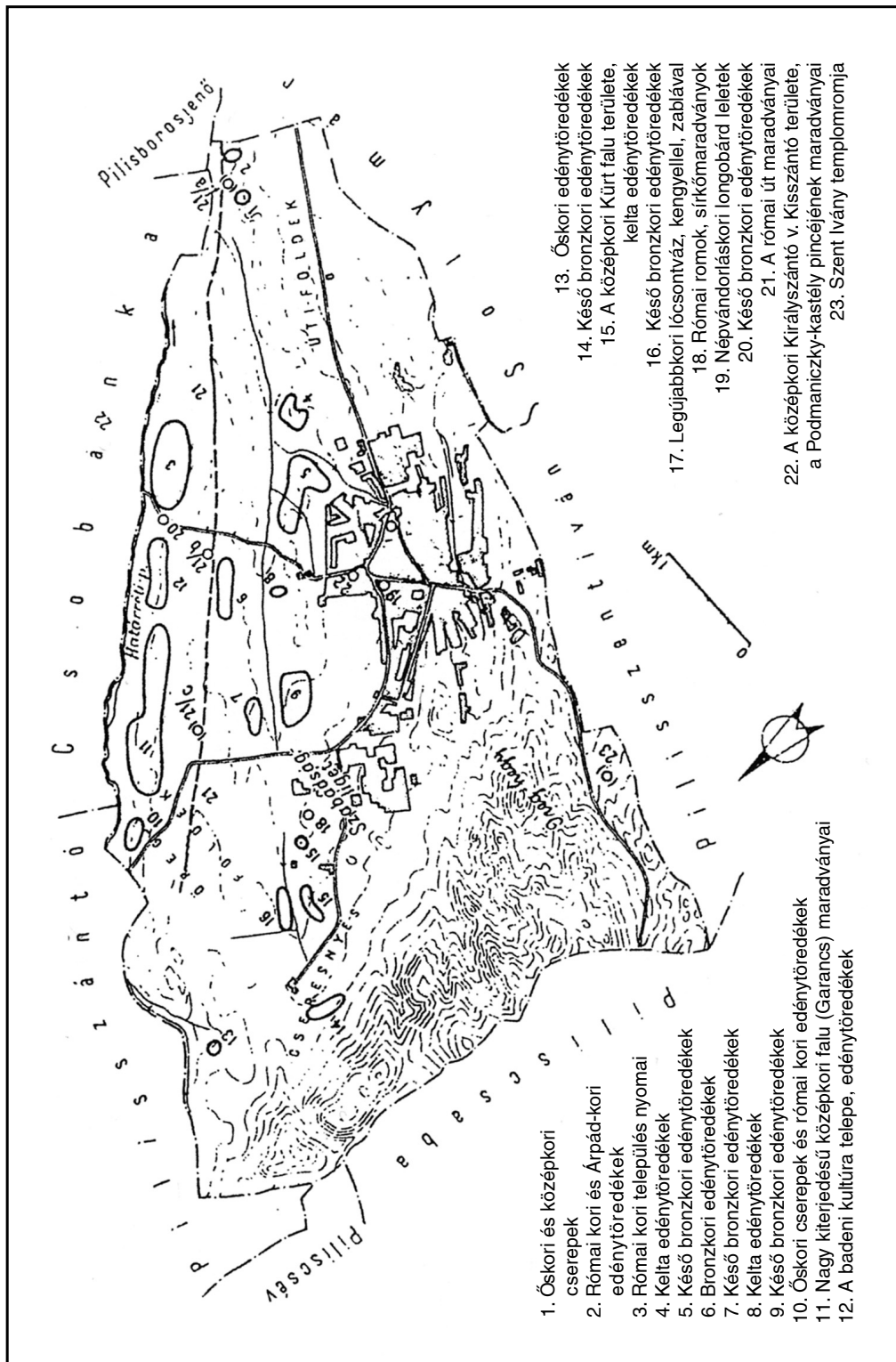
1907-ben jégverem ásása közben találtak egy csontvázas sírt a Fő utcát és az Akácfa utcát összekötő névtelen kis utcácskára nyíló telken. Az előkerült tárgyi emlékeket a régészek longobárd leletként leltározták. Egy pajzsdudort, egy kardot és egy lándzsát is találtak. A sír vélhetően longobárd harcosé lehetett.

A Puskin utcában és az Iskola utcában a negyvenes és ötvenes években késő avarkori csontvázak kerültek elő, valamint egy felkantározott ló csontváza. A lóval való temetkezés jellegzetesen pogány szokás volt.

Régészeti lelőhelyek Pilisvörösvár területén
Pest Megye Régészeti Topográfiája szerint

9. Pest Megye Régészeti Topográfiája. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1986.

- 13. Óskori edénytöredékek
- 14. Késő bronzkori edénytöredékek
- 15. A középkori Kürt falu területe, kelta edénytöredékek
- 16. Késő bronzkori edénytöredékek
- 17. Legújabbkori löcsontváz, kengyellel, zablával
- 18. Római romok, sírkömaradványok
- 19. Népvándorláskori longobárd leletek
- 20. Késő bronzkori edénytöredékek
- 21. A római út maradványai
- 22. A középkori Királysztató v. Kissztató területe, a Podmaniczky-kastély pincéjének maradványai
- 23. Szent Ivány templomromja

- 1. Óskori és középkori cserepek
- 2. Római kori és Árpád-kori edénytöredékek
- 3. Római kori település nyomai
- 4. Kelta edénytöredékek
- 5. Késő bronzkori edénytöredékek
- 6. Bronzkori edénytöredékek
- 7. Késő bronzkori edénytöredékek
- 8. Kelta edénytöredékek
- 9. Késő bronzkori edénytöredékek
- 10. Óskori cserepek és római kori edénytöredékek
- 11. Nagy kiterjedésű középkori falu (Garancs) maradványai
- 12. A badeni kultúra telepe, edénytöredékek

2. Római sírkövek

A mai Pilisvörösvár területe mellett az ókorban egy katonai szempontból fontos út húzódott, amely kiváltva a Dunakanyarban húzódó limes-utat jelentősen lerövidítette az Aquincum és Brigetio (Ó-Szőny) közötti távolságot. A Karátsonyi-liget területén a parcellázás után meginduló építkezések során több ízben is római romokra bukkantak. Valószínűleg katonai segédtábor működhetett itt. A régészek feltételezése szerint a területen egy római sírkertet is rejt a föld. Minden bizonnyal innen kerülhetett elő az a római sztélé is, amely egészen 1932-ig a plébániatemplom falába volt beépítve.

(A sztélé olyan római sírkő, amely téglalap alakú kőtáblából áll felül félköríves vagy tympanonos lezárással, alul keretbe foglalt felirattal, domborművekkel. Számos ilyen művészien kidolgozott sírkövet látni az Aquincumi Múzeumban, illetve a Magyar Nemzeti Múzeum kőtárában.)

A vörösváron előkerült sztélé egy, a római út mellett megtelepedett legionáriusnak, Aurelius Respectusnak és családjának állít emléket. Felső részén egy dombormű látható, négy szembe néző alakkal. Jobboldalt látjuk jellegzetes római öltözékben Aureliust, a családfőt, aki bal kezében irattekercset tart. Ő is és két felnőtt korú fia is erre a tekercsre mutat. (Az okirat nyilván a római polgárjog elnyerését rögzíti. A nem római származású legionáriusok 25 évi katonai szolgálat után kaphatták ezt meg, s csak ekkor telepedhettek le és köthettek hivatalosan is házasságot.) Baloldalt látható a kelta származású feleség, turbánszerű fejfedővel.

Az elmosódott arcvonások ellenére is érzékelhető, hogy a család tagjait meghitt kapcsolat kötötte össze. A dombormű érzelmileg gazdagon kidolgozott. A sztélé készítője nem egyszerű kőfaragó volt, hanem művészi hajlamokkal megáldott tehetséges mesterember.

(Több – anyagában, motívumaiban és művészi kidolgozásában – ehhez igen hasonló sztélé látni az Aquincumi Múzeumban. Elképzelhető, hogy ezek azonos mestertől vagy kőfaragó műhelyből származnak.)

Aurelius Respectus legionáriusnak és családjának mészkő sírelméke. 1932-ig a vörösvári plébániatemplom déli falát ékesítette, ma Balatonszemesig kell utaznunk, hogy láthassuk

A családot ábrázoló félalakos dombormű alatt szolgáló és szolgálólány látható gyümölcsökkel megrakott háromlábú áldozati asztallal.

A sírkő alsó része tartalmazza a részben már elmosódott feliratot, amely a következő szavakkal kezdődik: D(is) M(anibus)/ AVR(elius) [R]ESPECTVS VET(eranus) LEG(ionis) II AD(iutricis)/ P(iae) F(idelis) M[IS]SVS HONESTA MISSIONE... stb. A sírkő szövege magyar fordításban körülbelül így hangzik: Aurelius Respectus, a második hű és engedelmes jelzővel kitüntetett segédlegió veteránja, akit szabályos elbocsátásban részesítettek és Aurelia Ianuaria felesége és

A síremlék középső része: szolgálólány és szolgáló a gyümölcsökkel megrakott háromlábú áldozati asztal (tripus) két oldalán

Aurelius Respectianus és Super fiai és Aurelia Supera lánya életükben állították ezt a sírkövet maguknak stb.

A kő tympanonos oromzata hiányzik. Magassága 280 cm, szélessége 51-52 cm.

(Az édesvízi mészkőből készült sírkő a Corpus Inscriptionum Latinarum című kiadvány III. kötetében is szerepel a 10569(=3627) tételszám alatt – jegyzi meg Fogarasy-Fetter Mihály monográfiájában.¹⁰ – A Budapest régiségei című kiadvány XIV. kötetében a fényképét is közli a Pilisben járatos régész, Nagy Lajos. Ekkor még a kő épebb állapotban volt.)

10. Fogarasy-Fetter Mihály idézett műve, 23.

A sírkő tisztázatlan körülmények között tűnt el Pilisvörösvárról, miután 1932-ben a plébániatemplom átalakításakor eltávolították addigi helyéről.

Az értékes síremlék – amely Pilisvörösvár legjelentősebb régészeti emléke – ma Balatonszemesen, az Árnyas fasor 1. szám alatt működő Szindbád Hotel egyik épületének falában található. (Több kezdeményezés történt már a sírkő visszavásárlására, de a tulajdonossal sajnos nem sikerült megegyezni.)

Egy másik, kisebb jelentőségű sírkő ma is látható a Szabadságliget egyik házának falában. A kő erősen sérült állapotban van, több része letört. A csonka domboormű egy római légióst ábrázol. Arcvonásai elmosódottak, lábai hiányoznak.

A szabadságligeti „csonka légiós” a Kisfaludy utca 18. számú ház lábázatában

A Pest megye régészeti topográfiája című összefoglaló műben a következő olvasható róla:

„A pilisvörösvári tanácsház közelében kerítésbe befalazva állt egy római kori kő, amelyet 1980 előtt a Kisfaludy u. 18. sz. alá vittek. A 46 cm magas, 48 cm széles, 15 cm vastag sírkő töredékén katonaruhás, lándzsát tartó alak felső része látható.”

Az itt élő családtól megtudtuk, hogy ez a kő valóban a mai városháza mellett lévő házuk kertjében hevert, s azt Krupp Márton találta kőgyűjtés közben a Garancs környékén. A nagypapa által összegyűjtött

köveket a hetvenes évek végén felhasználták a Kisfaludy utcai ház bővítésére. A római követ a ház új, északi szárnyának lábázatába építették be.

Két további sírkövet a szentendrei Ferenczy Múzeumban őriznek.

Az egyik, vadászjelenetes római sírkő töredéke az 1950-es évek legelején került elő gödörásás közben a Dobó utca 78. sz. mellett. A Pest megye régészeti topográfiája c. könyv így ír róla: „A töredék középrészén vadászjelenet maradványa, jobbra futó nyúl, mögötte rohanó

Aurelia Priscilla és családja síremléke az Aquincumi Múzeum kőtárában. Anyagában, felépítésében és kidolgozásában nagyon hasonló Aurelius Respectus síremlékéhez. Lehetséges lenne, hogy ugyanabban az aquincumi kőfaragó műhelyben készült mindkettő?

kutya, mögötte a ló jobb mellső lába látható. Felirat nincs.” A kő 88 cm magas, 38-48 cm széles és 11-13 cm vastag.

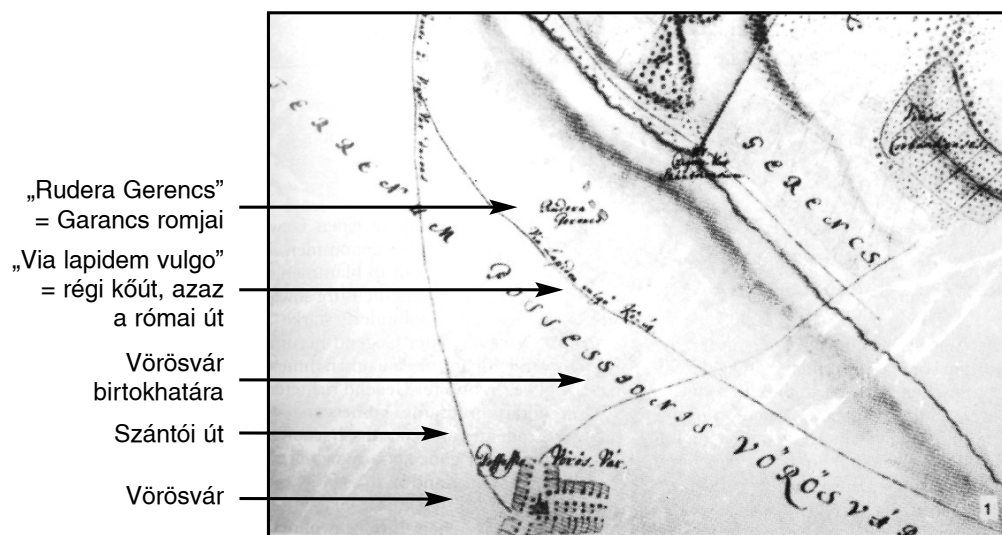
Ugyancsak a múzeum tulajdonában van az a sírkő, amely a Határretpatak partján egy nagy kiterjedésű római kori település feltételezett területéről, a szántásból került elő. Anyaga ennek is mészkő, magassága 47, szélessége 35 és vastagsága 11 cm. „Téglalap alakú, igen mély

fülkeszerű mezőben bennszülött nő feje látható turbánnal. A portré felett valószínűleg a tympanon jobb sarkának indítása már csak töredékes és igen kopott állapotban maradt meg. Készítésének valószínű ideje a II. század” – ahogy az elébb leírt három másik sírkőé is.

3. Középkori falvak keresztény temetői

A középkorban több virágzó település volt a Pilisi-medence területén: Kande, Födémes, Boron, Kürt, Garancs, Nagyszántó és Kiszántó (más néven Királysántó). Ez utóbbi vélhetően Pilisvörösvár mai terü-

A középkori Garancs falu köveit (sírköveit) a betelepülő vörösvári svábok is felhasználták házaik építéséhez

letén lehetett. A falvak egy részében templom is volt, körülöttük temetővel. A garancsi templom romjai még akkor is megvoltak, amikor a vörösvári telepések megérkeztek Németországból. (Egy régi térkép¹¹ Pusza Gerencs néven jelöli a néhány romból álló egykori falut.) Köveit – minden bizonnyal a templom körüli sírkövekkel együtt – elhordták építőanyagként házaik felépítésére.

11. Fogarasy-Fetter Mihály idézett műve, 40.

4. Feltételezett muzulmán temetők

A 150 éves török uralom pusztává tette a Pilisi-medence egész területét. A hajdan virágzó falvak elnéptelenedtek, a szántóföldeket gazverte fel. Vélhetően csak az 1543-ban épült egykori török palánkvár környékén volt népesebb lakosság, akik a végvár katonaságát szolgálták ki. A feljegyzések szerint voltak itt bosnyákok is. A várban néhány száz fős török katonaság állomásozott.

A muzulmán temető bizonyára a várhoz közel lehetett, de hogy pontosan hol, azt nem tudjuk. Ahogy a palánkvár helyét sem tudjuk egyértelműen meghatározni.

Mivel török sírjelek nem kerültek elő, csak korabeli analógia alapján következtethetünk arra, hogyan nézhettek ki.

Az oszmán korra voltak jellemzőek az ún. turbános sírkövek. A fejfedő fontos viselete volt az oszmán törököknek, kifejezte viselője társadalmi pozícióját, katonai rangját, beosztását, polgári foglalkozását, olykor még a származását is.

Ugyanígy a turbános sírkövek is elárulják azt, hogy kinek a sírja fölé állították a henger alakú, feliratos követ. Minél magasabb rangú volt egy oszmán alattvaló, annál díszesebb volt a fejfedője, így halála után a sírjele is. A XVI. századtól kezdve egyre változatosabbak az ilyen sírjelek az oszmán temetőkben.

A fejfedő szerepéről így ír egy XVI. századi magyar követ:

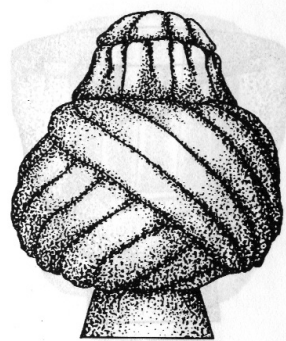
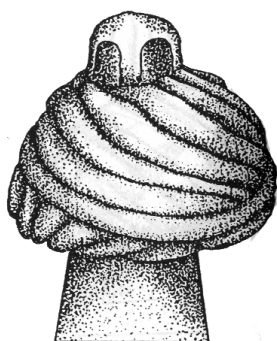
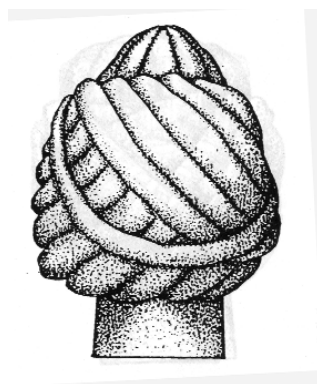
„Az udvari szertartáshoz felvonult törökök rangjuk és beosztásuk szerint más-más turbánt viseltek. A fehér turbánt viselőik feltehetően az ulemák, a mohamedán egyházi jogtudósok voltak, fehér csúcsos süvegűek az azabok (olyan gyalogosok voltak, akik nem tartoztak a szultáni testőrséghez), a zerküláh, a posztóból készült kúpos alakú fejfedő aranyozott fonállal kivarrt fajtáját a magasabb rangú janicsárok és szolákok (balkezes íjászok) viselték. A közjanicsárok fejfedőjétől az különböztette meg, hogy hiányzott róla a hátrafelé lelógó rész, a jatirma.”¹²

12. Tardy Lajos. Régi magyar követjárások Keleten. Budapest. Akadémiai Kiadó, 1971.

Az oszmánoknál az is szokásban volt, hogy nemcsak az elhunyt fejénél, de a lábánál is állítottak sírsztélét. A sírt borító kőlap alig emelkedett a föld fölé.

Az oszmán törökök 150 évig uralták a Pilis vidékét. Sokan meghaltak itt – a vörösvári csatának például több száz török áldozata volt –, sírjaik azonban nem maradtak fenn, de ha meg is találták a török temetőt az 1689-ben ide érkező telepések, a sírköveket minden bizonnyal elhordták házaik építéséhez.

Néhány évszázaddal később ismét muzulmánokat temettek Vörösváron. Az első világháború végén itt eltemetett katonáknak henger alakú sírköveik voltak.

**Alacsonyabb társadalmi réteghez tartozók
sírjén látható turbánformák**
(A rajzok forrása: Ö. Bartha Júlia idézett munkája)

**A janicsár hadtesthez
tartozó katona sírjén
látható turbánforma**

*„...sok karthauzi-szegfűs cinterem,
van-e rögöd, mely nem halállal áldott
s van-e köved, amely delejtelen?”*

(Áprily Lajos)

III. Temető a templomkertben

1683-ban a törökök feladják Vörösvár várát, és három év múlva Buda vára is felszabadul. A Pilisi-medence területén ez idő tájt alig találni számottevő lakosságot. A szántóföldek parlagon hevernek, a falvak romba dőltek, mindenütt halál és pusztulás. Vörösvár akkori földbirtokosa, Csáky László Németországból hozat sváb telepeseket, hogy a földeket újra megműveljék, és az élet visszatérjen normális medrébe.

Az első négy telepes a Fekete-erdő környékéről érkezett 1689-ben. Ezt az évet tekintjük városunk alapítási évének.

A következő években egyre több telepes jön; kezdetben svábok, később inkább bajorok. Házakat építenek, megművelik az elvadult földeket, szőlőt termesztnek, állatot tenyésztnek. A korábbi pusztaság étellel telik meg. 1696-ban már 64 német és két magyar házas gazdát írnak össze a faluban. (Többségük 1692-93-ban érkezett.)

A betelepülő német parasztok magukkal hozták hagyományos paraszti kultúrájukat, szokásaikat. Katolikus vallásúak voltak, hitükben erősek, s hagyománytisztelők.

Házaikkal egy időben építik meg első templomukat – vélhetően a mai plébániatemplom helyén vagy attól nem messze. A feljegyzések szerint ez a kis templom még fából épült. Építésével egy időben, 1692-ben alakult meg a plébánia, a legrégebbi anyakönyvet 1693-ban nyitották. (Ez születési, halálozási és házassági anyakönyv volt egyben. Sajnos ez a felbecsülhetetlen értékű anyakönyv 2003-ban egyszerűen eltűnt a plébániáról. Azóta is hiába keresik. Szerencsére van róla mikrofilmmásolat a Magyar Országos Levéltárban. 1959-ben a Mormon Egyház engedélyt kapott arra, hogy a Magyarország területén lévő egyházi anyakönyveket mikrofilmre rögzítse.)

A mecseknádasdi templomkert

1703-ban (illetve valószínűbb, hogy 1-2 évvel később) készül el a falu új – kőből épült, barokk stílusú – temploma. A telepések első halottait – ahogy ez akkoriban faluhelyen Európában szokás volt – a templom mellett temették el.

A templomkertben (cinteremben) való temetkezésről egy írásos feljegyzés is tanúskodik. 1703. február 23-án temették el elsőként az új templom mellett a postamester 9 évesen elhunyt fiát. (Ekkor a templom még valószínűleg nem volt befejezve.)

A középkorban a halottakat az akkori szokás szerint a templomkertben helyezték örök nyugalomra, kör vagy csillag alakban, arccal a főoltár felé. A papok, kegyurak, valamint az előkelőbbek és gazdagabbak a templomban is temetkezettek. Kezdetben az oltár alatti kriptákba, később a templom teljes területén. A tridenti zsinaton (1545-1563) ezt korlátozták, kimondva, hogy a templomban csak püspökök és a káptalan tagjai kaphatnak nyugvóhelyet. Később azonban a szigorú korlátozáson enyhítettek, így lett a templom a kegyurak nyugvóhelye.

(A vörösvári plébánia-templom kriptájában a Majthényi-család három tagja nyugszik. Lásd a továbbiakban.)

A templomkertet gyakran fal vette körül, a tehetősebb polgárokat a temető fala mellett földelték el. Németországban, a kisebb falvakban sokhelyütt még manapság is a cinteremben, a templom körüli temetőkertben temetkeznek.

A cinterem szó a latin *cemeterium* (nyugvóhely) szóból származik, s különböző változatokban használták: *cimeterion*, *cimtorom*, *cintorom*, míg népetimológia útján *cinterem* lett belőle.

(A népetimológia az idegen eredetű szavaknak hasonló hangzású magyar szavakkal való behelyettesítése, s ezáltal „értelmessé” tétele. Pl.: A kárókatona szavunk a török „qara qatna”-ból keletkezett, amelynek a

Az általunk ismert legrégebbi fényképfelvétel a plébániatemplomról egy 1904. február 3-án feladott képeslapon

jelentése: fekete madár; a számszeríjat a szláv ,samostrel'-ből alkották, jelentése: magától lövő.)

A templomban, illetve a templomkertben való temetkezés az akkori korszellemnek, gondolkodásnak volt megfelelő. Polcz Alaine írja „Ideje a meghalásnak”¹³ című könyvében: „A temető régebben a templom kertje volt, a templomot vette körül. A falu közepén állt, lehetőleg dombon vagy hegyen, mindenki szeme előtt. S egyben ez volt a falu vagy a város középpontja is. Vagyis a halottak az élet középpontjában vannak, s ennek egyszerre indoka, eredménye is az, hogy a halálviszony családias, a haldoklás és a halál természetes.”

Nézzük most meg, Magyarországon milyen törvények, rendeletek szabályozták kezdetekben a temetkezés módját.

A pogány magyarok az eltávozottakat ligetes, erdős területeken földelték el, hitvilágukban a halál egyet jelentett a természettel, az anyafölddel való egyesüléssel. A kereszténység felvételével ezt a szokásukat el kellett hagyni, mert az egyház szigorúan megtiltotta ezt a fajta temetkezést.

Szent László I. törvénykönyvének 25. pontjában áll a következő:

„Azokról, akik a hívek holttestével nem törődnek

a) Ha valaki a vasárnapot nem tartja meg és az ünnepnapokat sem ünnepli meg, vagy a négy böjti időben és az ünnepek előestéin nem böjtöl avagy halottait nem az egyház mellett temeti el, tizenkét napig kenyéren és vízen vezekeljen.

b) Ha az úr szolgájának testét, vagy a falusi bíró a szegény sorsú idegen vagy falubeli holttestét nem viszi az egyházhoz, ugyanúgy bűnhődjék.”

13. Polcz Alaine: Ideje a meghalásnak. Budapest, Pont kiadó, 1998.

Később Könyves Kálmán is megerősíti ezt a rendelkezést I. törvénykönyvének 73. pontjával:

„A temetőkről

A keresztények temetkezési helyei csak a templomok körüli térségekben lehessenek.”

A vörösvári templomkert pontos kiterjedéséről nincsenek adataink. A legrégebbi sírok feltehetően közvetlenül a templom mellett kerültek felállításra. Az ezt követő mintegy háromnegyed évszázad alatt folyamatosan terjeszkedett a temető déli és nyugati irányba. A temető terjeszkedésének határt szabott az, hogy az akkori Templom teret sűrűn lakott utcák vették körül.

A XVI. századi Európában a népesség növekedésével egyre szűkebbé váltak a temetőkertek, terjeszkedni pedig nem lehetett, mivel a település a legtöbb helyen sűrűn körbe nőtte a templomot. A dolgot súlyosbították a gyakori járványok is. A temetőket ezért kezdték kitelepíteni a településeken kívülre. Ebben szerepe volt annak is, hogy az orvostudomány és a közegészségügy egyre fejlettebb lett, s nyilvánvalóvá váltak azok a veszélyek, amelyeket a lakóhelyekhez közeli zsúfolt temetők okoztak.

Magyarországon 1775-ben Mária Terézia „Generale normativum in re sanitatis” című rendeletében előírta, hogy minden régi temetőt, amely épületek, lakások közelében van, fel kell számolni, és a települések szélén kell új temetőket kialakítani. A halottakat két napon belül leszögezett koporsóban el kell földelni. A rendelet tartalmazza azt is, hogy milyen mélyre kell ásni a sírokat.

Vörösváron a királyi rendelet után hamarosan ki is jelölték az új temetőt a település déli határában. A templomkertet felszámolták, a sírok egy részét megszüntették, más részét valószínűleg áttelepítették a faluszéli temetőbe.

(A plébánián látható 1812-ből származó térkép a templom körül már nem jelez temetkezési helyet, csak az új temetőt jelöli az akkori faluszállón.)

A templom körüli temető helyén később iskola és óvoda épült. Az építkezések során gyakran kerültek elő emberi maradványok. Közműépítés során még a XX. században is csontokra bukkantak az árkot ásó munkások.

(Pilisszentivánon a múlt század közepén emberi maradványok kerültek elő a templom fölötti domboldalból, amely az egykori templomkert része volt. Schuck Ferenc, szentiváni lakos mesélte, hogy iskolás korában ő is segédkezett az iskolaudvar megnagyobbításában. Röplabdapályát akartak létrehozni, és ehhez el kellett bontani a domb alját. Ásás közben koponyák, emberi csontok kerültek elő a földből. A munkát ezért le is állították.

Hoffer Károlyné, pilisvörösvári lakos mesélte, hogy a szentiváni templom körül egy nagy zivatar alkalmával koporsókat és csontmaradványokat mosott ki a víz.

Solymáron nem a temető költözött el a templom mellől, hanem új templomot építettek a temetőtől távol, a régit pedig lebontották.)

**A templom körül helyezkedett el a hajdani templomkert (temető).
A felvétel egy 1930-as évekbeli képeslapon látható**

*Meghaltunk, testvér, valamennyien.
Csak ők élnek még, ők, a régi holtak.
A néma ablakok sora kiholt, vak:
Láttál temetőt? Ugy-e mind ilyen?*

(Dsida Jenő)

IV. Az öregtemető

1. Új típusú temetők Magyarországon

A XVIII-XIX. századi Magyarországon a lakosság számának jelentős növekedése miatt – főleg a városokban – újabb és egyre nagyobb temetőket kellett nyitni, és az egyház erre már nem rendelkezett mindig alkalmas területtel. Az egyházi fennhatóság azonban egészen 1849-ig fennállt. 1849. április 1-jén nyílt meg a Kerepesi temető, amely az első nem egyházi kezelésű temető volt.

A korábbi temetőkereskedésnél a temető szerkezeti, esztétikai és rituális központja a templom volt. Ez a hagyomány folytatódik az új típusú temetőkben azzal, hogy a sírkert központi helyére kápolnákat emelnek vagy legalábbis keresztet állítanak.

A kápolnák halotti ravatalozóul is szolgálnak. Jelentőségük akkor nő meg igazán, amikor központilag megtiltják a házaknál való felravatalozást. A ravatalozókápolnáknak ekkor hűtőkamrákat is kialakítanak.

A temető köré árkot ástak, ezzel akadályozva meg, hogy legelő állatok szentségtelenítsék meg a sírhelyeket. Fallal vagy kerítéssel nem mindenütt vették körbe a temetőket, nagy kiterjedésük miatt ez anyagi gondot jelentett a településeknek. (Látjuk ezt Vörösvár esetében is.)

A későbbiek során a települések szélén létesült temetőkben egyre inkább a szigorú geometriai elrendezés érvényesült. A temetőt sírmezőkre (parcellákra) osztották, a sírok az utakhoz igazodtak. Ezek a temetők jellegükben már egészen mások voltak, mint a meghitt, centrálisan elrendezett cintermek.

A temetőre igen találó a ‚sírkert‘ kifejezés. A temetők kialakításánál ugyanis tudatosan törekedtek arra, hogy minél több fát, bokrot, dísznövényt ültessenek. A temető tehát valóságosan is a kert vagy park szerepét tölti be, amely esztétikai élményt is jelent, és a természet szépsége keltette megnyugvást a hozzátartozóknak.

Különösen nagy jelentőséget tulajdonítanak germán területeken (Németország, Hollandia, Anglia) a növényzetnek. A németek a temetőt a béke, a nyugalom kertjének (Friedhof) mondják – „Nyugodj békében!” –, de nevezik rózsakertnek is. Vörösvári sírversekben is előfordul a kifejezés. Pl.:

*Itt a rózsakertben nyugszom
És feltámadásomat várom.
Térdelj le és imádkozz érettem,
Akkor én is kérni fogom az Istent éretted.*¹⁴

2. Temető a falu szélén

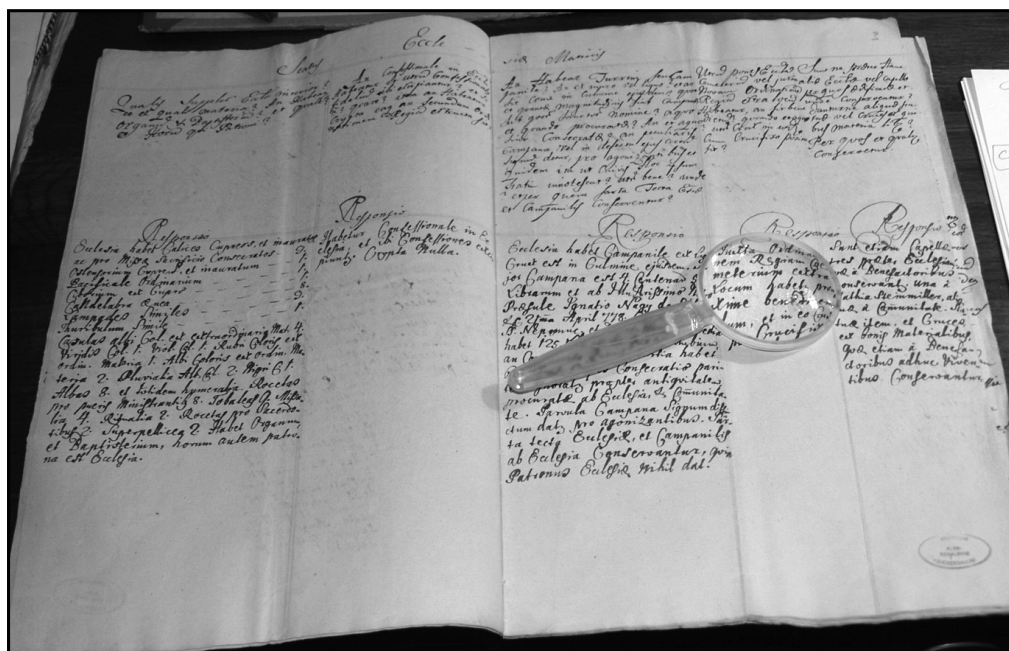
Mária Terézia 1775-ös rendeletének megfelelően az egyház új temetőt létesített az akkori faluszélén, a mai Solymár utca mentén. Akkoriban ez az út a Solymár és Vörösvár (csak 1900-ban lett a falu neve Pilisvörösvár) közötti közlekedést biztosította. (Nem volt még utca, a falu legutolsó utcája akkoriban az Új utca – a mai Dózsa György utca – volt.)

14. Fogarasy-Fetter Mihály idézett műve, 312.

A Solymár utca menti régi temető – vagy ahogy Marlok István apátplébános nevezte írásaiban: az „öregtemető” – történetének első száz évéről kevés írásos dokumentum maradt ránk.

A feljegyzések nagy része a Székesfehérvári Püspöki Levéltárban őrzött latin nyelvű canonica visitatiókból származik.

(A canonica visitatio a püspök vagy egy általa megbízott személy helyszíni szemléje, vizsgálódása, illetve az annak nyomán készült

**Az 1805-ös canonica visitatio bejegyzése a temető megáldásáról
A felvétel a Székesfehérvári Püspöki Levéltárban készült**

jelentés. Formája – mai fogalmakkal élve – egy kérdőív, amelyben az előre megadott kérdésekre kell a megfelelő választ bejegyeznie a vizsgálatot végző személynek. A vizitáció célja: meggyőződni arról, hogy a vizsgált egyházközség anyagi és személyi feltételei lehetővé teszik-e a folyamatos működést.)

A legszőkebb szavú feljegyzés 1764-ből – amelyről a levéltárban csak egy magyar nyelvű átirat található – még így szól: „Temetője a templom mellett fekszik.”

Az 1778. évi canonica visitatióban már ez olvasható: „A királyi rendelet szerint a temető a helységen kívül van. Hamarosan megáldják és keresztet állítanak fel benne feszülettel.”

Eszerint a temetőt 1775 és 1778 között jelölték ki, és 1778-ban (vagy a következő évben) benediktálták, azaz áldották meg.

Az 1805-ös canonica visitatióba a következőket jegyzik be: „A temető benediktáltatott, s benne kereszt áll.”

A régi temető a plébánián látható 1812-es térképen

A temető kezdetben – a plébánián látható, 1812-ből származó térkép szerint – a solymári út északi oldalán, az úttal párhuzamosan helyezkedett el, és téglalap alakú volt.

A falu terjeszkedésével együtt azonban a temetőt is bővíteni kellett, újabb és újabb területeket igénybe véve kegyeleti célokra. Az 1829. évi canonica visitatióban jegyezték fel, hogy a temetőt „1826-ban bővítették, ekkor az esperes újra benediktálta.”

Fél évszázaddal később újabb bővítésre volt szükség. Ezt tanúsítják a plébánián őrzött adásvételi szerződések. A legrégebbi ezek közül egy

német nyelvű, gót betűs okirat 1886-ból. A dokumentum szerint az 1327 □-öl nagyságú területet 320 forintért vásárolták meg tulajdonosától temetőbővítés céljából.

Egy 1908-ból származó egyházi levél szerint 3286 korona 40 fillér vételárért két újabb telket vásároltak. (1900. január 1-jén vezették be a koronát mint fizetőeszközt Magyarországon.) Fennmaradt az egyik adásvételi szerződés is, amelyet 1908. január 26-i keltezéssel kötött Manhertz Márton községi bíró Wippelhauser Mihályné, szül. Vicza (?) Magda helyi lakossal, a 2261 hrzi számú területre a Sand- vagy Straßenäcker dűlőben. A 451 □-öl nagyságú ingatlanért 721 korona 60 fillért fizetett a község. A másik ingatlanért 2564 korona 80 fillért fizettek.

A két telek vételárát fele részben a hitközség, fele részben a kőszénbánya társpénztára fedezte. A hitközség a ráeső részt a katolikus házaspárookra vetette ki egyházi adó formájában.

A temető a XVIII-XIX. században folyamatosan terjeszkedett a Mária Terézia által építtetett postaút (ma: 10-es út) és a Sand- vagy Strassenäcker dűlőben a Bányatelep irányába, és átnyúlt a solymári út másik oldalára is. Legnagyobb kiterjedése idején a mai Széchenyi utca, Fő utca, Dózsa György utca, Solymár utca, Régi temető utca által behatárolt területet foglalta el, beleértve a mai Hősök terét is.

A források egy része „Solymári úti temetők”-ről tesz említést – megkülönböztetve a régi és új részeket egymástól. Egy 1920-as évekbeli bányászati térképen (lásd Függelék) jól lehet látni a temető kiterjedését.

A solymári út mentén létesített temetőben először csak egy kereszt állt, majd a temető bővítése során kápolnát is emeltek. A ravatalozókápolna körülbelül a mai Széchenyi utcai óvoda területén állott, ajtaja az országútra nézett, tornya a solymári út felőli részen helyezkedett el. A barokk stílusú épületnek keskeny, boltíves ablaknyílásai voltak, bennük ólomüveg-berakásos, színes ablakokkal. A mennyezet is boltíves volt.

Hoffer Károlyné emlékszik arra, hogy a kápolna mellett egy esőverte öreg kőkereszt állt. 1908-ban Prohászka Ottokár püspök megadja a felhatalmazást Angeli Márton plébánosnak egy új kereszt megáldására.

Kauf- u. Verkaufs-Vertrag

Wetzer am zu Ende gezeigten Jahr und Tag zwischen dem M. M. M.
Repler und Jovin Chrammaria
 Mendi Városvár Insaßen als Verkäufer einerseits, dann im
 Namen der röm. katholischen Gemeinde Insaßen Josef Peller Gemein-
 de Pfarrer und Reinhard als Käufer andererseits, folgenderweise geschlossen wurde, als:

1-ten: Verkauf Repler und Jovin Chrammaria
 Mendi ten in dem Grundbuchs-Prot.
 der Gemeinde Városvár folio 178. auf ihrem Namen eigentüm-
 lich eingetragene Stück 10. 23. sub. Parc. No. 972^a mit 1827⁰⁰
an im Városvár röm. kathol. Gemeinde
Insaßen, wofür Stück 10. 23. sub. Parc. No. 972^a mit 1827⁰⁰
infanter wird, im ten ten hat ten
zur Rückzahlung zu 320 fl. - tr
 Lage: Dreihundertzwanzig Stück ten
 für immer und ewig, für ih unumschränktes wahres Eigentum, nebst baare Bezahlung.
 2-ten: Die benannte Käufer erlaubt ih im obigen Punkte beschrieben an Stück
10. 23. sub. Parc. No. 972^a mit 1827⁰⁰ für immer und ewig, tr ten
 mit Unterfertigung gegenwärtigen Vertrages allgleich in de ih ih ih
 Besitz, und verpflichte ih alle nach dem Stück entfallende
 Lasten, sowie Jahressteuer, Gemeinde-Umlage, u. s. w. von Heute an zu tragen, nicht minder sämt-
 liche aus diesem Vertrage entstehende Stempel und Umschreibungs-Gebühren allein zu bestreiten.
 3-ten: Da der Empfang des ausbedungenen ganzen Kaufschillinges per 320 fl. - tr
 mit Unterfertigung gegenwärtigen Vertrages durch d. ih Verkäufer hiemit quittiert wird, -
 willige ih ih ih zugleich ein, daß das Eigentumsrecht auf die, im 1-ten Punkte
 bezeichnete Realität - ohne ih ferneres Einvernehmen, auf den Namen de ih Käufer
10. 23. sub. Parc. No. 972^a mit 1827⁰⁰ allgleich grundbuchs-
 lich überschrieben und einverleibt werden könne.

Eig. Városvár am 9-ten May 1886.
 Zu unserer Gegenwart:
Josef Peller
Reinhard
 als Pfarrer
 als Zeugen:
Reinhard
Josef Peller
Reinhard

Adásvételi szerződés 1886-ból. A tulajdonostól temetőbővítés céljából vásároltak telket. Az okiratot a Római Katolikus Plébánián őrzik

Méltóságos Püspök Ur!
Kegyes Fő Atyáim!

Aláíratos fűrészes hódolattal berjentelem fel Méltóságodnak a f. alatt mellikelt két eredeti és két másolati példányban a pilisvörösvári k. kath. hitközség részére temető céljára vett 2 területre vonatkozó szerződéseket, kérvén Méltóságodat, hogy azokat Kegyes jóváhagyásával ellátni Kegyes kezébe. Míután az árát, összesen 3286.40 fillárt, a község pénztárából s ki is fizette, ennelfogva a Községi bíró nevezetű mint a k. kath. hitközség képviselője, mely kivánság ellen az ügy könnyebb lebonyolítása végett kifizetést nem lettem. Méltóságodnak Kegyes jóváhagyását kérvén magyok fűrészes kércsőkkel
Pilisvörösvár 1908. január 23. an

Méltóságos Püspök Urnak
Közelemben engedelmesen
ifj. Angeli Márton
plébános.

721.60
2564.80
286.40

Angeli Márton levele a püspök atyához 1908-ból, amelyben kéri a temetőbővítés céljából kötött adásvételi szerződés jóváhagyását

Az öregtemetőben a sírok nagy része az országút felé nézett. Közvetlenül a Bécsi út mentén voltak a kripták, a gazdagabb családok temetkezési helyei. A gyermekeket külön temető részben temették el a temető túlsó felén. (Ma a Rákóczi utcai óvoda kertje található itt.) A sírok egy része vaskerítéssel volt körülvéve. Visszaemlékezések szerint a sírokon mindig volt virág.

A temető mentén széles árok húzódott, hogy az állatok ne tudjanak bemenni a kegyeleti helyre. Drótból és/vagy fából készült kerítése is volt, amit időről időre meg kellett újítani, mert tönkrement vagy tönkretették.

A temetőbe nemcsak katolikusokat temettek, hanem – a Bányatelep benépesülése után – református vallásúakat is. A reformátusoknak nem szólaltatták meg a ravatalozókápolna tornyában lévő lélekharangot, az csak a katolikusoknak járt. Katolikus temetésekor a templomban lévő lélekharangot is megkondították, és amíg a halotti menet meg nem érkezett a kápolnáig az elhunyt lakóhelyétől kiindulva, mindkét harang szólt.

A temető történetét a XX. század elejétől tudjuk részletesebben feltárni, 1897-től kezdődően maradtak ránk ugyanis a falu képviselő-testületének közgyűlési jegyzőkönyvei, így az egyházi iratok mellett a helytörténeti kutató már ezekre is támaszkodhat.

(A jegyzőkönyveket 1897-től 1970-ig a Pest Megyei Levéltár őrzi.)

A jegyzőkönyvekben a temetővel kapcsolatos első feljegyzést 1913. február 23-i dátummal olvashatjuk. Az aznapi közgyűlésen Manhertz Márton községi bíró jelentette, hogy „a temető kerítése nagyon rossz állapotban van, s ez által a temető egész átjáróvá használtatik.”

A község képviselő-testülete meghányta-vetette a dolgot, majd „egyhangúlag kimondta, hogy a temető dróttal bekerítendő, s az átjárás megakadályozására tilalmi táblák állítandók fel.”

A kerítés karbantartása a továbbiakban is sok gondot okozott.

A temető környéke a régi időkben nem volt túl biztonságos. A temető melletti országúton sok lopás történt. Az útonállók – különösen sötétedés után – rendszeresen levágták a kocsikról a ládákat. Így ír erről

Fogarasy-Fetter Mihály „Pilisvörösvár története és néprajza” című monográfiájában:

„Ez a „lopás-divat” még a XX. század elején is szokásos volt Vörösvárott. A mai CBA-élelmiszer-áruház táján a Bécsi út a község irányában erősen lejtős. Ezt használták fel a tolvajok arra, hogy míg a kocsisok az áruval megrakott kocsi lovaival, illetve azok fékezésével voltak elfoglalva, a kocsi hátuljáról lelopták az áruval megrakott ládákat és kosarakat. Ezeket a ládákat s kosarakat az út menti temetőbe cipelték, s egyes bedőlt kriptákba rejtették. – Dr. Lux József öt község körzeti orvosának tönkrement kriptája még az 1930-as években is látható volt. – Az árut aztán éjjel vagy másnap szállították el a tolvajok.”

3. A temető lezárása

Az I. világháború és az azt követő járványok sok áldozatot szedtek. 1917-ben például vérhas járvány tört ki, amelyben sokan meghaltak. A Vörösváron állomásozó bosnyák katonák közül 14 áldozatot szedett a járvány. (A faluban ez idő tájt járványkórház is működött a vágóhíd mellett.) A bosnyák katonák közül csak néhánynak ismerjük a nevét. Sírjaik a mai Rákóczi utcai óvoda területén voltak, közvetlenül az utca mentén. Sírjeleik egyszerű kőoszlopok voltak, amelybe cirill betűkkel voltak bevésve az elhunytak nevei.

Hoffer Károlyné (sz. Dobozy Erzsébet) gyermekkorában gyakran vitt virágokat leánytestvéreivel együtt e sírokra, édesapjuk – aki a bánnyavállalat kertésze volt – még koszorúkat is készített nekik.

„Ezeket is siratják valahol – mondta édesapánk, és halottak napján elhelyezték a virágokat és koszorúkat a sírokra, pedig nem is ismertük azokat az embereket, akiknek a nevei a kövekbe volt vésve – emlékezik vissza az idős asszony. – Halottak napja nagyon szép volt a temetőben, mindenütt gyertyák, mécsesek égtek, a kápolna ablakaiban is.”

(Lásd még a „Katonasírok, hősi emlékművek” c. fejezetet.)

A kőszénbánya 1904-es megnyitását követően megnőtt a település lélekszáma, a bányászok és családtagjaik is a Solymári utcai temetőbe temetkeztek. (Igaz, nekik többet kellett fizetniük a temetésért, mint a falubelieknek.) A temető lezárása is végső soron a bányanyitás következménye volt. A temető ugyanis a falu és a bánya közé ékelődött, s nem tudott egyik irányba sem terjeszkedni.

A képviselő-testület kísérletet tett arra, hogy megakadályozza a temető közvetlen szomszédságában a bányászlakásokból álló Kolónia (Bányatelep) felépítését, és 1920. április 1-jén megfellebbezte a pomázi járás főszolgabírójának 1898/1920. sz. véghatározatát, amelyben meg-

A régi temető a Solymári utca jobb oldalán

engedi, hogy a Budapest-vidéki Kőszénbánya Rt. a községi köztemető mellett építkezhessek.

Indoklásként a jegyzőkönyvben a következő olvasható: „Sérelmes a határozat azon rendelkezése, hogy a községet elzárja attól, hogy a köztemetőt a közeljövőben bekövetkező szükség folytán – folytatólagosan bővíthesse ki, s így a lakosság azon kényszerhelyzetnek legyen kitéve, hogy temetőt a község más részén biztosítson magának, s így a község-

ben a Budapest-vidéki Kőszénbánya építkezése miatt a község ellenkező részein két temető legyen.”

A felsőbb szervek a fellebbezést azonban elutasították. A képviselő-testület kénytelen volt más megoldást választani a temetkezések biztosítására.

Annál is inkább, mivel a római katolikus plébánia hivatal 212-1921 sz. átiratában kérte a testületet, hogy „köztemető céljára ingatlan vásárlásáról gondoskodjék, mivel a jelenlegi római katolikus temető rövid idő alatt megtelik.”

1921. július 30-án a képviselő-testület végül kimondta, hogy „a községi köztemető céljára ingatlan vásárlása szükséges.”

A megfelelő ingatlanok kiválasztására, az ingatlan megszerzésére vonatkozó tárgyalások bevezetésére a képviselő-testület 8 tagból álló bizottságot nevezett ki. A bizottság tagjaiul a következőket választották: Angeli Márton esperes plébános, Liposits János bányaigazgató, Neisz Ferenc körjegyző, Hasenfratz András községi bíró, Manhertz János, Miereisz Mihály, Peller Mátyás és Nick József képviselő-testületi tagok.

A kiküldött bizottság a Nusgärten és Kukuruzäcker dűlőben lévő 3067, 3068 és 3069 és 3308 hrsz-ú ingatlanokat tartotta a legmegfelelőbbnek temető kialakításának céljára. A képviselő-testület ennek megfelelően kimondta, hogy „ezen ingatlanokat temető céljára igénybe veszi, és utasítja az előljáróságot, hogy a hosszadalmas kisajátítási eljárás kikerülése végett lépjen az ingatlanok tulajdonosaival érintkezésbe, azokkal lehetőleg kedvező vételárban egyezzen meg, és eljárása eredményét a legközelebbi közgyűlésen jelentse be.”

Az ügyben érintett tulajdonosok a következők voltak:

1. Manhertz Ferenc 3067/2 hrsz.
2. Iflinger Márton 3068/1 hrsz.
3. özv. Iflinger Mátyásné 3068/2. hrsz.
4. Ziegler Mátyás 3069 hrsz.
5. Peller Mártonné, sz. Pfeiffer Anna 3308 hrsz.
6. Pfeiffer Róza 3308 hrsz.

„Hosszabb eszmecsere és alkudozás” után a képviselő-testület 1921. november 10-én határozatot hozott arról, hogy □-ölenkénti 35 koronás egységáron, összesen 132 930 koronáért megvásárolja a területet a tulajdonosoktól. A határozat indoklásában leírják:

„A jelenlegi temető rövid idő alatt megtelik, ezért új temető céljaira ingatlan vásárlásával gondoskodni kellett. A megvásárolt ingatlanokért egyezségileg megállapított 35 koronás □-ölenkénti ár a forgalmi viszonyoknak megfelel, sőt rendkívül kedvezőnek mondható, mert a községhez közel levő előnyös fekvésénél fogva azok csakis a tulajdonosaik kegyeletes érzésétől kifolyólag voltak ily árban megszerezhetők.”

(A volt tulajdonosok a vételárat valamely ok miatt nem vették fel, a nehezen kialakított összegek pedig a korona inflációja miatt elértéktelenedtek. 1923-ban már 1 millió koronás papírpénzt is kiadtak. 1927. január 1-jétől a koronát a pengő váltotta fel. 1 pengő = 12 500 korona volt.)

A régi temető a XX. században már meglehetősen elhanyagolt volt

A megszaporodott teendők miatt a temető ügyeinek intézésére a képviselő-testület állandó bizottságot hozott létre. A bizottság feladatait a nagyközség 1921. szeptember 6-án elfogadott szervezési és szabályrendeletének 71. §-a rögzíti:

„Hivatalból tagjai: a községi bíró mint elnök, a főjegyző, az adóügyi jegyző, a körorvos és minden felekezeti lelkésze. Választott tagjai: a képviselő-testület kebeléből kiküldött 4 képviselő. Ügyköre: minden, a temető berendezését, beosztását, fásítását és a megkívánt épületekkel való ellátását érintő ügyek előkészítése, végrehajtása és ellenőrzése.”

4 . Az elhagyott sírkert

A képviselő-testület 1921. október 10-én kelt határozatában kimondta, hogy „a jelenlegi temetőket a temetői jellegüknek a törvény szerinti határidőben leendő megszűnéséhez exhumáltatja, és ezen temetőhelyeket már most házhelynek nyilvánítja, s azokat a községi lakosok részére házhelyként fogja értékesíteni. Utasítja egyben a községi elöljáróságot, hogy ezen temetőhelynek beltelki ingatlanokhoz való átminősítése iránt a telekkönyvi eljárást tegye folyamatba. Ezen házhelyekre, ill. beltelekké való nyilvánítás azért szükséges, hogy ezáltal a kőszénbánya által való lefoglalás elkerülhető legyen.”

A képviselő-testület tartott tehát attól, hogy a bánya bekebelezi ezeket a területeket, és ezért előre menekülve nemcsak hogy lezárta, hanem fokozatosan fel is számolta a temető egy jelentős hányadát. A sírok egy részét exhumálták és átszállították az 1922 végére elkészült és körbekerített Csobánkai utcai új temetőbe.

1923. november 1-jétől már csak az új temetőbe lehetett temetkezni. A régi temető megszüntetett részét később felparcellázták, és az hamarosan beépült családi házakkal. Itt épült meg a község 4. számú új óvodája is 1930-ban. A 60-as évek végén azután a temető még meglévő részeit is felszámolták és felparcellázták. Ekkor épült itt meg többek között a Rákóczi utcai óvoda és a Ferroglobus üzemcsarnoka is. (Ma itt működik a Széchenyi utcai óvoda).

Mai szemmel nézve sajnálatos volt a régi temető megszüntetése, igaz, a régi, igen értékes sírok közül sok megmaradt az új temetőbe való áttelepítéssel, de az a semmihez sem fogható hangulat, egységes kép, amely egy lezárt régi temetőben fogadja az embert, elveszett az utókor számára. (Ajánljuk mindenkinek, tekintse meg a Bányász utcából nyíló műemlék jellegű régi szentiváni temetőt.)

A temető felszámolása fokozatosan ment végbe és hosszú ideig tartott. Emiatt fél évszázadon keresztül a terület egy része gazdátlan és elhanyagolt állapotban volt. Ez a képviselő-testületnek is sok fejtörést okozott:

1923 augusztusában Török István plébános panaszolta, hogy „az országút melletti temető rendetlen állapotban van, és hogy ott állatokat legeltetnek, s a temető kegyhely jellegével össze nem férő dolgokat művelnek.”

1925 októberében a képviselő-testület türelmét veszítve utasítja az előljáróságot, hogy „hivassanak fel a lakosok arra, hogy a kitűzött napon jelenjenek meg a régi temetőben azok, akiknek már több mint 60 éve porladozó hozzátartozóik vannak, s akkor az ott jelenlévő előljáróság előtt hozzátartozóik sírköveit elszállíthatják, esetleges maradványait a temető mellett kijelölt helyen újból elhantolhatják. Azon síremlékeket, amelyekért hozzátartozó nem jelentkezik, az előljáróság köteles a megmaradó helyére felállítani. A megmaradó ismeretlen sírkövekből szükséges mennyiségű sírkő a háború idején itt elhalt hősök sírjához állítandó fel. A temető rendezésének befejezése után a megmaradó temetőrész bekerítendő.”

Egy 1926. július 12-én keltezett levélben Prohászka Ottokár püspök engedélyezte egyszerre 11 sír exhumálását. Az újratemetett személyek: Moór Anna (1842), Rehák József (1854), Tordy Irén (1871), Kissbauer Filoména (1872), Illyés István (1877), Rehák Josefa (1879), Rehák Karolina (1881), Rehák Henrika (1885), Illyés Gizella (1886), Tordy József (1886), Illyés Márton (1891).

A húszas évek végére, a harmincas évek elejére a temető már eléggé elhanyagolt állapotba került. Hoffer Károlyné gyerekkorában szüleivel a temető mellett lakott. Ő mesélte, hogy a Bányatelepről iskolába ment gyakran megkergették a falusi gyerekek, akik a régi temető elvadult

bokrai mögött rejtőztek el. A bányatelepi gyerekek mindig félve mentek el a temető mellett. Elmondta azt is, hogy a ravatalozókápolna ablakai gyerekkorában már be voltak törve, csak az ólomkeretek maradtak épen.

Az idős asszony úgy emlékszik, hogy a temetőnek foghíjas fakerítése volt. A kerítésléceket a bányatelepiek ellopkodták.

A sírok egy része elhanyagolt állapotban volt. Arra is akadt példa, hogy egy-egy sírkő feldőlt. Ez különösen azért volt veszélyes, mert a bányatelepi gyerekek gyakran játszottak itt. Hoffer Károlyné arra is emlékszik, hogy egyszer egy társukra rádőlt egy sírkő: „A szegény Méhes Zolit eszméletlenül, halálra váltan vitték haza. Szerencsére rövidesen magához tért, és a balesetnek semmilyen következménye nem lett.”

5. A temető felszámolása

Az első parcellázás

1930 tavaszán megkezdődött a terület szabályozása és parcellázása. Ennek során a temető legrégebbi részét, a 157-es hrsz.-ú terület 3/4-ét, amelyben 1868 óta nem folyt temetkezés és temető jellege is megszűnt, illetve a 157-es hrsz.-ú terület 1/4-ét, amelyben 1892-ig temetkeztek, és a sírjelek még háborítatlanok voltak, felparcellázták és házhelyként értékesítették.

1930. február 8-án Pilisvörösvár község elöljárósága Mirk Mátyás bíró és Neisz Ferenc főjegyző aláírásával hivatalos községi bizonyítványt állított ki a parcellázandó területről:

„Alulírott községi elöljáróság hivatalos hitelességgel bizonyítja, hogy a pilisvörösvári róm. Kath. Egyház tulajdonát képező s a pilisvörösvári 218. számú fkv-i betétben +5 sor 157 hrsz.-ú és a + 6 sor 2261 hrsz.-ú temető céljára szolgáló ingatlanok közül:

A 157 hrsz.-ú a községi beltelekben fekvő 3 kat. hold 791 □-öl területű temető ingatlanak temetkezés céljára való használata teljesen megszűnt, és pedig ezen ingatlan mintegy 3/4-ed részén való temetkezés 1868 évben szűnt meg, ezen idő óta ezen 3/4-ed részen már a sír-

kövek is eltávolítottak, sírok nincsenek, úgy hogy ezen 1/4-ed részén pedig a temetkezés 1892 évben szűnt meg, azonban ezen 1/4-ed résznek temetői jellege külsőleg jelenleg is még teljesen fennáll, a sírok és a sírkeresztek teljesen érintetlenek, egyes temetkezések ezen 1/4 részben 1892 óta is történtek, s azon 1/4 rész a mellette fekvő 2261 hrsz.-ú temetővel együttesen be is van kerítve;

A 2261 hrsz.-ú 1306 □-öl területű, s az előbbi 157 hrsz.-ú temetővel szorosan összefüggő temetőnek temetkezési célra való használata 1923.

Foghíjas sírsorok a temetőben

évi november hó 1-jén szűnt meg, ezen idő óta ezen temetőben temetkezés egyáltalán nem történt, ezen temető a sírokkal és sírkövekkel együtt jelenleg is érintetlenül fennáll, s hogy ezen temető a 157 hrzi számú temetőnek temetői jellegű 1/4 részével együttesen be van kerítve.”

A parcellázással kapcsolatban született a következő községi határozat:

„A képviselő-testület kimondja, hogy a régi temető parcellázásával kapcsolatban a község rendezés szempontjából tekintetbe jövő s közsé-

gi tulajdont képező 630/2 hrsz.-ú ingatlanból kihalásandó 630/4, 630/5, 630/6, 630/7, 630/8, 630/9, 630/10, 630/11 hrsz.-ú területrészeket átengedi az egyházközségnek azon feltétellel, hogy az egyházközség az öreg temető felosztása folytán keletkező 151/11 hrsz.-ú utca és tér ingatlan részeket cserébe adja a községnek. Kimondja egyben, hogy a község által átengedendő terület részekért az egyházközségtől egyéb megtérítést, mint a 151/11 hrsz.-ú ingatlanrészletet nem kíván. Kimondja továbbá, miszerint beleegyeznek abba, hogy az egyházközség-

Sírok exhumálása a régi temetőben

nek ezennel átengedett és az általa felosztott öreg temető ingatlannal összefüggő ... területrészeket az egyházközség ezen községi területekkel együtt adhassa el próbaárverésen, s hogy ezen községi területekre eső vételár-részek az egyházközség tulajdonát képezzék.”

Shvoy Lajos püspök 1930. március 22-én kelt levelében engedélyezi a „rég” temető parcellázását:

„Jóváhagyom azzal, hogy 1/ a parcellák vevői szerződésileg kötelezzenek arra, hogy az építkezésnél előkerülő csontokat kegyelettel kezelik, összegyűjtik és az új temetőbe közös sírba helyezik, mit az egyházközség ellenőrizni köteles, 2/ hogy az egyházközséget kötelezem

arra, hogy a parcellázandó területen 1892. után eltemetettek, amennyiben a hozzátartozóik arra kötelezve nincsenek, exhumáltassa és az új temetőben külön sírba temesse, 3/ hogy egyesületi ház építésére legalkalmasabb rész kellő nagyságban visszatartandó és el nem adható... Pilisvörösvárnak semmiféle egyesületi és egyházközségi otthona nincs. Erről való gondoskodás az egyházközség terhe s égető szükségesség.”

Egy hónappal később a püspök visszavonja ez utóbbi kikötését.

1930. március 4-én a pomázi járás főszolgabírája engedélyt adott a terület parcellázására:

„A pilisvörösvári r. kath. egyházközségnek az 1876 évi XIV. t. c. 118 §. Alapján ezennel engedélyt adok arra, hogy az egyházközség tulajdonát képező 5 sorszámú 157 hrsz.-ú ingatlant beépíthesse.

Indok: A pilisvörösvári r. kath. Egyházközség azon kérelmet terjesztette be hozzám, hogy a tulajdonát képező 157 hrsz.-ú ingatlant építkezés céljaira felhasználhassa. A csatolt községi bizonyítványból megállapítottam azt, hogy a kérdéses ingatlan 3/4 részén a temetkezés már 1868 évben megszűnt, az 1/4 részén pedig 1892 évben szűnt meg, ezek szerint a temetkezés már több mint 30 éve szünetel. Így tehát az 1876 évi XIV. t. c. 118 §. gyökerező jogomnál fogva a temető beszüntetését megengedem és az ingatlan beépítésére az engedélyt megadom.”

Dr. Szentiványi Róbert helyettes plébános írásban megkereste a Budapestvidéki Kőszénbánya Részvénytársaságot is, nyilatkozzanak arról, hogy a terület beépítését nem akadályozza-e a korábban ott folytatott bányaművelés.

Liposits bányaigazgató 1930. március 28-án keltezett levelében a következőket válaszolta:

„B. érdeklődésére van szerencsénk értesíteni, hogy a parcellázásra kerülő helybéli régi temető déli sarkába áthúzódó szénteleg még 1922-23-ban teljes lefejtést s az ezzel kapcsolatos térszíni mozgás teljes befejezést nyert, miért is további térszíni változás (süllyedés) még ezen déli sarokban is teljesen ki van zárva. A temető egyéb részein a szénteleg hiányában semminemű földalatti munkálat nem folytatott s a jövőben sem fog folytatni, úgy hogy a most parcellázni szándékolt

területen történő építkezések a bányászatból kifolyólag semminemű térszíni helyzetváltozást nem szenvedhetnek.”

1930. március 7-i dátummal ránk maradt a pilisvörösvári egyházközség tanácsa üléséről felvett jegyzőkönyv, amelyből megtudhatjuk, hogy az egyház miért szorgalmazta a 701-es hrsz.-ú temetőrészt parcellázását és értékesítését:

„Elnök [dr. Szentiványi Róbert] rámutat arra, hogy évek óta foglalkozik Pilisvörösvár katolikus közönsége egyházi épületeinek tatarozásával, átalakításával, illetőleg újjáépítésével. Az építkezés ügy ma sürgetőbb, mint valaha volt, mert a templom épülete mindinkább elégtelennek bizonyul, maga a plébánia lak gyökeres javításra és átalakításra szorul, s az egyházközség kántorának is méltó emberi lakást kell biztosítani. Különösen sürgető az építkezés megindítása, amikor a munkanélküliség terhe alatt szenved a dolgozó társadalom minden rétege. Az egyházközségnek a maga részéről is hozzá kell járulnia a szociális nyomor enyhítéséhez.

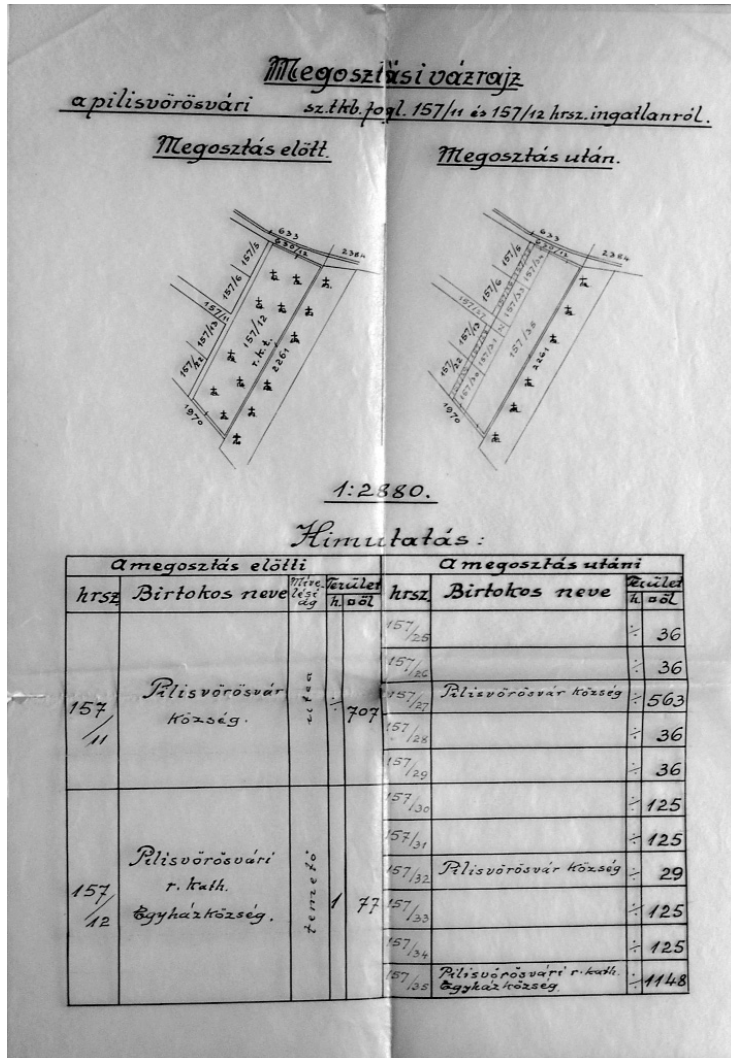
Az építkezések megindításához szükséges összeg az egyházközség régi temetőjének parcellákban leendő értékesítéséből teremthető elő. A felhasznált összeg a beépítés által öregbíti az egyházi épületek értékét, s ezért nem éri károsodás az egyházközséget.”

Az egyháztanács az ülés végén egyhangú határozatban mondta ki az egyházi építkezések megindításának szükségességét, és fedezetül a régi temető telekparcellázásából befolyó összeget jelölte meg. Kimondta, hogy az értékesítés nyilvános árverés útján történjék.

A 157 hrsz.-ú telek pontos felmérését és tervszerű parcellázását a kőszénbánya térítésmentesen vállalta.

A lakótelkek kialakításához utakat kellett kialakítani, amelyek területe a község tulajdonába került. (Lásd a megosztási vázrajzot.)

Az egyházközség és a politikai község 1930. április 12-én délelőttre árverést hirdetett a parcellázás folytán keletkezett 20 db házhely értékesítésére. Az árverésen mind a 20 db házhelyre akadt licitáló, de az eladók nem voltak megelégedve az így kapott vételárakkal, ezért az árverést 1931. szeptember 6-án megismételték.

Megosztási vázrajz

Szeptember 9-i ülésén az egyháztanács jóváhagyja az árverés eredményét, és határoz a telkek mielőbbi eladásáról.

Szeptember 14-én kelt levelében Shvoy Lajos püspök felhatalmazza dr. Szentiványi Róbert helyettes plébánost az adásvételi szerződések megkötésére.

A házépítések megkezdésekor hátborzongató jelenetek játszódtak le mindenütt. Az alapok ásásakor csontok, emberi maradványok kerültek elő.

Méltatlan állapotok

1931 nyarán a képviselő-testület lebontatja a közveszélyes állapotban lévő, düledező ravatalozó kápolnát (hullaházat). A bontásból származó termésköveket átszállítatják az új temetőbe a sírásó lakás megépítéséhez.

(Ekkoriban már áll az új temetőben a ravatalozó. Erről részletesen az Új temető c. részben írunk.)

1934-ben ismét foglalkoznia kell a képviselő-testületnek a régi temető állapotával. A július 20-i közgyűlésen Ziegler János képviselő-testületi tag előadta, hogy „a községben általános panasz az iránt, hogy az öreg temető kerítése teljesen rossz állapotban van, az öreg temetőben állatokat legeltetnek, kecskék baromfiak állandóan ellepik, a gyerekek a sírköveket felborítják, összetörik.” A képviselő intézkedést kért, hogy „ezen állapot megszüntettségük, és a kerítés helyreállítassék.”

A panasz nyomán a képviselő-testület a következő határozatot hozta:

„A képviselő-testület kijelenti, miszerint az öreg temető kerítésének rossz állapotára vonatkozó panaszról tudomása van, s a közönség körében hangoztatott panasz tényleg fennáll, s tudatában van annak is, hogy az öreg temetőben az állatok legeltetése és a sírkövek összetörése a lakosság kegyeletét mennyire sérti, miért is kimondja azt is, hogy az öreg temető kerítését sürgősen helyreállítja, s utasítja a községi elöljáróságot, hogy az öreg temető kerítésének helyreállítása iránt a hely színeire bizottságilag szálljon ki, ott a hiányokat állapítsa meg, és azokat lehetőleg ínségmunkák terhére sürgősen foganatosítsa.

Egyben – tekintettel arra, hogy az öreg temetőnek még egy része házhelyek céljára fog eladatni az egyházközség által – utasítja az elöljáróságot, hogy az egyházközség bevonásával állapítsa meg azt, hogy öreg temetőnek melyik része kerítendő be feltétlenül, és a kerítést is csak azon rész köré készíttesse el, amelynek meg kell maradnia.”

1936. november 5-én Fetter Márton községi bíró a közgyűlés színe előtt előadta, hogy „a bányatelep és a község között elterülő – hatóságilag használaton kívül helyezett – a pilisvörösvári római katolikus egy-

ház tulajdonát képező öreg temetők elhanyagolt állapotban vannak: azok a község rendezettségét rendkívül rontják, miért is befásítandók volnának.”

A képviselők az előadó javaslatát egyhangúlag elfogadták, és a következő határozatot hozták:

„A képviselő-testület kimondja, hogy a már használaton kívül helyezett, a pilisvörösvári r. kath. Egyházközség tulajdonát képező, a bányatelep és a község között fekvő öreg temetőket szépsészeti szempontból befásítja, s utasítja a községi elöljáróságot, hogy azokat a pilisvörösvári volt úrbéres közönségetől ingyen beszerezhető akác csemetékkel az ínségalap terhére alkalmazandó munkásokkal még a folyó év őszén fásítsa be. Az így elültetett akác csemetékből fejlődő fák a telektulajdonos egyházközség tulajdonát fogják képezni.”

A régi temető területének elhanyagoltsága még egy 1967. decemberi tanácsülésen is téma volt. Pozsonyi Gyula tanácsstag elmondta, hogy a községi tanács rendbe hozatta a régi temetőt, a szemetet elszállíttatta, és tereprendezeit végzett ezen részen, de ha megnézik, megint tele van mindenféle hulladékkal, szeméttel.

Palikó Ágoston V. B. titkár Pozsonyi Gyula tanácsstagnak azt válaszolta, hogy az érintett bányatelepi lakosokat írásban felszólítják arra, hogy a régi temető helyére szemetet, hulladékot lerakni nem szabad, és hogy a szemetet kijelölt szeméttároló helyre szállítsák.

A második parcellázás

Az 1950-es évek végén egyre erősebben vetődött fel a megmaradt temetőrész felszámolásának és parcellázásának gondolata.

Marlok István plébános 1960. december 10-én a következő levelet küldi az Egyházmegyei Hatósághoz:

„Főtisztelendő Egyházmezei Hatóság!

Mellékelten tisztelettel felterjesztem a pilisvörösvári egyházközség képviselő-testületének 1960. nov. 6-án tartott gyűléséről felvett jegyzőkönyvet. A felterjesztés néhány hetes késéssel történik, mivel előbb a pontos telekkönyvi adatokat kellett beszereznünk.

A temetőre vonatkozólag jelentem, hogy a pilisvörösvári egyházközség 1930-1931-ben a jelenleg megszüntetendő temetővel szorosan összefüggő kb. 2 holdnyi terület temetői jellegét megszüntette és házhelyek céljára elárverezte.

A jelenleg megszüntetendő s az egyházközség tulajdonát képező 3183 □-öl területű temető mellett, szorosan összefüggően a politikai községnek van néhány száz □-ölnyi területű temetője, melynek temetői jellegét az egyházközséggel párhuzamosan kívánja megszüntetni.

Az egyházközség azon szándéka, hogy a temetői jelleg megszüntetése után a területet házhelyek formájában értékesíteni kívánja, előre láthatólag nehézségbe ütközik. 1960. nov. 11-én a helybeli tanácselnök, tanács titkár és tanácselnök-helyettes közölték, hogy a kérdéses terület a község távlati tervében mint nem parcellázható – építendő iskola vagy más középület részére szolgáló – terület szerepel. Kétségtelen, hogy a községben ez az egyetlen nagyobb méretű be nem épített terület, mivel az elmúlt 10 évben minden valamirevaló belterületet házhely céljára eladtak, amit a megvevők azóta be is építettek. A község óhaja lenne, hogy parkosítsuk a területet. Jeleztem, hogy bár anyagi természetű ügyben nem vagyok illetékes tárgyalni, mégis kérem annak belátását, hogy az egyházközségnek nincs módjában, nem is feladata parkot létesíteni és fenntartani. Ezekben adtam a temetőre vonatkozólag röviden helyzetbejelentést és fiúi tisztelettel kérem Főtisztelendő Egyházmegyei Hatóság útbaigazítását.”

A levélhez csatolt jegyzőkönyvben felsorolják a megszüntetendő temető telekkönyvi adatait:

218. sz. tkvi betét	157/30. hrsz.	1426 □ öl
218. sz. tkvi betét	2261. hrsz.	1306 □ öl
1466. sz. tkvi betét	2260. hrsz.	451 □ öl
Összesen:		3183 □ öl

A jegyzőkönyv rögzíti a település temetőinek akkori állapotát:

„A 157/30 hrsz. és a 2261 hrsz. temetőbe már 1908 óta, a 2260 hrsz. temetőbe már 1922 óta nem temetkeztek. Kontrasztként hat, hogy míg a Csobánka felé levő, a község tulajdonát képező 1922. okt. 29-én meg-

kezdett ún. új temetőt és annak sírjait a hívek példás kegyelettel karban tartják; addig a nemzetközi főút mentén levő több mint 40 éve használaton kívül levő temető kerítés nélkül, elhanyagolt állapotban van. Több irányban gyalogjáró útnak használják, sok a hiányos és dűledező sírkő, szépszerűeti szempontból csak rontják a község hatását. A községi V. B. már több alkalommal kifejezte azt az óhaját, hogy szeretné a terület temetői jellegét megszüntetni a már közölt okok miatt.”

A képviselő-testület a hozzászólások után a következő álláspontra helyezkedett:

„Az egyh. Közs. Képviselő-testületnek az a határozott óhaja, hogy minél több hozzátartozó számára lehetővé kell tenni az exhumálásokat. Ez a kegyelet szempontjából különben is elengedhetetlen. A Képviselő-testület egyhangú határozatában kimondja a területek temetői jellegének megszüntetését. Kéri a Főtisztelendő Egyházmegyei Hatóság jóváhagyását és útbaigazítását.”

Shvoy Lajos püspök december 15-én engedélyezi az „öregtemető” megszüntetését. Marlok István plébánosnak írt levelében a következőket jegyzi meg:

„Az exhumálások lezajlása után a területnek értékesítésére vonatkozó konkrét javaslatot kérek. Amennyiben a helyi Tanács a megszüntendő temető területét építendő iskola vagy más középület vagy park céljára kívánná átvenni, úgy a község belterületén hasonló nagyságú és értékű csereingatlan kérendő.”

Előbbiek értelmében az egyház az 1930-as parcellázáshoz hasonlóan házhelyekként kívánta értékesíteni a temető területét. A Községi Tanács azonban középületet vagy parkot kívánt itt kialakítani. A következő években ismétlődő tárgyalások folytak. Az egyházmegye megbízta dr. Ásguti Ádám, pápai kamarást, főesperest az állami szervekkel való tárgyalásra. A tárgyalások, egyeztetések éveken át tartottak. Közben folyt az exhumálás és a sírjelek eltávolítása.

1961. március 9-én a Római Katolikus Plébánia Historia Domusába a következőt jegyzi be:

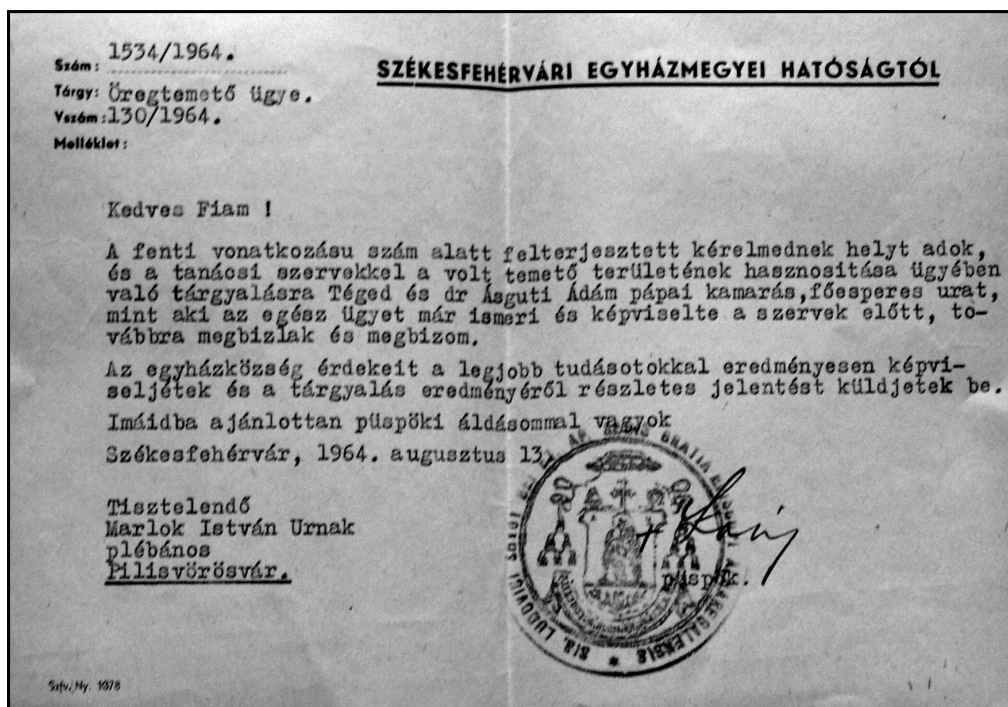
„Az öreg temető temetői jellegének megszüntetésére felhívtuk a hívek figyelmét. Az exhumálások lassú ütemben folynak. A község távla-

ti tervében ez a terület úgy szerepel, mint leendő középület helye. A tisztiorvos szerint a temetői jelleg akkor szüntethető meg, ha valamennyi sírt exhumáltatjuk, avagy 30 cm vastagságban földet hordatunk rá. Mindkettő óriási költségbe kerülne, amit az egyházközség nem vállalhat. Csereingatlanként kértük érte a bányatelepi kápolna és lelkészlakás tulajdonját.”

A Historia Domus 1964. május 8-i bejegyzése szerint „a régi – a község és a Bányatelep közötti – temetőben még meglevő sírköveket a község egybehordatta és ezzel megszűnt a bekerítetlen, karban nem tartható temető, melybe 1923 óta nem temetkeztek.”

A Historia Domus megemlékezik az utolsó exhumálásról is:

„Május 15. Az utolsó exhumálás a régi temetőben. A sírkő már nem volt a helyén. Az exhumált Szabados János volt. Az új temetőben temették el felesége mellé, ki 1964. jan. 19-én, 96 éves korában hunyt el.”

Prohászka Ottokár püspök levele Marlok István plébánosnak 1964-ből

A Községi Tanács és az egyházközség között 1961-ben megkezdődött tárgyalások csak 1968 őszén vezettek eredményre. Az ekkor kötött megállapodás értelmében a Községi Tanács kisajátította a régi temető területét, cserekártalanításképpen az egyházközség birtokba kapta a Templom tér területét és a bányatelepi templom épületét.

1968. október 27-én az egyházközség képviselő-testülete rendkívüli gyűlést tartott, amelyen felolvasták a Községi Tanács V. B. átiratát, amelyet Palikó Ágoston V. B. titkár írt alá:

„Pilisvörösvár községben felsőbb szerveink a lakosság jobb ellátása érdekében biztosítanák egy népbolt felépítését. Erre a célra 1968. évben 200 000 Ft-ot irányoztak elő.

Ezen népbolt építését a jelenleg még a Római Katolikus Hitközség nevében álló területre (a régi temető helyére) tervezzük, tekintettel arra, hogy a községnek ezen területe népbolttal ellátva nincs.

Ezen régi temető területe, mely a Római Katolikus Hitközség tulajdona összesen 3 k. hold 88 □ öl. A Községi Tanács ezen terület helyett a következő területeket kívánja biztosítani csereingatlanként:

A Templom téren – jelenleg Magyar Állam [tulajdona] – 572 □ ölet, mely magába foglalja magának a templomnak a területét is, valamint a Bányatelepen a Vöröshadsereg u. 2. sz. alatt lévő jelenleg a Magyar Állam tulajdonát képező kápolnát a hozzátartozó lakásokkal együtt, melynek területe 348 □ öl. Megjegyezni kívánjuk, hogy ezen területen épült lakások állaga kielégítő.

A Községi Tanács által kért terület részletezve:

2260 hrsz. 451 □ öl

2261 hrsz. 1306 □ öl

1969 hrsz. 1603 □ öl

157/30 hrsz. 1428 □ öl

A Községi Tanács által felajánlott csereingatlan:

Pilisvörösvár, Templom téren 630/6 hrsz. 572 □ öl terület bekeríthető és parkosítható templomkertnek.

Pilisvörösvár, Bányatelepen, Vöröshadsereg u. 2. sz. alatt lévő 1949/203 hrsz. 348 □ öl terület, a rajta levő lakásokkal.

Részletezve: Kápolna, sekrestye, bejárati előtér az udvartól a sekrestyébe, jelenleg Labbant Lajos által lakott lakrész, valamint Mártai Károly által lakott lakrész.

A fent leírtak alapján kérjük szíves válaszukat arra vonatkozóan, hogy a megjelölt és csereingatlanként egy későbbi időpontban átadott területet az épületekkel együtt elfogadják-e kártalanítás címén.”

(Meglepő, hogy a levél szerint a plébániatemplom és környezete nem volt egyházi tulajdonban.)

Az átirat felolvasása után az egyházi testület tagjai név szerinti szavazással – egyhangú igennel – elfogadták a Községi Tanács által felajánlott ingatlancserét.

Marlok István plébános a püspök úrhoz intézett jóváhagyást kérő levelében a következőket írja:

„...annak ellenére, hogy a kártalanításul felajánlott csereingatlan területileg lényegesen kisebb, mégis számunkra előnyös, egyrészt mivel lehetőség nyílik a Templom térnek annyira kívánatos körülkerítésére és parkosítására, de főleg előnyös, mivel a Bányatelepen lévő kápolnaterem és a lakrészek átadásával egy csapásra megoldódnék az évtizedek óta rendezésre és megoldásra váró kérdés: istentiszteleti hely és lelkészlakás kérdése.”

A hivatalos szerződéskötésre végül csak 1969. május 20-án került sor. Ezek után megkezdődhettek az építkezések is: bolt, óvoda és üzem épült itt.

6. A temető helyén

Az egykori temető(k) helyén ma – üzletek és lakóházak mellett – három óvoda található. Nap mint nap gyermekzsivaj tölti be a levegőt az egykori megrendült némaság helyszínén. A tervek szerint itt épül majd meg a városi bölcsőde is. Egy egész gyermekváros lesz itt. Száraz, vastag ágak helyére friss gallyacskák sarjadnak az élet fáján. (Ez már korábban is így volt: a templomkertben lévő temető helyén is óvoda és iskola épült.)

A Hősök téri óvoda

A képviselő-testület 1929-ben döntött arról, hogy új óvodát épít. Erre egy 800 négyszögöles telket jelöltek ki a régi temető üresen álló területén. A korabeli jegyzőkönyvben fennmaradt az épület pontos elhelyezésére vonatkozó megjegyzés is: „Bejárás a telekre a Bécsi útról történjen, mégpedig a Pacsirta utcával szemben.”

A 4. számú óvoda épülete

A képviselő-testület az épület megtervezésével Vojka József okleveles építészmérnököt bízta meg, a kivitelezéssel pedig Schön Mátyás helybéli építőmestert. Az építkezéshez a Vallási és Közoktatási Minisztérium 24 000 pengővel járult hozzá.

Az új (4. számú) óvodát 1930-ban adták át. Két csoportszobát és egy szolgálati lakást foglalt magában.

Az óvoda alapozási munkálatainak során régi sírok és csontmaradványok is előkerültek.

(Hoffer Károlyné hatéves volt, amikor az óvodát építették a Hősök téren. Leánytársaival együtt ott téblábolt az alapot ásó munkások kö-

rül, akik egy nagy ládába dobálták az előkerült csontokat. A gödörből egyszerre csak előkerült egy hosszú szőke copf, piros masnival összekötve. A látvány annyira sokkolta a gyerekeket, hogy sikoltozva elszaladtak.)

A Rákóczi utcai óvoda

1971-ben a Községi Tanács óvodát építtetett a régi temető felső részében, a Rákóczi út és a Solymár utca között. Ezt megelőzően szakvéleményt kértek a Bányászati Kutató Intézettől, mivel ezen a területen 1940-ig bányaművelés folyt. Meg kellett vizsgálni, hogy az alábányászottság miatt keletkezhet-e kár az új épületben. A kutatóintézet szakvéleménye ezt teljességgel kizárta.

Ugyanekkor készült a Pest Megyei Tanács Tervező Vállalat talajmechanikai szakvéleménye is, amely azt javasolja, hogy „az alapozási sík megválasztásánál figyelembe kell venni, hogy a területen régen temető volt, így kb. 1,5 - 2,0 m-ig – a sírok feltételezett mélységéig – helyenként laza feltöltéssel kell számolni.”

1984 februárjában a Rákóczi utca mentén, az óvoda és a játszótér területén három helyen beszakadt a föld. A legnagyobb beszakadás az óvoda Rákóczi utcai kerítése mellett keletkezett, ennek nagysága mintegy 5 m² volt. Elsődleges feltételezések szerint a lukak egy csőtörés következményei lehettek, amely 1983 őszén történt a Rákóczi úton, az óvoda bejáratával szemben.

A Községi Tanács ismét a BKI-t kérte meg az esettel kapcsolatban szakvélemény készítésére.

Tasnádi Tamás okleveles bányamérnök – aki ma az egykori Lipótknától néhány méterre, az Ady Endre utcában lakik – a korábbi szakvéleményekre támaszkodva megállapította, kizárt, hogy a beszakadásokat a bányaművelés következményeként másodlagos talajmozgások okozták.

Részlet a szakvéleményből:

„A kialakult károsodások nagyrészt régi sírok beszakadásainak a következményei. A sírok – üregek – beszakadását a csőtörés következtében talajba került nagy mennyiségű víznek átáztató hatása váltotta ki.”

A Széchenyi utcai óvoda

Az épületben eredetileg a Ferroglobus vállalat üzeme működött. Az 1970-es évek elején épült. (E sorok írója emlékszik rá, hogy több alkalommal diszkót is rendeztek itt.)

A rendszerváltás után a Muttnyánszky Ádám Szakképző Iskola vette át az épületet, s tanműhelynek (varrodának) rendezték be.

2001-ben az Önkormányzat óvoda céljára alakította át. Az itt működő óvoda a Német Nemzetiségi Óvoda tagintézménye.

A három óvoda napjainkban együttesen mintegy 600 gyermek óvodai ellátását biztosítja.

2006 augusztusában feltehetően a régi temetőből származó, feliratos sírkőtöredékek kerültek elő az egykori temetőtől nem messze lévő Árpád utca egyik házának átalakításakor. Az egyik legömbölyített formájú, faragott homokkő sírkövön német nyelvű szöveg olvasható (Hier ruhet...). A felirat érdekessége, hogy nem fraktúr (gót) betűvel írták, hanem latin kapitalissal (nyomatott nagybetű). A sírkőtöredékek valószínűleg a legrégebbi időkből származnak. A jobboldali felvételen egy olyan régi sírjel látszik a Farkasréti temetőből, amihez hasonló lehetett a töredékben maradt öregtemető-beli sírkő is.

*Megtettem mindent, amit megtehettem,
kinek tartoztam, mindent megfizettem.
Elengedem mindenki tartozását,
felejtsd el arcom romló földi mását.*

(Dsida Jenő)

V. Az új temető

1. A temető létrehozása

1922 márciusában a képviselő-testület megbízta Hasenfratz András községi bírót az új temető bekerítésének intézésével. A bíró a képviselő-testület határozatának megfelelően csak a megvásárolt terület egy részét kerítette be „az előre látható szükségnek megfelelő nagyságban”. A kerítéshez szükséges faanyagot és drótot a kőszénbánya igazgatósága bocsátotta a község rendelkezésére. (A drótot ingyen adták, a fenyőfa oszlopokért cserébe megkapták a régi temetőben kivágott akác-fákat.)

1922. október 16-án kelt levelében Prohászka Ottokár székesfehérvári püspök engedélyezi Angeli Márton esperes plébánosnak az új temető megáldását:

„Nagyontisztelendő Esperesplébános Úr!

[Méltányolom] a pilisvörösvári községnek azon nemes elhatározását, hogy új temető céljaira 3798 □ öl területet vásárolt. A temető meg-

áldását megengedem egy kikötéssel. A temető egyik széle a másvallásúak temetésére kis árokkal, vagy ami még ajánlatosabb, alacsonyabb zöld sövényvel elkülönítendő, s ezen rész fel nem szentelhető. Így van ez másutt is.”

A temetőt 1922. október 29-én szentelte fel Angeli Márton plébános és Török István káplán.

A temetőben visszaemlékezések szerint először egy kislányt temettek el.

A temetőt 1924 őszén befásították, a munkával Szász Nándort bízta meg.

A temető kerítése nem bizonyult időtállóknak, néhány éven belül tönkre ment. Ezért 1927-ben a képviselő-testület helyi vállalkozóktól árajánlatot kért új kerítés építésére – a bejárati oldalon betonból. A munkát Schön Mátyás nyerte el, 313 pengő 10 fillér összegű ajánlattal.

A temető útjainak kialakítására a képviselő-testület kötelezte az igazvonóval rendelkező tulajdonosokat fogatonként két fuvar kavics díjmentes kiszállítására.

A képviselő-testület kutak ásásáról is gondoskodott.

A falu vezetése megjavíttatta a temetőhöz vezető törvényhatósági utat is (a mai Csobánkai utcát). Az út olyan rossz állapotban volt, hogy a község ház melletti részén esőzések alkalmával a víz megállt, és temetések alkalmával a gyászoló közönség nem volt képes keresztülmenni rajta. Mivel az illetékes állami hivatal mereven elzárkózott minden javítástól, és az út használata nélkülözhetetlen volt, nem maradt más hátra, minthogy a község saját költségén javítsa meg, illetve építse ki az állami fenntartású közutat.

A képviselő-testület az új temető fenntartására temetőalapot hozott létre. Az erről szóló határozat szerint „a temetővel kapcsolatos mindenmű bevételek és kiadások ezen alapból számolandók el”.

A be nem kerített temetőrészeket a használatba vételig hasznosítani kívánták a temetőalap javára.

2. A temető beosztása

Az új temető beosztását, a sírhelyek elrendezését és árát a képviselőtestület egy 1925. június 17-én hozott határozatával szabályozta:

„A képviselőtestület kimondja, hogy az új temetőben a külön sírok részére fenntartott helyet a temető főútvonalának mindkét oldalán 5-5 egyenlő szélességű sorokra kell felosztani, és ezen sorokban a temetkezésnek a temető szélességében kell egymás után történni azért, hogy ezáltal a temető a szélességében átvonuló keresztúttól kezdődőleg egyenletesen teljék meg.

Az egyes sorokban a külön sírok árai a következők: az első sor = 60, a második sor = 55, a harmadik sor = 40 aranykorona, amely mindenkor a hivatalos szorzószámmal számítandó.

A sír nagysága a bizottság által megállapítandó és minden egyes sír területe külön fizetendő.”

(1 aranykorona 17 000 papírkoronát ért.)

Ezen a részen alakultak ki az ún. díszsírhelyek. Az árukból befolyó jövedelmet a köztemető fenntartására, bővítésére és a szükséges épületek emelésére fordították.

A hand-drawn diagram of a cemetery layout. It shows two parallel rows of graves, each with five rows. The graves are labeled with their respective prices in aranykorona (gold crowns). The first row on the left is labeled '5. sor 40 a.k.', the second '4. sor 45 a.k.', the third '3. sor 50 a.k.', the fourth '2. sor 55 a.k.', and the fifth '1. sor 60 a.k.'. Below these is a label 'Sajánlati Föld'. The second row on the right is labeled '1. sor 60 a.k.', the second '2. sor 55 a.k.', the third '3. sor 50 a.k.', the fourth '4. sor 45 a.k.', and the fifth '5. sor 40 a.k.'. The diagram is drawn with dashed lines to indicate the layout of the rows and individual graves.

Sor	Ár (a.k.)
5. sor	40 a.k.
4. sor	45 a.k.
3. sor	50 a.k.
2. sor	55 a.k.
1. sor	60 a.k.
Sajánlati Föld	
1. sor	60 a.k.
2. sor	55 a.k.
3. sor	50 a.k.
4. sor	45 a.k.
5. sor	40 a.k.

A díszsírhelyek beosztása és árai

A képviselő-testület az általa arra érdemesnek tartott polgároknak jutalomképpen, ingyen juttatott dízsír helyet, így például: „Peller János volt községi számtiszt részére, dr. Weinek Gusztáv volt bányafőorvos részére, Roszicz Antal volt rom. Kath kántor részére, Neisz Ferenc községi főjegyző részére, Philipp Paula volt elemi leányiskolai igazgató részére, Eckhardt Gézáné volt községi közjegyző neje részére, Mauterer János községi karmester részére.”

1935 augusztusában elkészült a temető térképe Schön János bányamérő munkájaként. (Ennek sajnos nem jutottunk nyomára.)

1936-ban további ingatlanokat vásárolt a képviselő-testület a köztemető bővítésére. (Csizmadia Antal és neje, Gyöngyösi Piroska ingatlan tulajdonosoktól 3309, 3314, illetve Tunyogi Lajosnétól 3315 és 3320 hrsz. alatt. További ingatlanvásárlások: 1942 szeptemberében Tunyogi Lajosnétól 3321 hrsz.)

A vörösvári temetőre – ahogy más katolikus temetőre is – jellemző volt, hogy az egyházi személyeket főhelyen, a temetői kereszt vagy kápolna mellett temették el. A temető külön-külön részeiben hantolták el a gyerekeket, a hajadonokat és a nőtlenekeket.

Régebben az öngyilkosokat a temető árkában földelték el. Később ez a szokás megszűnt.

Mivel Vörösváron nincsen külön református temető, a református vallásúakat is a katolikus temetőben helyezik végső nyugalomra.

3. A ravatalozó kápolna

Az új temetőben nem volt ravatalozó kápolna (hullaház), sem sírásói (temetőőri) lakás. Ezek szükségességét már egy 1924. február 23-i képviselő-testületi határozat is kimondja:

„A képviselő-testület a sírásói lakás építését és a hullaház áthelyezését az új temetőben szükségesnek tartja, és utasítja az elöljáróságot, hogy a község jövedelmeihez képest az építéshez szükséges anyagokat szerezzé be, és a megfelelő terveket készíttesse el.”

A képviselő-testület kezdetben egy épületben kívánta elhelyezni a ravatalozót és a temetői lakást, később azonban a képviselők belátták, hogy erre nincs elegendő pénze a községnek:

„[Neisz Ferenc] Főjegyző előadja, hogy az új temetőben törvényes felsőbb hatósági rendelkezés folytán a hullaház megépítendő. Az előjáróság már a múlt évben tervezte ezen hullaháznak megépítését oly formán, hogy a hullaházzal kapcsolatban ravatalozó helyiség és sírásó részére lakás is építtessék. Minthogy azonban a község anyagi helyzete nem engedi meg azt, hogy ezen nagyobb mérvű építkezésre mintegy 4000 P. költséget vegyen fel a község, az elkészített tervet oly módon módosította az előjáróság, hogy egyelőre csak a boncoló termet és a ravatalozó helyiséget építteti meg, míg a többi részét későbbben a község kedvezőbb anyagi helyzetében fogja hozzáépíteni.

Liposits János bányaigazgató ezen építkezést elodázhatatlannak tartja, aki kijelenti, hogy a bányatársulat hajlandó a ravatalozó helyiséghez szükséges 3 fal téglanyagát a községnek ingyen adományozni és a helyszínre szállítani.”

A képviselő-testület kimondta, hogy „az új temetőben a hullaházat a ravatalozó helyiséggel egyetemben még a folyó évben megépíti, és az előjáróságot utasítja, hogy a bemutatott tervezet szerint a végleges és részletes tervrajzot, valamint a költségvetést készíttesse el, s az előírt hatósági rendelkezések betartása után a munka kivételére a pályázatot hirdesse meg a községbeli iparosok között. (...) Ravatalozó helyiség építése elengedhetetlen szükséges, mivel a községbeli lakások, de különösen a kolóniabeli lakások túlszűfoaltsága miatt a ravatalozás lehetőségét közegészségügyi szempontból előmozdítani kellett.”

A képviselő-testület versenytárgyalást hirdetett a ravatalozó megépítésére. A beérkezett ajánlatok a következők voltak:

Schön Mátyás 11.332,95P

Fodor József 11.673,05P

Ids B Horváth József 11.973,04P

A képviselő-testület – a Magyar Királyi Állami Építészeti Hivatal ajánlása szerint – Schön Mátyás építőmester ajánlatát fogadta el, és

1929. június 22-én kelt határozatával őt bízta meg a munkálatok elvégzésével, 11 332 pengő 95 fillér vállalati összeggel.

A képviselő-testület minden lehetséges pénzügyi forrást – a hitelt is beleértve – felhasznált a ravatalozó költségeinek előteremtésére, de így is nagyon nehezen jött össze a szükséges összeg.

A községi hullaház és ravatalozó 1930 októberében nyert teljes befejezést.

A ravatalozó több mint egy évtizeden keresztül kihasználatlanul állt

4. A temetőőri lakás

A megépült új ravatalozót még jó egy évtizedig nem használták, mivel nem tudták megoldani állandó őrzését, amit törvény írt elő. A képviselő-testület így napirendre tűzte a témát:

„Főjegyző előadja, hogy a temetőben a hullaház és ravatalozó készen áll, de a ravatalozót addig használatba venni nem lehet, míg a temetőben állandóan ott lakó temetőőr, illetve sírásó részére állandó ottlakhatást nem biztosítunk. Az előjáróság e tekintetben szükséges munkálatokat már megindította, s az építkezéshez szükséges téglát már körülbelül egész mennyiségben beszerezte, s az rendelkezésre is áll. Az építkezéshez szükséges faanyagokat a bányaigazgatóságtól kérelmeztük, aki is kilátásba helyezte, hogy a folyó évi bontásoknál előálló épületfákból a szükséges mennyiséget kedvezményes áron a község rendelkezésére bocsájta. Ezenkívül a temetkezési egyesület is hajlandó az építkezéshez hozzájárulni, ha a község a halottas kocsi részére kocsi-szint és a sírásó számára szerszámai elhelyezésére kamrát épít olyképpen, hogy az a sírásólakással összefüggően legyen építve, maradna még a különbözeti anyag és munkadíj. Bemutatja a vonatkozó tervet és költségvetést.”

A képviselő-testület a sírásói lakás építésére vonatkozó tervrajzot elfogadta, s utasította az előjáróságot, hogy azt szaksterű felülvizsgálat végett az államépítészeti hivatalnak mutassa be.

1933. augusztus 24-én a képviselő-testület újabb határozatot hozott a temetőőri (sírásói) lakás megépítéséről. A határozat indoklásában ez áll:

„A temetői közrend és vagyonbiztonsága valamint a ravatalozásnak bevezethetése végett állandó temetőőr alkalmazása és részére temetőőri lakás építése elkerülhetetlenül szükséges, mert a temető a község alsó részén a községtől külön – forgalmas törvényhatósági út vonalán fekszik, mellette közdűlőutak vonulnak el, az utak éjjel-nappal állandóan jártak, s így a temető közbiztonsága szempontjából valamint kegyeletből az állandó temetőőr tartását megoldani kell.”

A vagyonbiztonság hangsúlyozása nagyon is jogosan került bele a határozat indoklásába, ugyanis ebben az időben gyakran érkezett panasz az előljáróságra (ma: Polgármesteri Hivatal) viráglopások és a díszcserjék eltűnése miatt.

A képviselő-testület a Mindenszentek napján történt lopások miatt kénytelen volt önálló napirendi pontként is foglalkozni a témával:

„Steckl Mátyás képviselő-testületi tag panaszolja, hogy Mindenszentek napján, illetve a Halottak napja előestéjén, s mind a két ünnepen a felkoszorúzott és kivilágított temetőből úgy a koszorúkat, mint a világítási díszítéseket és tárgyakat ismeretlen tettesek lopkodják, miért is kér oly intézkedést, hogy ezen két napon a temető külön kirendelt egyénekkkel őriztessen.

A temetőőri ház ma

Határozat

A képviselő-testület a temetői kegyelet és rend megőrzése, illetve fenntartására elhatározza, hogy Mindenszentek és Halottak napján a község külön öröket jelöl ki a temetők őrzésére, s utasítja az előljáróságot, hogy erről annak idején gondoskodják, s a felmerülő őrzési költsé-

get a költségvetés temető fenntartása címén kijelölt hitel terhére utalványozza.”

Hiába hozott határozatot a község közgyűlése már 1924-ben, majd 1933-ban is a temetőőri lakás megépítésére, 1940 augusztusáig komoly lépések nem történtek annak megvalósítására, kivéve, hogy a régi ravalozó köveit és a felajánlott téglákat átszállították az új temetőbe.

A temetőőri ház felépítéséhez egy 1940. augusztus 28-i képviselő-testületi határozat adta meg a döntő lökést:

„Előadó [Neisz Ferenc] községi főjegyző a községi elöljáróság nevében jelenti, hogy a község már régóta tervezi a községi köztemetőben szükséges temetőőri lakás építését, s hogy a törvényhatóság jóváhagyásával a dízsírhely díjából már évek óta tartalékolunk ezen építés céljára és a tartalékolt összeg jelenleg 5487 pengő.

Előadja továbbá, hogy a szomszédos Pilisszentiván községben a kőszénbánya vállalat a bányászat ottani megszűnte miatt az üzemi lakóházakat mint felépítményeket eladta helybeli és oda való építő iparosoknak, akik a lebontott építési anyagot eladják. [A pilisszentiváni bányászat néhány év múltán újraindult – a szerző.]

Ezen anyag árusításával kapcsolatban merült fel az elöljáróság körében azon vélemény, hogy ezen bontási anyagokból a temetőőri lakás olcsón és gyorsan megépíthető volna, miért is felhívtuk a bontást végző iparosokat, hogy adjanak be tervet és ajánlatot a temetőőri lakásnak ilyen módon való megépítésére. Nick János helybeli kőművesmester nyújtott be tervrajzot és költség előirányzatot, amely szerint nevezett hajlandó 1 szoba, 1 konyha, 1 előszoba, 1 éléskamra, 1 kocsiszín és egy padlásfeljáróból álló épületet 4250 pengőért – a kulcs átadásával készen – felépíteni a község részére azzal, hogy az épületet a jelzett bontási anyagokból építi, a lakószobába új hajópadlót tesz, és azzal, hogy a község a temetőben levő és községi tulajdont képező használt [45 m³] ciklop-követ és [3000 db] használt téglát az ajánlati áron felül ingyenesen az ajánlattevő rendelkezésére bocsájtja ezen építkezéshez.”

A képviselő-testület elfogadta az ajánlatot.

A temetőőri lakás 1941 augusztusára készült el. A pótmunkákkal együtt 4920 pengőbe került.

A temetői ravatalozó valójában a sírásólakás megépülte után is alig volt kihasználva, a falusiak továbbra is a régi szokásoknak megfelelően otthon ravatalozták fel a halottat. Alapvető változást az hozott, hogy a II. világháború után a kormányzat megtiltotta az otthoni ravatalozást.

Az 1939-es szabályrendelet

1939. szeptember 18-án a képviselő-testület elfogadta a községi temető szabályrendeletét. A temető rendjét és működését szabályozó rendelet megalkotását mind közrendészeti, mind közegészségügyi szempontból igen fontosnak ítélték meg a képviselők.

A rendelet rögtön az elején leszögezi, hogy „a községi köztemetőben az eltemetés – az izraeliták (zsidók) kizárásával – valláskülönbség nélkül történik, mégis azzal a megkülönböztetéssel, hogy a díszsírok részére fenntartott területen a temetés a megállapított sorrendben vallás-

**Az öregtemető hangulatát idéző „körmös” sírkövek az újtemetőben.
A legrégebbieket az öregtemetőből telepítették át ide**

különbség nélkül eszközlendő, míg a közsírhelyeknél a római katolikusok külön és a más vallásúak is külön az erre kijelölt sírtáblákba temetendők”. (A zsidó polgárok kizárása a temetőből nem meglepő, ismerve a kor hangulatát és a történelmi eseményeket – igaz, akkoriban még az izraelitáknak saját, működő temetőjük volt.)

A sírhelytáblákról, különös tekintettel a dízsírhelyekről így rendelkezett a képviselő-testület:

„A bejáratától a második keresztútig mindkét oldalon lévő sírhely táblák dízsírhelyek részére szolgálnak, a többi rész a közsírhelyké.

A sírhelytáblák mindegyike külön oly temetőrészt képez, amely az utolsó temetéstől, illetőleg ennek a hatóságánál történt bejelentésétől számított 30 év multán – szabályszerű eljárás mellett – újból használatba vehető. (1876. XIV. tc. 118. §. és stb. §-ok.)

A dízsírhely táblák a fő úttól befelé menőleg mindkét oldalon I-től V. osztályú sorokra oszlanak, s így ez alapon I.-V. osztályú sorokat képeznek; az eltemetések ezen dízsírhely táblákban is a sorrend szerint egymás mellett eszközlendők.

A közsírhely táblákban, valamint az ottani sírhely sorokban a temetések a temetés ideje szerint szigorú sorrendben egymás mellé a 2. §-ban megállapított módon történnek. Kivételt képez azon eset, ha valaki itt kettős sírhelyet kíván biztosítani, amikor is a díj lefizetése után a kettős sírhely területe szabadon hagyandó.

A felnőttek és a gyermekek – úgy a római katolikusok részére fenntartott területeken, valamint a más vallásúakéban is – külön-külön táblákba temetendők.”

A rendelet szerint a köztemető feletti felügyeleti jogot a képviselő-testület egy önálló „temető bizottság” révén gyakorolja. Ennek nemcsak képviselők voltak a tagjai, hanem a különböző vallásfelekezetek lelkészei (kivéve: izraeliták) és a községi orvos is. A bizottság hatásköre igen széleskörű volt, lényegében a bizottság döntött minden temetővel kapcsolatos ügyben.

A bizottság választotta a temetőőrt is, amelynek kötelességeit és javadalmazását a rendelet részletesen rögzíti.

A dokumentum részletesen leírja az egyes sírhelyek méreteit és a dízsírhelyek árait. A közsírhelyek akkoriban ingyenesek voltak, csu-

pán a temetői díjat kellett mindenkinek előre befizetni. (A temetői díj a sírásónak járt, aki külön fizetést akkoriban nem kapott.)

A dízsírhelyek árából beszedett díjak és egyéb bevételek a temető-alapba kerültek, ebből fedezték a temetőfenntartás költségeit.

(A temetői szabályrendelet teljes szövege megtalálható a Függelékben.)

„Körmös” sírkövek

5. A temető a II. világháború után

1945. szeptember 3-án a budakörnyéki járási főjegyző elrendelte a kötelező ravatalozást. A temetéshez így hozzáadódtak a ravatalozási költségek is. Az árakat a képviselő-testület a következőképpen szabta meg:

„I. osztályú sírhely a ravatalozási költségekkel együtt 5000 pengő, a II. osztályú 3000 pengő, a III. osztályú 400 pengő legyen.”

A képviselőknek a temető bővítéséről is sürgősen dönteniük kellett, mivel a temető a háború utánra szűknek bizonyult. (A háborúnak sok vörösvári áldozata volt. A környéken elesett német és orosz katonák sírjai is sok helyet foglaltak.)

A képviselő-testület kijelölt egy háromtagú bizottságot, hogy „azonnal lásson hozzá a temető kibővítési munkálatokhoz, és annak megtörténte után a képviselő-testület újabb közgyűlés összehívása révén hozzon határozatot”.

Temetői kép a háború utáni évekből. Jobboldalt Kesselbauer Edit sírja, aki az 1944 december 24-i bombázáskor halt meg

A temetőbővítést végül is úgy hajtották végre, hogy a temető mellett ingatlannal rendelkező tulajdonosokat elkobzott földekkkel kártalanították.

A tanácsi rendszerben a temetők és a temetkezések rendjét egy 1954-ben megjelent város- és községgazdálkodási miniszteri rendelet szabályozta. Ez a rendelet is előírta, hogy ahol ravatalozó helyiség van, ott háznál ravatalozni nem szabad. (Azok a települések, ahol a köztemető

nem rendelkezett ravatalozóval, 10 évet kaptak, hogy megépítsék azt.) A háznál való ravatalozás és a településen áthaladó temetési menetek ekkortájt szűntek meg végleg.

Vörösváron és másutt is csak igen ritkán kerültek a tanácsulések elé a temetővel kapcsolatos témák, s csak elvétve születtek érdemi határozatok. A szocializmus erőltetett építése közben nem volt idő a holtak városára. Csak annyi pénzt költöttek a temetőre, amennyi feltétlenül szükséges volt.

Fedor Lajos, 1956-os mártírunk temetése 1956. november 20-án

(Egy 1959-es feljegyzés szerint például abban az évben 1660 Ft-ot költöttek temetőkerítés készítésére. 1962-ben 6700 Ft volt a temetőőr éves fizetése, a sírhelyek utáni bevétel pedig 13 000 Ft.)

Az emberek többsége azonban a marxizmust „államvallássá” emelő rendszerben is hívő buzgalommal el-eljárt a temetőbe, hogy imádkozzon elhunyt szerettei lelki üdvéért, gondolzza sírhantjukat, elrendezze a hozott virágokat, és gyertyát, mécsest gyújtson.

Mindenszentekkor, Halottak napján nagyon sok síron égett mécses.

Marlok István apátplébános a Historia domus több bejegyzésében is elismeréssel illeti híveit, amiért a halottak ünnepét oly buzgó kegyelettel tartják meg.

1977 novemberében a következőt írja:

„Híveim kegyelete elhunyt szeretteik iránt feljegyzésre méltó. November hava meg kimondottan kegyeleti hónap. Halottak napja előestéjén hagyományosan szentmisével kapcsoljuk össze halottainkról való megemlékezésünket. Alkalmas időjárás esetén szinte a község aprajánagyja ott van. Így volt ez az idén is. Az egyre sokasodó síremlékek – bár itt az anyagi konjunktúra is nagy jelentőségű – mégis a kegyeletet tükrözik.”

1979. november 1-jén ezt jegyzi be:

„Híveim kegyelete a halottak iránt példaadó. Ezt nem csak a temetéseken való buzgó részvétel, a sírok gondozottsága, hanem a szolgáltatott szentmisék is igazolják. Mindenszentek ünnepének délutánján pedig a temetőben végzett szentmisén, a halotti ájtatosságok szinte tömegeket mozgatnak meg – mondhatom, lelkileg is.”

6. A városi köztemető krónikája a rendszerváltástól

1989-ben a salzburgi Josef Dax, az ottani Kameradenkreis támogatásával rendbe hozatta a vörösvári köztemetőben a német katonák sírjait, és emlékművet emeltetett fölélük. Az emlékmű egy náci halotti szimbólumot formázott (Todesrune). Ezt évekkel később a németországi sajtóban megjelent cikkek is kifogásolták.

1992 őszén megkezdődtek a temető bővítésének tervezési munkái. A képviselő-testület tervbe vette a ravatalozó átépítését és a parkoló kialakítását is.

1993 tavaszára elkészült a köztemető parcellázásának terve. 62/1993. (IV. 01.) Kt. sz. határozatában a terv kapcsán a Képviselő-testület kimondta, hogy „a temető bővítése távlatban fontos, az ehhez szüksé-

ges előkészítő munkákat el kell végezni”. Az üresnek és temethetőnek tekintett 10, 15, 17, 19, 20-as számú parcellák „párhuzamosan, sírhelyenként sorosan üzemeltethetők”. A 6. parcella az utolsó temetkezéstől számított 25 évre lezárandó. A parcellák első sorát hamis kripták számára kell fenntartani, annak megfelelő díjjal.

A Képviselő-testület a sírhelyek megváltását a következő összegekben határozta meg:

Szimpla sírhely: 1200 Ft/25 év;

Dupla sírhely: 2400 Ft/25 év;

Hamis kripta: 4000 Ft/25 év;

Kriptahely: 12 000 Ft/100 év.

1993. július elsején az Önkormányzat 5 évre szóló szerződést kötött Molnár Sándornéval (Varázskő Kft.) a köztemető üzemeltetésére.

A szerződésben az üzemeltető feladatai között többek között a következők szerepeltek:

– a temető, ill. a ravatalozó környékének, a temető útjainak tisztántartása;

– a szemét és a szennyvíz elszállítása;

– a temető rendjének biztosítása;

– a ravatalozó épület belső takarítása, esztétikus berendezése;

– a katonai sírok gondozása;

– a nyilvántartások vezetése.

A szerződés szerint Molnár Sándornénak mint temetkezési vállalkozónak joga:

– temetkezések lebonyolítása;

– halottszállítás;

– temetési kellékek értékesítése;

– sírásás, sírok behantolása stb.

A szolgáltatások akkori árai a következők voltak:

– helyi halottszállítás: 750 Ft

– távolsági halottszállítás: 45 Ft/km

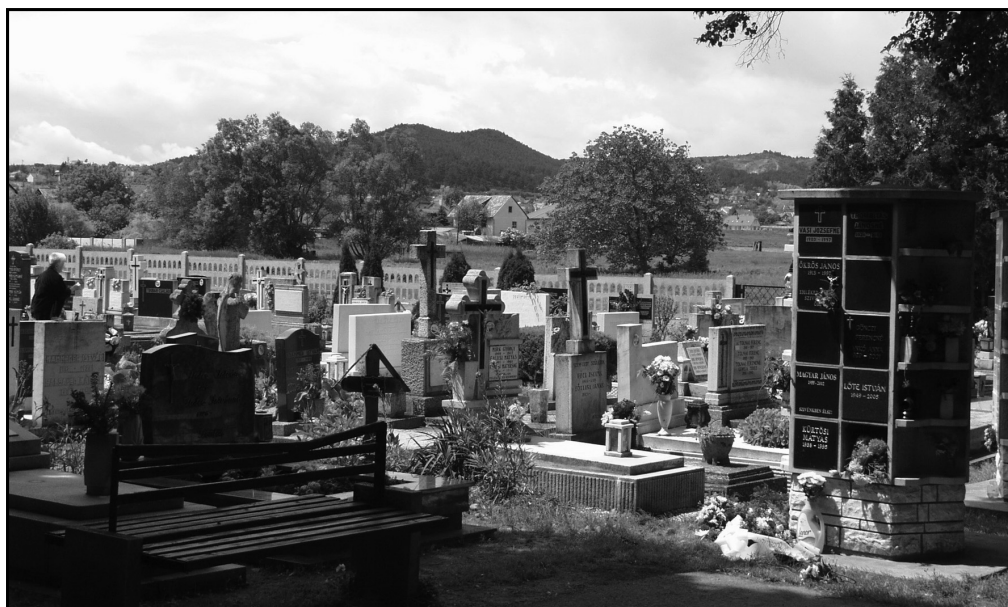
– sírásás visszahantolással: 6000 Ft

– ravatalozó használati díja: 3000 Ft

– halotthűtő használati díja: 100 Ft/nap.

Nyárra elkészültek a ravatalozó átalakításával: a várakozó helyiséget üvegfallal látták el, fűthető öltözőt és mosdót építettek.

1997. december 9-i ülésén a képviselő-testület határozatot hozott a temető belső rendjéről. Kimondta, hogy a temető a látogatók számára állandóan nyitva van. A síremlékek beszállításának időpontjait azonban szigorúan korlátozta (hétfő, szerda, péntek: 7.00 - 14.00 óra; szombat: 7.00 - 17.00 óra). Meghatározta, hogy a temetőben milyen tevékenység folytatható, és többek között kimondta, hogy a sírhelynek és környékének rendben tartásáról annak létesítője, illetve örököse köteles gondoskodni.

Kilátás az Őr-hegyre kolumbáriumokkal

1998. június 29-i ülésén a képviselő-testület a városi köztemető üzemeltetésével ismét a Varázskő Kft.-t bízta meg.

2000 februárjában a képviselő-testület megalkotta 2/2000. (II. 28.) rendeletét a temetőkről és a temetkezésekről, amelynek alapja az 1999.

évi XLIII. törvény volt. Az új jogszabály különválasztotta az üzemeltetői és a szolgáltatói feladatokat. Az üzemeltető tartja rendben temetőt, gondoskodik a nyitva tartásról és biztosítja a temetések feltételeit. Temetkezési szolgáltatást bármely – érvényes engedéllyel rendelkező – temetkezési vállalkozó végezhet.

A törvény előírta, hogy a temető fenntartójának öt éven belül körbe kell kerítenie a temetőt.

A törvény nyomán készült új önkormányzati rendelet 34 paragrafusban rögzíti a temető fenntartásával, üzemeltetésével és rendjével kapcsolatos feladatokat, a temetkezési helyek kialakításának szabályait, a temetési helyek használati idejét és díját, a temetésre és a temetkezési tevékenységre vonatkozó szabályokat.

A sírhelyárakat az alábbi összegekben határozta meg:

Szimpla: 4000,- Ft

Dupla: 6000,- Ft

Gyermeksír: 1000,- Ft

Álkripta: 8000,- Ft

Urnasírhely: 3000,- Ft

Kolumbárium: 2000,- Ft

Kripta (2 sz.): 120 000,- Ft

Kripta (2-6 sz.): 160 000,- Ft

A nem vörösváriak számára négy-ötszörös sírhelyárat szab meg a rendelet. (A rendeletet lásd: www.pilisvorosvar.hu.)

A rendelet megalkotásával egy időben az Önkormányzat pályázatot írt ki a temető üzemeltetésére. A képviselő-testület június 26-án az eddigi üzemeltetőt, a Varázskő Kft.-t hirdette ki a pályázat győztesének. Augusztus 28-án a képviselők elfogadták a Varázskő Kft.-vel kötött kegyeleti közszolgálati szerződést. A szerződés 15 évre szól.

2001 júniusában a képviselő-testület 500 000 forintot szavazott meg a temetőben nyugvó német és szovjet katonák névtábláinak elhelyezéséhez.

2002 májusában a temető üzemeltetője jelezte az Önkormányzatnak, hogy a temetési helyek csökkenése miatt új parcellák és sírhelyek kijelölése szükséges. Május 27-én a képviselő-testület határozott arról, hogy a köztemető nyugati, új részén két új sírparcella (21-22.) megnyitását engedélyezi az üzemeltetőnek. (A 21-es parcellában valójában már 1997 óta temetkeztek.)

Ugyancsak 2002 májusában magas rangú katonai és politikai vezetők jelenlétében nagyszabású ünnepség keretében avatták fel az újjáépített német és orosz katonai temetőt.

2003. február 13-án a képviselő-testület 1 250 000 forintot biztosított a köztemető hűtőkamrájának és hűtőberendezésének cseréjéhez.

2003. július 28-án a képviselő-testület úgy döntött, hogy megnyitja a 23. és a 24. parcellát. Az összevont parcellákat két részre osztva, az egyik részben szimpla, a másikon dupla sírhelyek kialakítását rendelte el. Hozzájárult továbbá a temető határvonalával párhuzamosan kialakított fasor mellett egy 5 m széles feltáró út létesítéséhez.

2003. október 30-án a képviselő-testület határozott arról, hogy körberkeríti a temetőt. A képviselők felhatalmazták a polgármestert, hogy kössön kiviteli szerződést a legkedvezőbb ajánlatot adó vállalkozóval. A műszaki osztály hat helybéli iparostól kért be árajánlatot, amelyek közül 11 millió forint költségvetéssel Iflinger Mátyásét találták a legkedvezőbbnek. A parkoló és az út mellett áttört, a többi helyen zárt műkörkerítést emeltek 1,8-2 méter magasan. Az északkeleti részen jelentős földmunkát kellett elvégezni, ezért ezen a részen csak két év múltán fejeződött be a kerítés építése. Az összesen 1100 méter hosszú kerítésbe több új vaskaput is beépítettek.

2004. június 29-én a képviselő-testület úgy döntött, hogy a köztemető melletti 3866, 3867, 3868 hrsz. alatti ingatlanokon viacolor parkolót alakít ki. (A 3868 hrsz. alatt lévő épületet lebontatták.) A parkoló novemberben készült el.

2004 szeptemberében egy adománynak köszönhetően megújult a temetői főkereszt.

2005. december 8-án a képviselő-testület felhatalmazta a polgármestert, hogy a köztemető parcelláinak elrendezésére, tereprendezésre, vízvezeték építésére és az úthálózat kiépítésére vonatkozóan indítson közbeszerzési eljárást.

A temető elkészült új kerítése

2006 tavaszán Wolfgang Körner költségére új emlékművet emeltek a német katonai temetőben a náci szimbólumot mintázó régi helyett.

2006. február 21-én a képviselő-testület a beadott árajánlatok és tárgyalások alapján a Hostnik Kft. 9.900.000 forintos ajánlatát fogadta el a temető rendezésére. A képviselő-testület felkérte a polgármestert, hogy a temető rendezésére, karbantartási munkáira vonatkozó szerződést vele kösse meg. A munkálatok júliusban fejeződtek be. Elkészült az új parkolót a régivel összekötő aszfaltút is. Az új temetőrészben urnasírok is helyet kaptak.

2006 novemberében új, viacolorral burkolt parkolót adtak át a temető nyugati oldala mellett.

2007. március 29-én a képviselő-testület úgy határozott, hogy engedélyezési tervet és részletes költségvetést készített a ravatalozó épület tetőzetének felújítására. A képviselők döntöttek továbbá arról, hogy az Önkormányzat a 095/95-095/119 és 0114/1-0114/12 hrsz.-ú ingatlanokra elővásárlási jogot jegyeztet be. A terület a Szabályozási terv és a Helyi Építési Szabályzat alapján különleges temetőövezetbe tartozik, ahol a szabályzat alapján temetőt és azt kiszolgáló létesítményeket lehet elhelyezni.

2007. április 26-án a képviselő-testület úgy döntött, hogy a Helyi Építési Szabályzatában a különleges temetőövezet előírásai kerüljenek kiegészítésre az alábbi előírással:

„A temető bővítési területét az övezetnek megfelelően felhasználni kizárólag a jelenlegi temetővel összefüggően, köztemető céljára, egységes kialakítási és kezelési terv alapján lehet.”

A képviselő-testület ugyancsak 2007. április 26-án megalkotta 9/2007. (V. 03.) rendeletét a település érdekében kimagasló tevékenységet kifejtett személyek halálával kapcsolatos kegyeleti tennivalókról.

A rendelet szerint az Önkormányzat, amennyiben ez a közvetlen hozzátartozók szándékával, illetve az elhunyt végakaratóval nem ellentétes – a szükséges egyeztetést követően – saját halottjának tekinti azt a személyt:

- a) aki polgármesterként szolgált a várost;
- b) akinek a képviselő-testület Pilisvörösvár Díszpolgára címet adományozott (és Magyarországon temetik el);
- c) aki elhunytakor az Önkormányzati képviselő-testület aktív tagja volt;
- d) aki halálakor vagy nyugállományba helyezéséig a Polgármesteri Hivatal vezető köztisztviselője volt, és a Polgármesteri Hivatallal legalább 25 éves közszolgálati jogviszonyban állt;
- e) akit a képviselő-testület minősített többségű határozatával erre érdemesnek tart.

2007 Mindenszentek ünnepére megújult a városi köztemető ravatalozó helyisége. A felújítást az üzemeltető Varázskő Kft. a saját költségére végeztette el. A ravatalozó helyiség kazettás mennyezete tölgyfából készült, a falakat tapétával fedték, amit dél-afrikai gránitból készült berakások (paradiso) díszítenek. Középre egy szimbolikus olajfestmény a lélek eltávozásáról, baloldalra egy Jézust ábrázoló mozaik, jobboldalra egy csendélet került. A ravatalozó emelvény gránitberakásos, a helyiség kövezete is gránitlapokból készült.

A ravatalozó megújult belseje

2008 februárjában a képviselő-testület határozott ingatlanok megvásárlásáról a temető bővítése céljából. A képviselők hozzájárultak a 095/117 hrsz-ú, 942 m² nagyságú és a 0114/9 hrsz.-ú, 831 m² nagyságú ingatlanok 1000 Ft/m² áron történő megvételéhez. A határozat szerint az Önkormányzat a 095/95-095/119 és 0114/1-0114/12 hrsz.-ú ingatlanokat a jövőben szintén 1.000 Ft/m² áron fogja megvásárolni.

2008. szeptember 29-én a képviselő-testület úgy döntött, hogy a megnövekedett igények miatt a köztemetőben, a ravatalozó mögött

további két darab, egyenként 30-30 db urnafülkét tartalmazó urnaoszlopot (kolumbáriumot) épített. Az Önkormányzat a korábbiakkal azonos méretű, megjelenésű és műszaki tartalmú oszlopokat a Varázskő Kft.-vel építtette meg.

2008. október 30-án a képviselő-testület bruttó 2 000 000 forint keretösszeget biztosított a köztemetőben, az új parcellában, valamint a temető parkolójában fasorok telepítésére, illetve pótlására. A képviselő-testület a ravatalozó tetőfelújítására 3 000 000 forintot irányzott elő. A képviselők úgy döntöttek, hogy a tető felújítását cserépfedéssel, a beérkezett árajánlatok közül a legkedvezőbb ajánlatot adó pályázóval, Peller Lászlóval készítetik el. A képviselő-testület felhatalmazta a polgármestert, hogy a vállalkozóval a szerződést bruttó 1 713 000 forintra megkösse.

A temető főbejárata a nyolcvanéves régi kapuval

2010. január végén ismeretlenek ellopták a temető kétszárnyas kovácsoltvas főkapuját. A tett nagy felháborodást keltett a városban. Az Önkormányzat májusra új temetőkaput készíttetett az ellopott régi pótlására. Az új kovácsoltvas kapu elkészítésére Stadtmüller Andrással kötöttek szerződést 306 250 Ft összegre. Az új kapu külsőre teljesen megegyezik az 1927-ben állított régi kovácsoltvas kapuval.

7. A temető ma

Ahogy a város is, a köztemető is sokat változott, korszerűsödött, szépült a rendszerváltozás óta eltelt húsz évben. Ahogy a városban megjelentek a viacoloros utak, a temető is leképezte ezt. Ahogy a városban megváltoztak a szokások, a temetőben is lassú változás zajlik. Bár vannak hiányosságok, és jó néhány dolog megérett a változásra, egészéről elmondható ma, hogy egy 14 000 lakosú kisváros kegyeleti igényeinek megfelel.

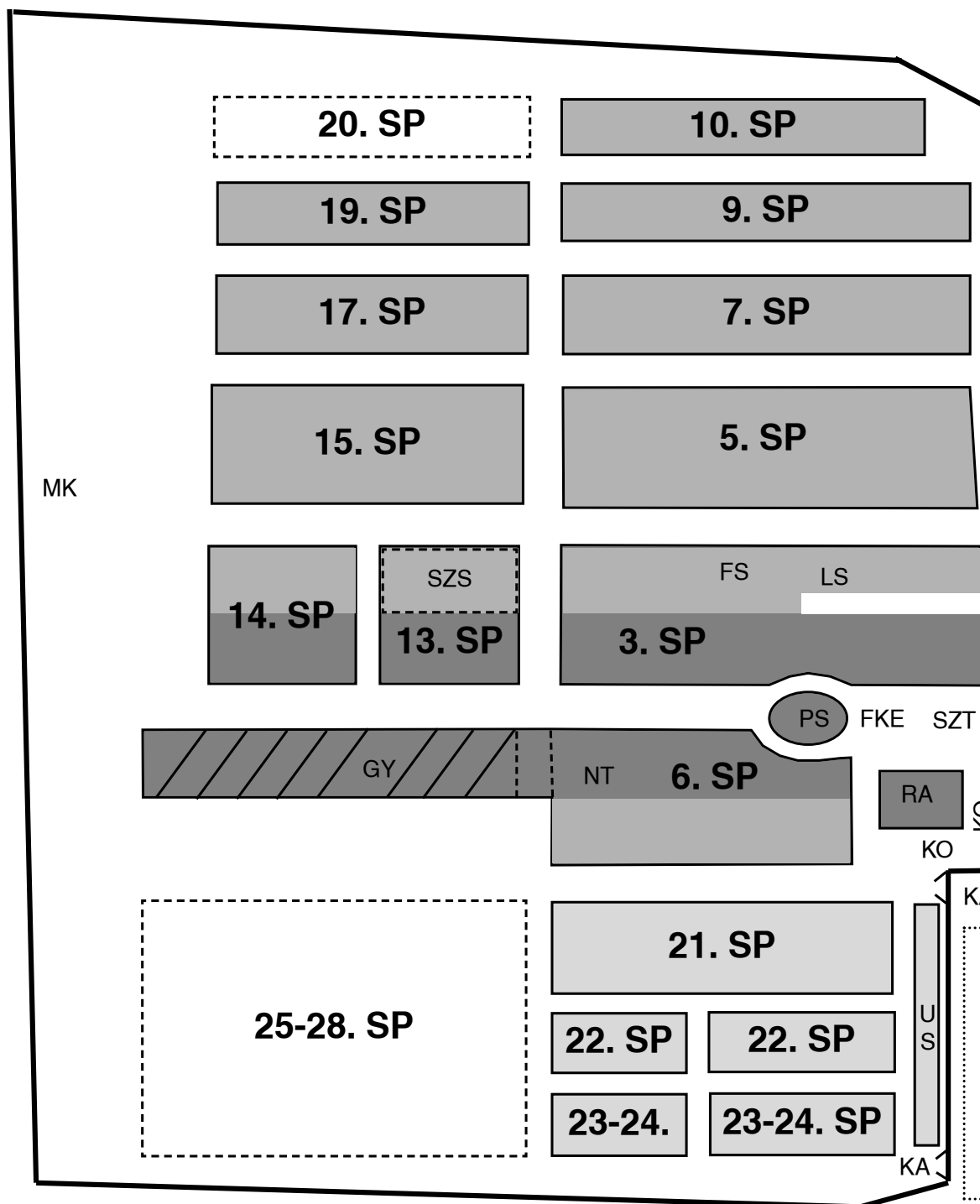
A ravatalozó épületére ráférne egy alapos tatarozás, több helyütt omlik ugyanis a vakolat. Az Önkormányzatnak egyelőre csak a tető felújítására telt a költségvetéséből.

A ravatalozó új tetővel

A teendőik közé tartozik többek között a 6-os sírparcella gyermeksírköveinek felszámolása is. Ez azért is fontos lenne, mivel a parcella közepén, a német sírok mellett egy új széles utat kellene kialakítani (a térképen szaggatott vonallal jelöltük). Ezzel az új útszakasszal keresztirányban teljesen átjárható lenne a temető teherautókkal is, melynek köszönhetően a hulladék összegyűjtése is könnyebbé válhatna.

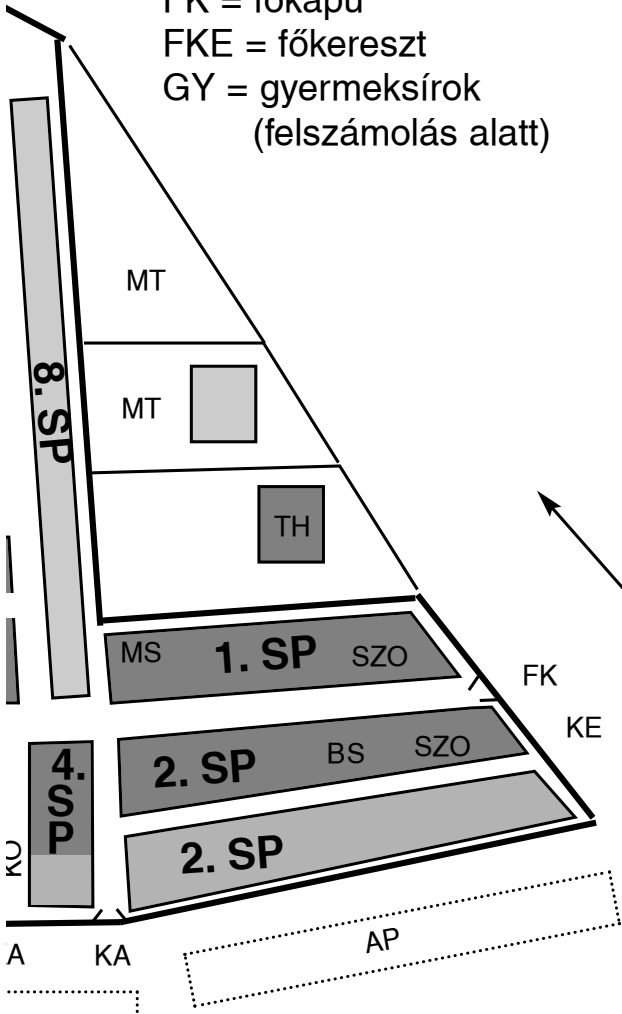
A pilisvörösvári köztemető alaprajza

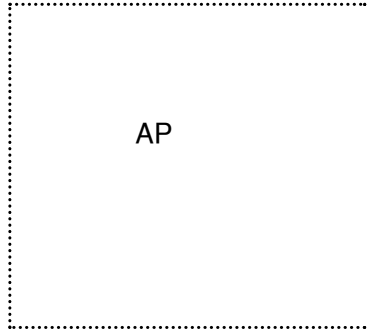

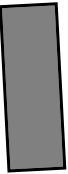

AP = autóparkoló
 BS = bombatámadás
 áldozatainak sírjai
 FS = Fedor Lajos sírja
 FK = főkapu
 FKE = főkereszt
 GY = gyermeksírok
 (felszámolás alatt)

KA = kapu
 LS = a legrégebbi sír
 KO = kolumbáriumok
 KE = kereszt
 MS = Moór Anna sírja
 MK = műkő kerítés
 MT = magánterület
 NT = német katonai temető
 PS = papi sírhelyek
 RA = ravatalozó épület
 SP = sírparcella
 SZO = szovjet katonai
 temető
 SZS = A Szoc. Otthon
 felszámolt sírjai
 SZT = szertartások tere
 TH = temetői ház
 US = urnasírok

Csobánkai utca →

 A temető legrégebbi részei (1922-től)
 Újabb részek (kb. 1945-50-től)
 Legújabb részek (1997-től)
 Későbbiekben megnyitandó parcellák

Hamarosan (egy éven belül) szükségessé válik további parcellák megnyitása is (a térképen szaggatott vonallal jelölt parcellák). Mind-ezen közben a régebbi parcellákban is folyamatosan temetkeznek. A 23-as parcella (itt eredetileg két parcellát jelölt ki a tervező: 23-24) betelése után északi irányban terjeszkedik majd a temető a kerítésen belül (25-28. parcellák). Felhasználható még a temető északkeleti részén a 20-as parcella is. A rét felé a kerítésen belül még elég nagy területek vannak, de ezen a bozótos, mélyen fekvő részen nem valószínű,

A temető új része

hogy valaha is temetkezni fognak. (Koporsós temetést az ÁNTSZ a magas talajvíz miatt nem engedélyezne.)

A temető bővítését a város Szabályozási terve és a Helyi Építési Szabályzata biztosítja. A temetőtől nyugatra eső telkek a különleges temetőövezetbe tartoznak, ahol temetőt és azt kiszolgáló létesítményeket lehet csak kialakítani. Az itt lévő ingatlanokra a város elővásárlási jogot jegyeztetett be.

A temetőn belül rendezésre vár a 13-as parcella melletti terület is. Egykoron itt a Szociális Otthon (ma Speciális Otthon) egyszerű fake-resztes sírjai voltak. Miután ezt felszámolták, a területet az előírások-

nak megfelelően földdel földték le. Lehetővé vált ezzel ezen a részen hagyományos temetkezés is, de a temető üzemeltetője egy szóróparcella kialakítását szorgalmazná inkább. (Szóróparcella végső soron a rét felé eső területeken is kialakítható lenne.)

Egyre nagyobb igény mutatkozik az urnás temetkezések (kolumbáriumok, urnasírok) iránt. A temetkezési szokások változását mutatja, hogy míg a XX. században szinte elvétve kértek hamvasztást az elhunytak hozzátartozói, a legfrissebb adatok szerint manapság Vörös-

Temetés a temető új részében

váron az elhunytak 2/3-át hamvasztják, és csak 1/3 a hagyományos, koporsós temetések aránya.

Az új temetőrészben (21-23. parcella) a parcellákat úgy alakítják ki, hogy egyik felükben szimpla-, másik felükben duplasíros temetkezésre legyen lehetőség.

A temetőt esténként bezárják (nyáron 7, télen 8 órakor), sajnos az új résznél többször előfordult már, hogy a bezárt kapukat erőszakkal nyitották ki, a lakatot levágva.

*Egy-kettőre lekopik rólam
Amit tudtam, amit akartam -
Magam is alig emlékszem magamra,
S mire meghalok, rég meghaltam.*

(Ignotus)

VI. A zsidótemető

A Lócsei utcai ortodox zsidótemető városunk kevés számú műemlékei közé tartozik – az Önkormányzat 1992-ben nyilvánította műemlékké. A több százéves faragott sírkövek látványa megrendítő hatással van a szemlélődőre.

A temető az itt élt nagy számú zsidó közösség kőbe zárt emléke. A zsidók a XVIII. században érkeztek Vörösvárra. A XIX. században már több mint száz zsidó család élt a faluban. A mai Petőfi Sándor utca környékén laktak, amit akkor Zsidó utcának hívtak. Templomuk az utca elején volt.

1919 augusztusában durva támadás érte a közösséget, gyűlölettől elvakult különítményesek bántalmazták és rabolták ki a zsidó lakosokat, a templomot is kifosztották. A pogrom után a családok nagy része – a rabbival együtt – elhagyta Vörösvárt és a fővárosba költözött. A sors kegyetlensége, hogy az itt maradt tíz családot a második világháború végén Auschwitzba deportálták. Az elhurcoltak közül alig néhányan jöttek haza a háború után.

Szikla Margit (Manci néni) elmondása szerint az utolsó temetés a Lócsei utcai temetőben 1938-ban volt. Menzel Ernő gazdag kereskedőt temették akkor, aki az Anschluss után elkeseredésében ciánnal megmérgezte magát. Fekete gránit obeliszkje a temető előterében áll.

A temető nagyobb részt rendkívül puritán, dísztelen, egyforma méretű, felső részükön lekerekített kőből áll. A kövek attól függetlenül egyformák, hogy szegény vagy gazdag halottak sírjelei. Ez azt hangsúlyozza, hogy az elmúlásban mindenki egyenlő, a halál nem válogat.

A köveken vésett héber nyelvű feliratok olvashatók. A feliratok első két betűje egy rövidítés: „Itt van elrejtve.” – azaz – „Itt van eltemetve.”

Két régi sírjel a zsidótemetőben

Az utána következő szöveg nagyon szűkszavú: leginkább a nevekre, az elhalálozás dátumára szorítkozik, és egy-két dicsérő mondatot tartalmaz. A felirat egy bibliai formulával zárul Sámuel könyvéből: „Legyen az ő lelke befogadva az örök életbe.”

A köveken itt-ott figurális motívumok is találhatóak. A zsidó temetők legjellegzetesebb motívuma a hatszögű csillag, amely két egybefonódó háromszökként ég és föld egybefonódását jelképezi. Az áldást osztó két

egymásba forduló tenyér csak a kohaniták sírkövein fordul elő. A tenyerek háromszöget képeznek, ami köztudottan Isten jele. A kohaniták a hagyomány szerint a szentélyben papi szolgálatot teljesítő előkelő rend tagjai. (Más temetőkből megtalálható a kancsó is, ami a leviták – a szentélyben kisegítő szolgálatot végző rend – jele; vagy korona, könyv, menóra, frigyláda, illetve olyan állatmotívumok mint az oroszlán vagy a sas.)

A sírkövek egyharmad részükig a földbe vannak ásva, sírhant nincs előttük. A kövek nagy része megsüllyedt és eldőlt az évszázadok súlya alatt. A dülöngélő sírjelek a mulandóságra figyelmeztetik a szemlélődő embert.

A temetőben néhány újabb típusú (neológ) sírkő is található. Ezek drága anyagból készültek, sokkal nagyobbak, díszesebbek, mint a régebbi sírkövek. A sírjeleket gazdagabb zsidó polgárok emeltették, a temető legelőkelőbb, nyugati részén, a kerítés mentén. (A hivalkodó síremlékek a vandálokat is felingerelték, mert legtöbbjüket ledöntötték.)

Itt található Mancini néni anyai ágú nagyszüleinek, Markus Geschmaynak és feleségének a sírja, amit a Holocaustot túlélő idős asszony felújíttatott. (Markus Geschmay kereskedő volt. Mancini néni édesapja a lengyel származású Szikla /Skalka/ József volt, aki a bányakonzumot vezette. Ő és felesége nem Vörösváron, hanem a rákoskeresztúri temetőben lett eltemetve.)

Az ortodox zsidó vallás tiltja a sír virágokkal való díszítését, ezért a hagyományörző temetők dísztelenek. A sírokat nem szabad bolygatni, az ortodox zsidó temetőben nincs lejárati idő, tilos az újratemetkezés – szemben a keresztény temetőkkel, ahol 25 évenként meg kell váltani a sírhelyet vagy mást temetnek a porladó helyébe. E tiltásnak köszönhetően a zsidó temető nemcsak kegyeleti, hanem műemléki hely is egyben.

A hagyományhoz ragaszkodó temetőlátogatók nem virágokat, hanem kavicsokat helyeznek a sírokra.

A temetőből semmit nem szabad kivinni, ezért építették régebben tönkrement sírkövekből a kerítést.

A két-három házhelynyi nagyságú vörösvári temetőt terméskő fal veszi körül, amelynek déli oldala mára nagyrészt leomlott. Az utca felőli oldalon állt a halottasház, a Cidduk há-din (az isteni ítéletben való megnyugvás), ahol a halott mosdatását és öltöztetését végezték. (E sorok írója ifjúkorában még látta belülről a már akkor is rozoga épületet. Később egy szegény család szükségülakásaként szolgált. A házikó az 1990-esek évek közepére életveszélyessé vált, és az Önkormányzat inkább lebontatta.)

A zsidótemető a vasút felől

Szikla Mancsi néni elmondása szerint a második világháborút megelőzően a legnagyobb békességben és tiszteletben éltek együtt a maroknyi zsidó közösség tagjai a sváb lakossággal. Olyannyira, hogy a zsidó ünnepekre is sokan eljöttek közülük a Zsidó utcai templomba. (A templomot a háború után lebontották, egyik fala azonban még ma is áll, egy gazdasági épület részeként.)

A falu lakossága a zsidó temetésekre is eljárt. Hoffer Károlyné gyermekkorából így emlékezik vissza egy temetésre a Lőcsei utcai zsidótemetőben:

„A halottat tetőtől talpig fehér gyolcsba tekerték, és egyszerű, gyalatlan koporsóba helyezték. A gyászolók héber nyelvű énekeket énekeltek és imádkoztak, a hozzátartozók megtépték a ruhájukat. A szertartás végén a rabbi hangosan elkiáltotta az elhunyt nevét. (A zsidó vallás ugyanis úgy tartja, hogy ezt fogják először az égi ítéletnél kérdezni tőle. – a szerző.) A sírra a gyászolók egy-egy kavicsot tettek, s mielőtt távoztak volna, a temető bejáratánál kezet mostak. A víz elűzte a rossz szellemeket.”

Fogarasy-Fetter Mihály közli Vörösvárról szóló monográfiájában az alábbi német nyelvű sírfeliratot:

Was wir liebten, was wir schätzten, es ist tot.

Was wir verloren, was wir leiden, weiß nur Gott!

(Amit szerettünk, amit becsültünk, halott. / Amit elvesztettünk, amit szenvedünk, Isten, csak te tudod!)

A sírkő ma ledöntve hever a temetőben

napig tart. A férfiak továbbra sem borotválkozhatnak és nem nyíratkozhatnak, továbbá tilos esküvőt tartani és zenés összejöveleteken részt venni.

Az ortodox zsidóknál szigorú előírások vonatkoznak a gyászra. A temetést követően három, egyre hosszabb gyászidőszakot kell tartani. Az első időszak a hétnapos sivá, amelyet a legközelebbi hozzátartozókért tartanak. A sivá alatt a gyászolók nem dolgozhatnak, nem ülhetnek rendes magasságú ülőhelyen, nem viselhetnek bőrcipőt, a férfiak nem vágathatnak haját, nem borotválkozhatnak, és több más tilalmat is be kell tartaniuk.

A második periódus a slosim. Ez harminc

A harmadik periódus az ávelut, amely a szülő temetése után egy évig tart. (Minden egyéb vérrokonnál a gyász csak harminc napig tart.) A gyászával alatt nem szabad színházba vagy szórakozóhelyre járni. A szülőjét gyászoló fiú a 11 hónap alatt mindennap köteles elmondani a Kádis imát.

A sírkőállítás a harminc nap vagy a gyászával letelte után történik. A sírkő az elhunyt fejénél kap helyet. A vörösvári zsidók a sírköveket a helyi sváb kőfaragókkal készítették, akik – Szikla Mancsi néni szerint – jobban ismerték a héber írást, mint a zsidó hitközség tagjai.

A vörösvári zsidó temetőben több mint 70 éve nem temetkezett senki. Az elhagyott temető olyan érték, amelyet nem szabad veszni hagyni. Minden évben egyre tovább romlik az állaga.

A Magyarországi Zsidó Hitközségek Szövetségével kötött szerződés értelmében a temetőt néhány év óta rendszeresen takarítják, amiért évi 50 000 forintot utal át az Önkormányzat. Ez azonban kevés.

Helyre kellene hozni teljes hosszában a kerítést, a ledől sírokat és gondoskodni kellene a temető őrizetéről.

Szikla Mancsi néni (baloldalt) nagyapja, Markus Geschmay felújított sírjánál a temetőben

2006. március 6-án reggel hét órakor hatalmas robajra ébredt a Lőcsei utcai zsidótemető melletti házban élő idős asszony. A háztól másfél méterre lévő temető déli falának egy része rádőlt a hátrébb lévő

melléképületre. Belegondolni is rossz, mi lett volna, ha éppen ott tartózkodott volna... A kivonuló helyi tűzoltók Kovács Zsolt tűzoltóparancsnok irányításával nemcsak a leomlott köveket távolították el, hanem biztonsági megfontolásból a déli oldal még megmaradt falrészzeit is visszabontották egy méter magasságig.

2007 októberének végén leomlott a kerítés egy újabb darabja. Ezúttal az utca felőli oldalon keletkezett egy hatalmas lyuk, veszélyeztetve a járókelők testi épségét.

2009 júniusában az Önkormányzat kijavíttatta a temető leomlott kerítését a Lócsei utcai oldalon, megszüntetve a balesetveszélyt. Egy kapu is elkészült a régóta hiányzó pótlására. A másik kapu a tervek szerint akkor kerül pótlásra, ha létrejön a Szent István park (Lócsei utca) és a Kálvária utca közötti átjáró, és a temetőt teljesen lezárhatják a gyalogos forgalom elől.

Kohanita sírkő az áldást osztó két egymásba forduló tenyérrel a vörösvári zsidótemetőben. Alatta a kétbetűs rövidítés: „Itt van elrejtve.”

*Befed ez a kék ég, ha nem fed koporsó,
Tisztességes legyen csak órám utolsó.
Akár farkas, akár emésszen meg holló,
Mindenütt felyül ég, a föld léssen alsó.*

(Zrínyi Miklós)

VII. Kegyúri temetkezések

Még a XX. század elején is szokásban volt, hogy előkelő nemesek, papok, kegyurak Isten házában – amelyet sokszor a családjuk emelt és tartott fenn – nyerjenek örök nyugalmat.

A vörösvári plébániatemplom oltára alatt lévő kegyúri kriptában a Majthényi család három tagja: id. Majthényi Károly és felesége, valamint egyik kiskorában elhunyt lányuk nyugszik. A kislány koporsója a kriptá előterében egy emelvényen helyezkedik el. Majthényi Károly és felesége baloldalt egy szűk boltíves fülkében alusszák örök álmukat. A kriptába a templom keleti oldalán, a szentélynél lévő szűk vasajtón, kívülről lehet csak bejutni. Régebben volt egy lépcsős lejárata is.

Boros Zoltán plébános elmondása szerint a templom 1998-as felújításakor lementek a kriptába is. A kegyúri házaspár földi maradványait nem találták túl kegyeletesen. A koporsók elporladtak, a csontvázak rendezetlenül heverték az oldalfülkében, mintha valaki megbolygatta volna őket. Mivel az egyházközségnek nem volt pénze a kriptá rendezésére, mindent úgy hagyták, ahogy találták, és a vasajtót lehe-

gesztették. Remélhetőleg a jövőben mód nyílhat a kegyúri kriptá helyreállítására.

Gróf Karátsonyi Jenő Pilisvörösvár, Pilisszentiván és Solymár későbbi földbirtokosa és kegyura a solymári templom kriptájában nyugszik – a mellékoltár alatt. A vörösvári plébániatemplom csak a tornyán lévő Karátsonyi-címerrel őrzi az utolsó kegyúri család emlékét.

(Molnár Sándor kőfaragó mester elbeszélése szerint a solymári templombelső felújításakor elhúzták a mellékoltárt, és felemelték a

Gróf Karátsonyi Jenő ravatala a Mátyás templomban. Elöl a grófi család címere — ugyanez a címer látható a vörösvári plébániatemplom tornyán is

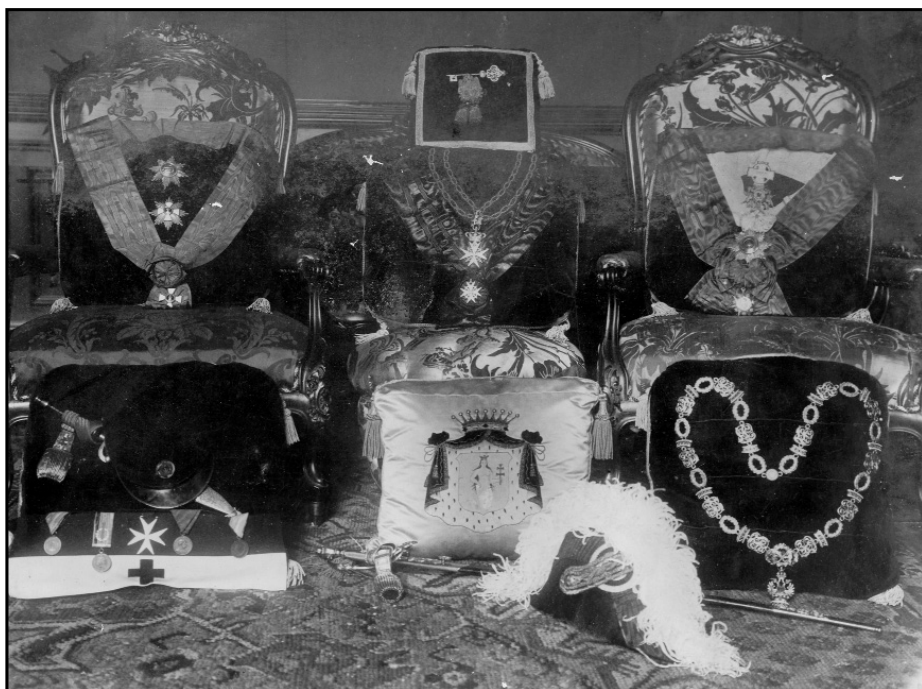
kriptá zárókövét. A mélyből előbukkant a gróf fekete fémkoporsója. Hátborzongató és mégis fenséges látvány volt.)

A gróf 1933 októberében hunyt el. A pilisvörösvári képviselő-testület a halálhírré a következő határozatot hozta:

„A képviselő-testület Karátsonyfalvi és Beodrai Gróf Karátsonyi Jenő valóságos belső titkos tanácsosnak – Pilisvörösvár község díszpolgárának – földesurának – és kegyurának 1933. évi október hó 21-én tör-

tént elhalálózását egyhangú és őszinte részvétellel tudomásul veszi, elhalálózása felett érzett legőszintébb részvétét jelen határozatával is kifejezi, és emlékét jegyzőkönyvileg megörökíti.”

A gróf temetése a korabeli főúri temetkezésekhez hasonlóan nagy pompával zajlott. A budavári Mátyás templomban felravatalozott koporsójánál az arisztokrácia színe-java lerótta kegyeletét. Innen a koporsót Solymárra vitték, a kegyúri templomba. A temetésre így emlékezik vissza Majthényi Miklós, a földbirtokos Majthényi család tagja 1937-ben kelt levelében:

A gróf kitüntetései, rendjelei a ravatalon

„Gróf Karácsonyi Jenő eltemetésének a solymári templomban magam is tanúja voltam. Nagy tömegben zajlott le a Templom téren a temetési szertartás. A templomban a mellékoltár és a szószék közötti részen fel voltak szedve a padlólapok, ahol a koporsó számára megfelelő hely volt kiképezve. Ott helyezték el a halottat örök nyugalomba, majd a padlólapokat újból visszahelyezték.”

Feleségét, gróf Karátsnyi Jenőné, született gróf Andrássy Karolinát a Kerepesi úti temető egyik falsírboltjában helyezték örök nyugalomra.

Vörösvár utolsó kegyura, gróf Karátsnyi-Keglevich Imre – Jenő gróf adoptált fia – már nem részesült pompázatos temetésben: nem emelték díszes ravatalra, nem vitték díszes hintón, nem kísérték gyászhuszárok. Szegényen halt meg, egyszerű koporsóban temették el. (Nem sikerült kideríteni, hol.)

**Gyászoló családtagok a Mátyás templom oldalbejárata előtt.
Középütt gróf Karátsnyi-Keglevich Imre**

*Hol sírjaink domborulnak,
Unokáink leborulnak,
És áldó imádság mellett
Mondják el szent neveinket.*

(Petőfi Sándor)

VIII. Katonasírok, hősi emlékművek

1. A Hősök könyve

Az egyetlen példányban létező, kézzel írott, díszes kötésű, két kötetes könyv a világháborúk vörösvári áldozatainak állít emléket. Minden egyes oldala mementó: egy-egy elesett katona vagy civil áldozat nevét, születési adatait, halálának körülményeit, sírjának helyét tartalmazza. A katonák adataihoz odakerült az is, milyen alakulathoz vountak be, és hogy hol volt utolsó, végzetes bevetésük.

Az adatok persze sokuknál hiányosak. Előfordul, hogy nem tudja senki, mikor estek el, hol tűntek el... Életük utolsó, végső szakaszát csend borítja...

A könyvbe – amelyet 1997. augusztus 16-án szentelt fel dr. Takács Nándor székesfehérvári megyés püspök – 153 nevet jegyeztek be több hónapi gyűjtőmunka révén. Az adatok összegyűjtését Grószné Krupp Erzsébet polgármester felkérésére a Nyugdíjasok Klubja végezte el Krammer Jánosné, majd Angeli Mártonné irányításával. Az adatgyűj-

tésben kiemelkedő szerepet vállalt Peller István. Az összegyűjtött adatokat a Polgármesteri Hivatalban jegyezték be a könyvbe.

A könyvet ezután a plébániatemplom sekrestyéjében helyezték el.

A Hősök könyve méltó emléket állít Vörösvár hőseinek, s egyben üzenet és intelem is a tragikus történelmi példák nyomán: ne hagyjuk, hogy a gyűlölet éket verjen emberek, népek, országok közé; ne hagyjuk, hogy az elkövetkezendő időkben újabb és újabb könyveket kelljen felszentelni ember- és lélekpusztító háborúk után.

A Hősök könyvének két kötete a plébániatemplom sekrestyéjében

2. Az I. világháborús emlékmű

Az első világháborúban sok vörösvári esett el a frontokon vagy halt meg a katonakórházakban. A Hősök könyve 101 vörösvári nevet sorol fel az első világháborúban hősi halált haltak között. Többségük idegen földben nyugszik, jeltelen sírban vagy elhagyott katonai temetőben. Közülük csak keveset temettek el szülőfalujuk temetőjében.

Ezért is született meg – Vörösváron és országszerte – az emberekben az az óhaj, hogy a hősi halottaknak emlékművet állítsanak.

A háború elmúltával Vörösváron is gyűjtés indult a hősi emlékmű felállítására. Több, mint 24 000 korona gyűlt össze a falu polgárainak adományából.

Az emlékművet 1920. augusztus 20-án szentelték fel. A felszentelésen egy katonai egység is részt vett. Az ünnepségről és az emlékmű kiviteli költségeiről korabeli képviselő-testületi ülések határozataiból értesülhet a múlt kutatója:

Az I. világháborús emlékmű egy, az 1920-as években feladott képeslapon

[1920. augusztus 8.]

„Tárgy: Hősi halált holt katonák emlékművére adomány

Határozat: A képviselő-testület kimondja, hogy a temetőben felállítandó emlékmű aug. 20-án tartandó leleplezésére megjelent katonaság élelmezésére a községi közpénztár terhére 1000, azaz egyezer koronát és ezenkívül még egy koszorú vásárlására szükséges összeget szavaz meg.”

[1920. szeptember 7.]

„Tárgy: Hősi halált halt katonák emlékművére gyűjtött összeg elszámolása

Peller Márton mint a gyűjtőbizottság elnöke bemutatja vonatkozó elszámolást.

Határozat: A közgyűlés a felolvasott számadást 24 206 korona bevétellel, 23 776 kor. kiadással és 430 kor. maradvánnyal tudomásul veszi, és a gyűjtők részére sikeres működésükért és a szép ünnepély rendezéséért jegyzőkönyvi köszönetet szavaz.”

A hősi emlékmű eredetileg nem a mai helyén állt, hanem az öregtemető elején, az országút mellett. A temető fokozatos felszámolásával a hősi emlékmű elvesztette addigi méltó, kegyeleti környezetét, ezért a képviselő-testület 1935-ben elhatározta, hogy az emlékművet áthelyezi.

[1935. április 13.]

„Tárgy: Hősök emlékművének és az ország zászlójának elhelyezése. Főjegyző előadja, hogy a hősök emlékművének jelenlegi elhelyezése nem felel meg azon tiszteletnek, amellyel ezen emlékmű elhelyezésével szemben viseltetnünk kell, mert a háttér képezett régi temetőt az egyházközség felparcellázta, s így a hősi emlékmű teljesen háttér és dísz nélkül áll. Ezen emlékmű elhelyezésével kapcsolatban a községben már több vélemény merült fel, amely szerint a Templom tér, az új óvoda tere és a községház-tér volna azon méltó hely, ahová ezen emlékművet áthelyezni kellene.

A képviselő-testület részletes és hosszabb vita után a következőleg határozott.

Határozat

A képviselő-testület egyhangúlag kimondja, hogy a hősi emlékművet, valamint az országzászlót is méltó keretben és alakban a községháza előtti térre helyezi el, s utasítja a községi elöljáróságot, hogy az elhelyezés módozataira és költségeire vonatkozólag a képviselő-testületnek tegyen előterjesztést.

Indokok

A legforgalmasabb hely községünkben a községháza előtti tér lévén: a hősi emlékműnek elhelyezése és az országzászlónak felállítása ezen a téren indokolt, annál is inkább, mert a község hetivásárjainak áthelyezése rövid idő alatt megtörténik, s így a heti vásárok tartására lefoglalt községháza-tér ennek folytán felszabadul, s oda a hősi emlékmű és

**Az I. világháborús emlékmű az országzászlóval új helyén
— a 4. számú óvoda előtt — az 1940-es években**

országzászló – mint legméltóbb helyre – minden akadály nélkül elhelyezhető.”

A hősi emlékművet végül mégis az óvoda elé helyezték át. A területet a képviselő-testületi jegyzőkönyvekben először a „Hősök ligete”-ként említik meg, végül a „Hősök tere” nevet kapták.

3. Katonasírok

Az első katonai jellegű temető rész Vörösváron az első világháború idején létesült, amikor Vörösvárra idegen katonákat szállásoltak be. 1917-ben vérhasjárvány tört ki a faluban, amelyben sokan meghaltak, köztük 14 itt elszállásolt bosnyák katona. A bosnyák katonákat a régi temető tisztviselő sor felőli részén temették el, a mai Rákóczi utcai óvoda területén.

„A Vörösvárott meghalt 14 bosnyák katona közül négynek ismerjük a nevét: Muzsán Trgo, Hrros Husein, Csecsó Szulejmán és Mesics Sucsir” – írja Fogarasy-Fetter Mihály Pilisvörösvár története és néprajza című monográfiájában¹⁵.

A könyvben olvashatjuk erről az időről Erdős Mátyásné helyi lakos visszaemlékezését:

„Először a vérhasjárvány miatt, később a bosnyák katonák beszállásolása miatt nem volt az iskolában tanítás. A bosnyák katonáktól félni kellett, s nem volt ajánlatos éjjel az utcára menni. A bosnyák katonák beszállásolása előtt sokan haltak meg vérhasban. A betegek ápolására járványkórházat építettek a Vágóhíd mellett. Míg ez elkészült, a Papi földeken barakkokat állítottak fel, s azokban helyezték el a betegeket. A bátyám is akkor halt meg. A halottakat stráfkocsival vitték a temetőbe. A betegek elszállítását az egész lakást fertőtlenítették. Akkoriban nagyon sokan haltak meg. – Mindezeket anyám mesélte el nekem.”

A képviselő-testület 1922-ben a járási főszolgabíró rendeletének megfelelően határozatot hozott a hősi halált halt katonák sírjainak gondozására:

„A képviselőtestület készséggel kijelenti, hogy a jelen háborúban el-esett és elhalt hősei iránti kegyeletes kötelességét teljesíteni véli, midőn minden ellenszolgáltatás kikötése nélkül községe nevében kötelezi ma-

15. Fogarasy-Fetter Mihály: Pilisvörösvár története és néprajza. Pilisvörösvár, Pilisvörösvár Város Önkormányzata, 1998.

gát, hogy az itteni temetőben a háború folyamán elhalt katonák sírhe-
lyeit – tartoztak legyen akár saját vagy szövetséges, akár az ellenséges
hadsereghez – emlékükhöz méltóan maradandóan örök időkre fenn-
tartja, gondozza és ápolja olyképpen, hogy lehetőleg kőbe vésve min-
den sírban nyugvó nevét a síron megörökíti.

Utasítja az elöljáróságot, hogy a fenti nyilatkozatot a főszolgabíró-
nak mutassa be és a szükséges teendőket fogantósítsa.”

1935 áprilisában „a községbeli frontharcos szövetség részéről azon
szóbeli kérelmet terjesztették elő, hogy a volt frontharcosok részére a
temetőben egy külön rész jelöltessék ki, ahová azon frontharcosokat te-
metnék, akik külön kívánnak temetkezni”.

A képviselő-testület számára komoly fejtörést jelentett a kérdés, mivel
tudomásuk volt arról, hogy a frontharcosok között nem katolikus fele-
kezetűek, sőt zsidó származásúak is vannak. Ezért kikérték az egyház
véleményét: „...községünk csaknem 100 %-os katolikus voltára való
tekintettel a temetőnk is katolikus jellegű, s így az egyházközség véle-
ménye – különösen az izraelita vallásúakra tekintettel – az egyházköz-
ség iránti tiszteletből kikérendő.”

A frontharcos temetőt végül is nem alakították ki.

4. A szovjet katonasírok és a hősi emlékmű

1944 decemberében súlyos harcok folytak a község területén. Sok
szovjet és német katona elesett. A bombázásoknak számos civil áldozata
is volt.

A szovjet katonákat a temető bejáratánál, a főkereszthez vezető út
két oldalán temették el. A legkiemeltebb dízsírhelyeket kapták meg te-
hát. Mindkét oldalon egy-egy obeliszket emeltek a sírok fölé. A német
katonákat jóval hátrább, a ravatalozó után baloldalt temették el, a gyer-
meksírok előtt.

A szovjet áldozatok emlékére hősi emlékművet emeltek a Hősök te-
rén. Az emlékmű először a tér északi oldalán állt, később áthelyezték
az I. világháborús emlékmű mellé.

1949 decemberében az előljáróság – más előljáróságokhoz hasonlóan – szigorú hangvétellő levelet kapott a budakörnyéki járás főjegyzőjétől a szovjet sírokra vonatkozóan. A levélben a főjegyző közli a belügyminiszter rendeletét:

„1. Tudomásomra jutott, hogy egyes közületek a területükön lévő szovjet hősi sírok és temetők összevonását vették tervbe. E célból az eddig már megfelelően rendbe hozott és gondozott sírokat exhumálni és a hősi halottak testi maradványait más helyre szállítani akarják.

Értesítem Alispán, Polgármester Urat, hogy a szovjet hősi síroknak és temetőknek megbolygatását a legszigorúbban megtiltom.

A szovjet hősök emlékműve eredeti helyén, a Hősök tere Iskola utcai (akkor Somogyi Béla utca) részén. A gyűlölt emlékművet 1956-ban fiatalok ledöntötték

Tehát nem lehet megbolygatni azokat a szovjet hősi sírokat, temetőket és emlékműveket, melyek az év elején kiadott rendeleteim értelmében Alispán, Polgármester úr 1949. év május hó 1. napjára rendbehozott, s a vonatkozó leírásokat a fényképfelvételekkel együtt hozzám felterjesztette.

2. Amennyiben a törvényhatóságok területén a jövőben olyan sírokat találnának, melyekben az eltemetett személyekről minden kétséget

kizáróan meg lehet állapítani, hogy ezek a felszabadító Vörös Hadsereg katonái voltak, ez esetben a testi maradványokat a legközelebbi szovjet hősi temetőbe kell átszállítani.”

A rendszerváltás után, 1991 márciusában a község önkormányzati képviselő-testülete határozatot hozott a szovjet hősi emlékmű áthelyezéséről. Az obeliszket átszállították a temetőbe, és a szovjet katonák sírjai mellett állították fel, az 1. sz. parcella elején, háttal a kerítésnek.

(A vörös csillag eltűnt a tetejéről. Az eredetileg is itt álló két kisebb obeliszken azonban megmaradtak. A vörös csillag a jelenlegi törvényi

Az I. világháborús emlékmű és a szovjet hősi emlékmű évtizedeken át egymás mellett őrizte az elesettek emlékét a Hősök terén. A II. világháborúban elesett vörösvári áldozatoknak nem emeltek emlékművet

szabályozás szerint önkényuralmi jelkép, használata tilos és büntetendő. Mivel azonban a temetőben lévő obeliszkeken a kegyelethez tartozónak tekintjük azokat, eltávolításukkal az ott nyugvó szovjet katonák emlékét és békéjét háborgatnánk meg.)

5. Német katonasírok és emlékművek

A második világháborúban elesett német katonák emlékét a vörösváriak a negyvenöt évig tartó szovjet megszállás alatt is ápolták, sírjaikra rendszeresen helyeztek el virágokat.

Amikor a Waffen SS egykori katonája, Josef Dax nem sokkal a rendszerváltozás előtt ellátogatott Vörösvárra, örömmel tapasztalta ezt. Hazatérvén Ausztriába, elhatározta, hogy rendbe hozatja a német katonák sírjait és emlékművet állít fölélük. Az elgondolást tettek követték. Így jött létre az első német hősi emlékmű a vörösvári temetőben. A műkö emlékmű formája egy a náci kegyeleti szimbólum (ún. Todesrune) volt.

Az emlékmű felállításáról így adott híradást a legelső vörösvári közéleti havilap, a Pilisvörösvár Ma első (1989. júliusi) száma:

„Emlékmű a II. világháborúban elesett német katonáknak

A vörösvári temetőben fölállított emlékmű körül sok a bizonytalanság, kósza hír, ezért megkérdeztük a salzburgi Josef Daxot, aki az emlékmű fölállítását megszervezte:

Amikor múlt év [1988] novemberében itt jártam, elmentem a temetőbe is, s örömmel láttam, hogy a német lakosság ápolja a katonák sírját. Hazautazván elmondtam ezt a salzburgi Kameradenkreis (bajtársi kör) tagjainak, s akkor javasoltam, állíttassunk föl egy közös emlékművet a katonák sírjainál. Következő látogatásom alkalmával elmentem a tanácshoz, s velük együtt jelöltük ki az emlékmű helyét, s kértük föl Iflinger Mátyást, faragja meg az emlékkövet. A költségeket a Kameraadenkreis fedezte, itt a faluban elővigyázatosan, hivatalos csatornákon keresztül szerveztem mindent. Csak a község előjáróit hívtuk meg (tanácselnök, titkár, párttitkár), s a faluban élő néhány bajtársat. Nem tudtam akkor, milyen a politikai helyzet, s féltem – hisz mi elmegyünk, de a német lakosság itt marad –, nehogy az itteni sváboknak baja essék, ha részt vesznek a fölavatáson. Ma persze már másként szervezném. Az egyház azért nem volt jelen, mert – nem tudtuk, milyen felekezeteiket kellene meghívni. Persze, valahogy kitudódott, mikor lesz az avatás, s jó néhányan összegyűltek a faluból. Itt ragadom meg az alkal-

mat, hogy bocsánatot kérjek azoktól, akiket, nem szándékosan megvá-
rakoztattunk! Végül kérem, írják meg, hogy az orosz sírokhoz is tet-
tünk virágot, a síron túl már nincsenek ellenségek.”¹⁶

A második katonai emlékművet Wolfgang Körner, a Bayerischer Soldatenbund alelnöke állíttatta. Körner úr 1993-ban járt először Pilisvörösvárott. Elmondása szerint „megdöbbenette őt, mennyire el-
hanyagolt a temetőnek az a része, ahol a világháborúban elesett német

**A második emlékmű kezdetben a Todesrune előtt állt, a német sírok
2002-es rendezésekor helyezték át a német katonai temető jobboldalára**

katonák nyugosznak.” Rögtön elhatározta, hogy rendbe hozatja az em-
lékhelyet. Kicseréltette a fejfákat, és a már ott lévő betonkereszt elé egy
márvány emlékművet állíttatott, amelyre felvésette az elhunyt katonák
neveit. A nevek mellé nem íratta oda, melyik alakulatban szolgáltak.
Erre kegyeleti szempontból semmi szükség nem volt, és a megbékélést
sem segítette volna, ha 15 név mellé odakerült volna az SS-jelzés. Az

16. Josef Dax közlését lejegyezte, fordította Steckl Anna és Váradi Monika Mária.
Megjelent a Pilisvörösvár Ma, 1989 júliusi számában.

elesett katonák közül 15-en ugyanis a Division Feldenhalle elnevezésű müncheni SS-alakulathoz tartoztak, amelyet 1944 végén Budapesten és környékén vetettek be a harcokba. Körner úr a német katonák emlékművét saját költségén állíttatta, és minden évben küldött pénzt az emlékhely ápolására, karbantartására.

6. Az 1956-os hősök emlékműve

A rendszerváltás után létrejött Önkormányzat első intézkedései közé tartozott az 1956-os hősi emlékmű felállítása a Hősök terén. Az Önkormányzat a meglévő hősi emlékműhöz illeszkedő, az 56-os pesti srácok szelleméhez illő, és

nem mellékesen költségkímélő megoldást választott: az I. világháborús emlékmű részét képező mécsesstartó kőedényt megemelte egy mészkötömbbel, amelyre az alábbi feliratot faragták ki: „Az 1956-os forradalom és szabadságharc hőseinek emlékére”. Az emlékművet – Molnár Sándor kőfaragó mester alkotását – az 1991. október 23-i ünnepségen leplezte le Botzheim István polgármester és Janka András.

Fedor Lajos, 56-os mártírunk emléktáblája a 2005. október 23-i ünnepség előtt került elhelyezésre az emlékmű talapzatán. A Sax László kőszobrász által készített emléktáblát az ünnepség keretében szentelte fel Boros Zoltán plébános.

7. Az 1848-49-es hősök emlékműve

1992-ben a képviselő-testület elhatározta, hogy emlékművet állít az 1848-as hősök emlékének tiszteletére a Hősök terén – az ott álló emlékművekkel egy sorban, az egykori országzászló helyén. Októberre elkészült az emlékmű előzetes makettje.

Az emlékművet az 1993. március 15-i ünnepség keretében leplezték le. A felső részén csonka, kokárdás kőoszlop az eltiport szabadság, a derékba tört ország allegóriája. Az emlékmű Molnár Sándor kőfaragó mester alkotása.

Réti György Mikefalva-Abosfalva polgármestere ünnepi beszédet tart az abosfalvi emlékműnél 1999. március 15-én

Koszorúk az emlékművön

Abosfalván, a katolikus templom kertjében található e kőoszlop hasonmása (lásd a baloldali képen), amelyet Molnár Sándor adományozott az erdélyi partnertelepülésnek.

8. A katonasírok rendezése 2002-ben

2002 tavaszán Botzheim István polgármester kezdeményezésére méltó módon rendezték a temetőben mind a német, mind a szovjet katonák sírhelyeit.

Az előzményekről Botzheim István így számol be a Vörösvári Újság 2002 februári számában megjelent írásában:

„Tizenkét évvel ezelőtt a pánccs szekrényben fedeztem fel a pilis-vörösvári temetőben nyugvó, a II. világháború során vélhetően a budai várból kitört és karácsonykor a Vörösvár környéki harcokban elesett né-

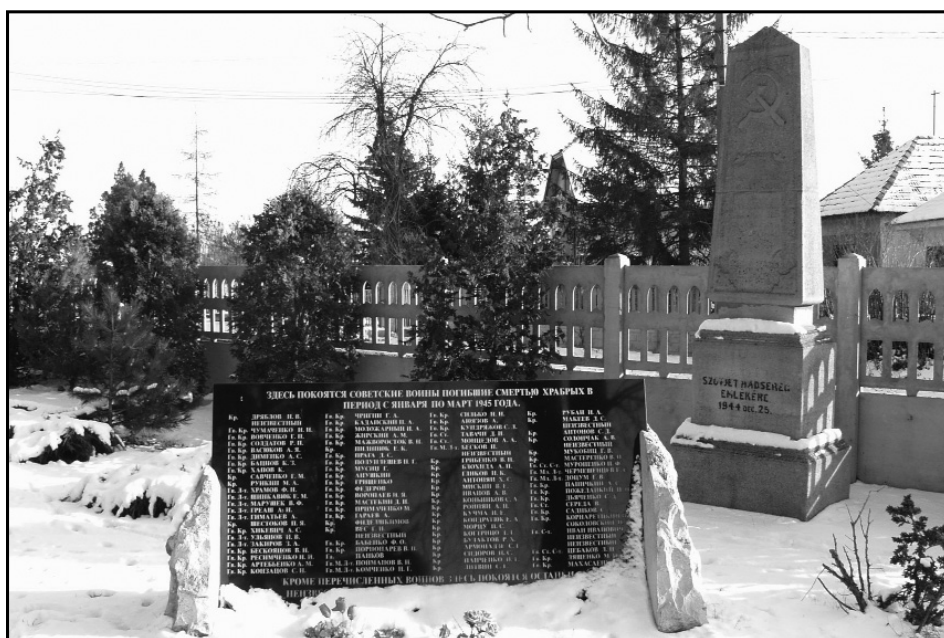
A német sírok a 2002-es rendezés után. Itt még áll a legelső emlékmű, az ún. Todesrunne

met katonaként azonosítottak névsorát. Elképzelhetik, milyen érzelmeket váltott ki belőlem a felfedezés, hiszen gyerekkorunk óta a vörösváriak többsége névtelen tömegsírként ismerhette meg temetőnknek ezt a parcelláját.

Tavaly márciusban vettem fel a kapcsolatot Vörösvár valamennyi kőfaragó vállalkozójával, azzal a céllal, hogy megkérdezzem, mennyiben tudnának segíteni a sírok rendbetételében, illetve a síremlékek felállításaiban. Örömmel tapasztaltam, hogy városunk kőfaragó társadalma segítőkészen állt elképzelésünk mellé. Közös beszélgetésünk során javasolták, hogy a temetőben nyugvó katonák síremlékállítása mellett gondoljunk, a II. világháborúban meghalt 153 fő vörösvári katonára is azzal, hogy nevüket örökítsük meg egy emlékművön a Hősök terén.

A katonasírokkal kapcsolatban célul tűztük ki:

– A méltó emlékhelyet teremtő szándékban, kivitelezésben és lehetséges megoldásokban egyformán kezeljük a szovjet és német katonák hamvait tartalmazó parcellákat.

A temetőben nyugvó szovjet katonák neveit felsoroló márványtábla, mellette a Hősök teréről ide áthelyezett obeliszk

– A rendelkezésre álló listák (mind az elesett szovjet, mind a német katonákra vonatkozóan) és a helyszínrajzok alapján névre szóló emléktáblát állítunk. Miután a német síroknál helyszínrajz áll rendelkezésre, sírként keresztet imitáló sírkövet állítunk fel, amely nevet, születési dátumot és elhalálozási dátumot tartalmaz. A szovjet síroknál hely-

színrajzos azonosíthatóság hiányában 98 nevet tartalmazó emléktáblát helyezünk el a temetőben.

– A jelenlegi sírfelületeket kőjáráddal megközelíthető parcellákra osztjuk, amelyekben csak a sírkövek, illetve a növények és nyírható gyepfelület található.

– A síremlékeket és a fenti módon elképzelt parcellákat az alkalomhoz illő ünnepség keretén belül avatjuk fel, a fellelhető rokonok, az érintett nemzetek hadisírgondozó szervezetei, háborús veteránjai, nagykövetségek képviselői, egyházi méltóságok, a város polgárai, egyesületei, intézményei, képviselő-testülete jelenlétében, remélve, hogy a megjelentek között lesznek azok az ismeretlen vörösvári nők és férfiak, különösképpen pedig azok az asszonyok, akik a katonasírokat oly sok éven át megőrizték és ápolták, illetve gyertyát gyújtottak hosszú évtizedeken keresztül az ott nyugvók emlékére.”

Az elképzéseknek megfelelően a felújított katonasírokat 2002. április 1-jén, húsvéthétfőn szentelték újra a Németországból, Ausztriából és a FÁK-országokból érkezett diplomaták, veteránok, polgármesterek, egyházi személyek és az elhunytak hozzátartozóinak jelenlétében.

9. A II. világháborús emlékmű

Amikor 2001 tavaszán Botzheim István polgármester felvette a kapcsolatot a vörösvári kőfaragókkal, hogy segítsenek a katonasírok rendbetételében és a táblák elkészítésében, a város kőfaragói egy emberként álltak az elképzés mellé. Sax László kőszobrász mester a vörösvári emberek régi vágyának hangot adva ugyanakkor javasolta, hogy a német és szovjet katonák emléktábláinak elkészítését megelőzően állítson a város emlékművet a II. világháború vörösvári hőseinek. A Hősök könyvébe 153 elesett vörösvári katona neve került bejegyzésre, a nevet méltó módon egy hősi emlékművön is meg kellene örökíteni. Az emlékmű a Hősök terén kerüljön felállításra, az 1848-49-es, az I. világháborús és az 1956-os hősi emlékmű mellett.

Sax László elképzése az volt, hogy a II. világháborús emlékművet az I. világháborús, illetve az 1848-49-es emlékművel egy vonalba

helyezzék el. Formáját tekintve az I. világháborúséhoz hasonló obeliszk legyen, három oldalán a hősök neveivel. Anyagában harmonizáljon a meglévő emlékhelyekével, melyek előtt középen helyezkedjen el az 1956-os emlékmű.

A hősi emlékmű felállítására vonatkozóan más elképzelések is voltak, így Bruckner Antal építész-szobrász, aki a meglévő I. világháborús obeliszk mellé állított volna fel kétoldalt egy-egy gránitlapot a II. világháborús, illetve az 1956-os hősök nevével, vagy Gromon Andrásnéé, aki a Templom téren képzelte el az emlékművet régi vörösvári sírkövek felhasználásával.

A szakemberekkel történő újabb megbeszélésen megállapodás született arról, hogy az emlékmű megtervezésébe a kőszobrászokon, kőfaragókon kívül bevonják a helyi művészeket, felhívva őket az emlékmű makettjének elkészítésére. A maketteket a Vörösvári Napok keretében megrendezendő kiállításon mutatták be, kikérve a vörösvári polgárok véleményét, akik szavazhattak a nekik tetsző emlékműre.

A II. világháborús emlékmű

A szavazás eredménye a következő volt:

Sax László (1. makett) 30, Molnár Sándor („Nyitott ablak”) 27, Bruckner Antal 23, Sax László (2. makett) 23, Molnár Sándor („Csillagok”) 18, Molnár Sándor („Láng”) 13.

A vélemények ismeretében a Képviselő-testület 2001. október 1-jei ülésén az emlékmű megalkotását Sax László 1. sz. makettje szerint hagyta jóvá.

Az emlékművet 2002. május 25-én, a Hősök napi emlékünnepe keretében szentelte fel Boros Zoltán plébános.

Az emlékművek új elrendezése a II. világháborús obeliszk felállítását követően

10. Új német bajtársi emlékmű

A Vörösvárra érkező német vendégek többször kifogásolták, hogy a temetőben náci jelképek zavarják a megemlékezést és a kegyeletet. Németországban igen következetesen és fájdalmas alaposággal feltárták és tisztázták a múltat, szigorú törvények tiltják a náci szimbólumok használatát. „Ez nálunk nem szokás!” – mondta felháborodottan egy gröbenzelli képviselő, amikor a Josef Dax halála után egy kis emléktáblácska került az elesett német katonák neveit felsoroló márvány-emlék-

Az új bajtársi emlékmű

mű elé: Josef Dax. Waffen SS. A Waffen SS feliratot a vörösvári Önkormányzat nem sokkal ezután eltávolította.

(Hozzáteszem: a harci feladatokat ellátó Waffen SS megítélése ma már – néhány évvel az eset után is – árnyaltabb, mint a kegyetlenségeket és népirtást elkövető SS egységeké.)

2005-ben a német sajtóban megjelent egy elmarasztaló cikk a Josef Dax által emelt Todesrune alakú emlékműről („Gedenkstein für SS-Mann erst jetzt entfernt – Auch NS-Todesrune umgestaltet” – Fürstenfelbrücher Merkur. 2005. szeptember 13.).

A sajtóban megjelent bírálat hatására Wolfgang Körner tárgyalásokba kezdett Grószné Krupp Erzsébet polgármesterrel, hogyan tudnák rendezni az amúgy is felújításra szoruló emlékmű miatt kialakult helyzetet.

Körner úr végül is saját költségén egy vadonatúj emlékművet állíttatott fel a Todesrune helyére. Az egyszerű formájú kőtábla felirata: „Den gefallenen Kameraden”. (Az elesett bajtársakért.)

11. A szülőföldtől távol

Katonáink a történelem viharaiiban gyakran országhatárainkon kívül védtek a magyar érdekeket, s áldozták életüket a hazáért. Az is előfordult, hogy hazájukban estek s temették őket el, aztán a hazát kihúzták sírjuk alól, és ma idegen államban nyugosznak. Sok tízezer sír őrzi a magyar katonák és hadifoglyok törődött testét szerte Európában.

Dr. Holló József nyugállományú altábornagy, a HM Hadtörténeti Intézet és Múzeum Főigazgatója egy tanulmánya¹⁷ szerint 27 országban mintegy 5000 katonatemetőben nyugoszhatnak magyar katonák. A sírok száma 200 000-re becsülhető.

(Egy személyes családi adalék: apai nagyapámat, Fetter János tengerészt 1917. október 11-én Montenegróban, a Herzeg-Novi mellett lévő Meljine nevű település katonai temetőjében temették el, miután egy aknarobbanásban életét vesztette. Nem tudni, hogy a sír megvan-e még, illetve gondozza-e valaki.)

A legtöbb katonai temető Oroszországban van, közel 850. A hadifogly-temetők száma ezen belül mintegy 450-re tehető. Míg a hadifoglytáborok temetőit – államközi egyezmények alapján – helyben újítják fel, a katonasírokat exhumálják és a Rudkinónál létesített 50 ezer sírhelyes magyar katonai temetőbe helyezik át. (A korábban létesített

17. Holló József: Magyar katonasírok külföldön. Forrás: <http://www.mpta.hu/n/eloadasok/hollo.pdf>

közel 9000 sírhelyes boldirjovkai magyar katonai temető már megtelt.) „A magyar és az orosz kormány között a háborúban elesett katonák és polgári áldozatok emlékének megörökítéséről, valamint sírjaik jogi helyzetéről szóló, Moszkvában, 1995. március 6-án aláírt megállapodást követő 104/1996. (VII. 16.) Kormányrendeletnek megfelelően mindkét ország területén évek óta eredményes a hadisírgondozás.”¹⁸ (Lásd a témában még az „Írások, újságcikkek, visszaemlékezések” c. fejezetet.)

A budevicsi hadifogolytemető emlékműve Oroszországban¹⁹

A más országokban lévő magyar katonai temetők szám szerinti sorrendben (Holló József becsült adatai alapján): Ukrajna 200; Lengyelország 200; Románia 100; Olaszország 100, Németország 60; Szlovákia 50, Szlovénia 20, Szerbia 10-15.

A legtöbb vörösvári katona az oroszországi és ukrainai katonai, illetve hadifogoly-temetőkben alussza örök álmát.

18. Holló József idézett művéből

19. Magyar Hadifogolytemetők Oroszországban. HM Hadtörténeti Múzeum és Levéltár Katonai Emlékhely- és Hadisírgondozó Igazgatósága nyomtatott albuma

*Ha elveszünk mélyen alatt,
Nem lesz nekünk nehéz a hant.
Anyánk, a föld majd átölel,
Szerencse fel, szerencse fel.*

(Bányászhimnusz)

IX. Bányászsírok és emlékhelyek

A vörösvári köztemetőben sok helyütt látni bányászsírokat. Különösen a 3-as sírparcellában ötlik lépten-nyomon szemébe az embernek a sírokon a bányászat világszerte használt jelképe, a keresztbe tett bányászék és -kalapács. A parcella 42. sorában hat bányász alussza örök álmát. Mindegyikük 1954-55-ben hunyt el bányaszerencsétlenségben. Az 1928-as pilisvörösvári bányászsztrájk 80. évfordulóján rendezett ünnepségsorozat részeként ennek a parcellasornak egyik sírját koszorúzták meg, tisztelegve ezzel minden elhunyt vörösvári bányász emléke előtt. A megkoszorúzott sír Mátrai József bányamentőé, aki kötelesség-teljesítés közben halt meg az 1954. évi pilisszentiváni vízbetöréskor.

A vörösvári családoknak egy évszázadon át adott megélhetést a bányászat. 1905-től 1940 decemberéig a helyi Lipót-aknában, majd 1969-ig a pilisszentiváni bányában, végül a dorogi bányákban dolgoztak a vörösvári bányászok. 2004-ben a lencsehegyi bánya is bezárt, s ezzel megszűnt az utolsó bánya is a dorogi szénmedencében.

Ez alatt az egy évszázad alatt 73 vörösvári bányász vesztette életét munka közben (5-en közülük ásványbányászok voltak).

A sírok egy része feliratában is megidézi a tragikus eseményeket:

*„Szép csendben elmentél,
Többé vissza sem jöttél,
A bánya mélyében
Csendben kíszenvedtél.
Tied a nyugalom,
Mienk a fájdalom.”*

*„Szép csendben elmentél,
Többé vissza sem jöttél,
A bánya mélyéből
Az Isten magához szólított.”*

Több síron a Bányász himnusz sokatmondó sora szerepel csupán:

„Ilyen a bányász élete...”

Bányaomlásban szerencsétlenül járt bányász sírja a köztemetőben

Különösen szívbe markolóak a „beszédes”, domborműves sírok. Ezek kíméletlen érzékletességgel idézik elénk a szerencsétlenség szörnyű pillanatait, a bányászsors tragikusságát.

A kötelességteljesítés közben elhunyt 73 bányász névsorát Zelenai István nyugalmazott bányamérnök gyűjtötte össze. A névsor elolvasható azon az emléktáblán, amely a bányászsztrájk 80. évfordulóján meg-

Német nyelvű összefoglaló

Zusammenfassung

In dem ersten historischen Teil des Buches geht es um die Beerdigungsgewohnheiten verschiedener Völker sowie um die Grabfunde im Ofner Bergland. Man kann die Geschichte der Friedhöfe in Werischwar, die der Militärgräber und der Heldendenkmäler kennenlernen.

I. „Die Kultur des Todes“

In dem ersten Kapitel des Buches wird ein Überblick über die kulturellen Sitten in Bezug auf die Todesfälle von den Sumerern bis hin zu den alten Ungarn gegeben.

II. „Die Steine des Pilisch-Gebirges“

Ausgangspunkt des Kapitels ist die Hypothese, wo man auch in diesem Gebiet zu graben beginnt, stößt man auf die Reste irgendeiner vorausgegangenen Kultur. Allein auf dem Gebiet von Werischwar werden 23 archäologische Fundstellen gezählt. Auf dem Territorium des heutigen Werischwar führte im Altertum eine aus militärischer Sicht wichtige Straße durch, die es ermöglichte, den Limes im Donauknie zwischen Aquincum und Brigetio (Ó-Szóny) bedeutend abzukürzen. Nach der Feldmessung auf dem Gebiet des Karácsonyi-Hains hat man

bei Bauarbeiten mehrmals römische Ruinen entdeckt. Es wird angenommen, es existierte an dieser Stelle ein militärisches Hilfslager auf dem Weg. Die Archäologen nehmen an, es könnte da auch einen römischen Friedhof unter der Erde geben. Von dort dürfte auch der Grabstein stammen, auf dem des Legionärs Arelius Respectus und seiner Familie gedacht wird, der sich an diesem Limes-Abschnitt niedergelassen hat. Der Grabstein war bis 1932 in der Mauer der Pfarrkirche eingebaut.

Der Grabstein verschwand unter ungeklärten Umständen aus Werischwar, nachdem dieser bei dem Umbau der Pfarrkirche entfernt worden war. Das wertvolle Grabdenkmal wurde seitdem in der Mauer eines Hotels in Balatonszemes eingebaut und wartet darauf, rückerstattet zu werden.

Ein anderer, weniger bedeutender Grabstein ist in der Mauer eines Hauses in dem Karácsonyi-Hain zu sehen. Das beschädigte Relief stellt einen römischen Legionär dar. Zwei weitere Grabdenkmäler werden in dem Ferenczy-Museum in Szentendre aufbewahrt.

Nach der Türkenzeit blieb nicht viel von den einst blühenden Dörfern im Ofner Bergland übrig. Die Steine aus der Kirche und von dem Friedhof von Garancs sowie die des Podmaniczky-Schlusses wurden von den sich ansiedelnden Deutschen gern zum Hausbau verwendet. Der türkische Friedhof dürfte irgendwo um der Plankenburg herum gewesen sein, diesbezüglich gibt es jedoch nur noch Annahmen.

III. „Friedhof im Kirchhof“

Der erste Friedhof befand sich im Kirchhof um der in dem Jahre 1703 errichteten Pfarrkirche.

Über den Ausmaß des Kirchhofes von Werischwar verfügen wir über keine genauen Angaben. Die ältesten Grabdenkmäler wurden wohl unmittelbar neben der Kirchenmauer aufgestellt. In der Folgezeit wurden sie kontinuierlich mehr nach Süden und Westen aufgestellt. Der Größe des Friedhofs setzte die Tatsache eine Grenze, dass der damalige Kirchenplatz eng von Straßen umzingelt wurde.

Maria Theresia hat im Jahre 1775 angeordnet, dass alle alten Fried-

höfe, die sich in der Nähe von Gebäuden und Wohnungen befinden, geschlossen werden müssen. Am Rande der Ortschaften müssen neue Friedhöfe angelegt werden. Nach dem königlichen Gesetz wurde in Werischwar bald der neue Friedhof an der Südgrenze der Ortschaft festgelegt. Der Friedhof um der Kirche herum wurde geschlossen.

IV. „Der alte Friedhof“

Der alte Friedhof in der Solymár Straße wurde zwischen 1775 und 1778 festgelegt und in dem Jahre 1778 (oder in dem darauf folgenden Jahr) gesegnet. Der Friedhof befand sich anfangs – laut einer Karte aus dem Jahr 1812, welche heute in der Pfarrei zu sehen ist – in der Nordseite der Solymár Straße, parallel zur Straße und hatte rechteckige Form. Parallel zur Erweiterung des Dorfes musste auch der Friedhof vergrößert werden, es wurden immer mehr neue Gebiete dafür in Anspruch genommen. Als der Friedhof am größten war, umfasste er das Gebiet von der heutigen Széchenyi Straße, Dózsa Straße, Solymár Straße und der alten Friedhofsgasse, einschließlich des heutigen Heldenplatzes.

Nach der Eröffnung des Steinkohlebergwerks im Jahre 1904 nahm die Anzahl der Bevölkerung zu, so dass auch die Bergleute und ihre Familienangehörigen in dem Friedhof in der Solymár Straße beerdigt wurden. Die Schließung des Friedhofs war letztendlich die Folge der Eröffnung der Minen. Der Friedhof war nämlich zwischen dem Dorf und dem Bergwerk eingekellt und konnte in keiner Richtung erweitert werden.

Am 30. Juli 1921 wurde von dem Gemeinderat ein neuer Friedhof nahe zur Csobánkai Straße im Ortsteil Nußgarten und Kukuruzäcker käuflich erworben. Die Gräber auf dem alten Friedhof wurden exhumiert und viele von ihnen wurden in den, am Ende des Jahres 1922 fertig gestellten und umgezäunten neuen Friedhof in der Csobánkai Straße überführt. Seit dem 1. November 1923 war es nur noch dort möglich, Verstorbene zu bestatten. Das Feld des geschlossenen alten Friedhofs wurde später vermessen und es wurden dort bald Familienhäuser erbaut. Auch der neue Kindergarten Nr. 4 der

Gemeinde bekam im Jahre 1930 dort einen Platz. Am Ende der 1960er Jahre wurden auch die noch existierenden Teile des alten Friedhofs aufgehoben und das Gebiet verkauft.

V. „Der neue Friedhof“

Der neue Friedhof in der Csobánkai Straße wurde am 29. Oktober 1922 von Pfarrer Márton Angeli und Kaplan István Török geweiht.

Im Oktober 1930 wurde auch die Aufbahrungshalle fertig gestellt. Im selben Jahre wurde auch eine Wohnung für den Friedhofswächter gebaut.

Der Friedhof erwies sich in der Zeit nach dem Zweiten Weltkrieg als zu klein. (Der Krieg forderte viele Werischwarer Opfer. Auch die Gräber der in der Gegend gefallenen deutschen und russischen Soldaten nahmen viel Platz ein.)

Die Friedhofserweiterung wurde so durchgeführt, dass die benachbarten Immobilienbesitzer für ihre verlorenen Gebiete entschädigt wurden.

Im Rätssystem wurde die Ordnung der Friedhöfe und Bestattungen durch einen Ministerialbeschluß für Stadt- und Gemeindevirtschaft im Jahr 1954 geregelt. Diese Anordnung hat festgelegt, dass Tote nur dort am Haus aufgebahrt werden dürfen, wo es noch keine Aufbahrungshalle im Ort gibt. Ab dieser Zeit wurden keine Toten mehr am Haus aufgebahrt und es gab auch keine Leichenzüge durch die Ortschaft mehr.

In der Zeit des Sozialismus wurde so wenig Geld wie möglich für die Friedhöfe ausgegeben.

Nach dem Systemwechsel wurden an dem Ortsfriedhof wichtige Veränderungen durchgeführt. Bis Sommer 1993 wurde die Aufbahrungshalle umgebaut: der Warteraum erhielt eine Glaswand, es wurden ein beheizbarer Umkleieraum sowie ein Waschraum erbaut.

Im Juni 2001 stimmte der Gemeinderat für das Anbringen der Namensschilder der gefallenen deutschen und russischen Soldaten im Wert von 500.000 Forint zu.

Im Oktober 2003 hat der Gemeinderat beschlossen, den Friedhof umzuzäunen. Infolge dessen wurde am Parkplatz und an der Straße ein durchbrochener Zaun, sonst ein geschlossener Zaun aus Kunststein in einer Höhe von 1,8 bis 2 Meter erbaut.

Im September 2004 wurde das Hauptkreuz am Friedhof erneuert.

Im Dezember 2005 hat der Gemeinderat beschlossen, das Gebiet des Friedhofs zu regeln, eine Wasserleitung zu legen, sowie die Straße dorthin auszubauen. Die Arbeiten gingen im Juli 2006 zu Ende. Es wurde auch die Straße zwischen dem alten und neuen Parkplatz fertig gestellt. In dem neuen Friedhofsteil wurden auch Urnengräber untergebracht.

VI. Der Judenfriedhof

Der orthodoxe jüdische Friedhof in der Lócsei Straße gehört zu den wenigen Denkmälern unserer Stadt. Diesen ließ die Selbstverwaltung im Jahre 1992 zum Denkmal erklären.

Auf den Grabsteinen sind hebräische Texte zu lesen. Die ersten beiden Buchstaben der Inschriften sind eine Abkürzung: „Hier ist beerdigt“. Der anschließende Text ist sehr wortkarg: Es beschränkt sich in den meisten Fällen auf die Namen und das Sterbedatum und beinhaltet je einen lobenden Satz.

Die Grabsteine sind bis zu einem Drittel in die Erde gesetzt, es gibt keinen Grabhügel davor. Ein Großteil der Grabsteine hat sich gesenkt und ist eingestürzt während der Jahrhunderte. Der Friedhof, der etwa die Größe von zwei oder drei Häusern hat, wurde umzingelt, wobei die Südmauer zuletzt zum Teil eingestürzt ist. Auf der Straßenseite stand die Totenhalle. Das Gebäude wurde bis Mitte der 1990er Jahre lebensgefährlich, so dass dies die Selbstverwaltung eher abreißen ließ.

Auf dem Werischwarer Judenfriedhof wurde seit mehr als 70 Jahren niemand mehr bestattet. Der verlassene Friedhof ist ein Wert, der nicht verloren gehen darf.

VII. „Beisetzungen der Großgrundbesitzer“

In der Gruft unter dem Altar der Werischwarer Pfarrkirche ruhen drei Mitglieder der Großgrundbesitzerfamilie Majthényi: Károly Majthényi d. Ä. und seine Gattin sowie eine ihrer früh verstorbenen Töchter. In die Gruft kann man nur von außen, an der Ostseite der Kirche, durch eine schmale Eisentür am Chor, gelangen. Früher gab es auch einen Abgang in der Kirche.

Graf Jenő Karátsonyi, späterer Großgrundbesitzer von Werischwar, Schaumar, Sankt Iwan, wurde in der Gruft der Kirche von Schaumar beigesetzt, unter dem Nebentalar. (Der Sarg des im Oktober 1933 verstorbenen Grafen wurde damals in der Matthiaskirche auf der Burg aufgebahrt.) Die Pfarrkirche von Werischwar erinnert nur durch das Familienwappen auf dem Turm an den letzten Gutsherrn.

VIII. Militärgräber und Heldendenkmäler

Das Buch der Helden ist ein handgeschriebenes Buch, das in einem einzigen verzierten Exemplar angefertigt wurde. In dem Buch werden die Opfer der Weltkriege aus Werischwar aufgezählt.

Das Denkmal der Opfer des Ersten Weltkrieges wurde am 20. August im Jahre 1920 geweiht. Es befand sich ursprünglich am Anfang des alten Friedhofes, an der Landstraße. Im Jahre 1935 wurde das Denkmal vor den Kindergarten übergebracht.

Das sowjetische Heldendenkmal wurde nach dem Zweiten Weltkrieg gestiftet. Dieses wurde in der Revolution 1956 von Jugendlichen aus Werischwar gestürzt. Nachher wurde das Denkmal neben dem Denkmal des Ersten Weltkriegs aufgestellt. Nach dem Systemwechsel im Jahre 1990 wurde der Obelisk unter den sowjetischen Gräbern am Friedhof aufgestellt.

Das Denkmal der Helden von 1956 wurde nach dem Systemwechsel aufgestellt, unter Verwendung eines Teils des Denkmals des Ersten Weltkrieges.

Deutsche Militärgräber und Denkmäler: Die Erinnerung an die im Zweiten Weltkrieg gefallenen deutschen Soldaten wurde von den

Werischwarern auch in der Zeit der 45-jährigen sowjetischen Besetzung gepflegt. Sie brachten regelmäßig Blumen auf ihre Gräber. Das erste deutsche Heldendenkmal wurde von dem einstigen Mitglied der Waffen SS, Josef Dax im Jahre 1989 gestiftet, der auch bei Werischwar kämpfte. Die Form des Grabes erinnert an ein Symbol der Nazis, die Todesrunne. Das zweite deutsche Militärdenkmal ließ Wolfgang Körner, Vizepräsident des Bayerischen Soldatenbundes, in den 1990er Jahren aufstellen. Im Frühjahr 2002 wurden auf eine Initiative von Bürgermeister István Botzheim sowohl die Grabstellen der deutschen als auch der sowjetischen Soldaten auf eine gebührende Weise geregelt.

Das Denkmal zu Ehren der Gefallenen in der Revolution und im Freiheitskampf 1848-49 wurde von der Selbstverwaltung von Werischwar gestiftet. Das Werk des Bildhauermeisters Sándor Molnár wurde im Rahmen der Feierlichkeiten am 15. März 1993 enthüllt.

Das Denkmal des Zweiten Weltkriegs – ein Werk des Bildhauers László Sax – wurde am 25. Mai 2002 im Rahmen einer Feierstunde am Heldentag von Pfarrer Zoltán Boros geweiht.

Neues deutsches Kameradendenkmal (Militärdenkmal): Wolfgang Körner ließ im Jahre 2005 auf eigene Kosten ein neues Denkmal für die Todesrunne aufstellen. Die Aufschrift auf der einfachen Steintafel lautet: Den gefallenen Kameraden.

IX. Bergmannsgräber und -gedenkstätten

Auf dem Friedhof in Werischwar sind viele Bergmannsgräber zu sehen. Besonders häufig sind die weltweit gebräuchlichen Zeichen der Bergleute auf Feld 3 zu finden. In der Reihe 42 wurden sechs Bergleute beerdigt. Alle verstarben in den Jahren 1954 und 1955 bei einem Bergwerksunglück.

Die Werischwarer Familien konnten vom Bergwerk ein Jahrhundert lang ihr Brot beziehen. Während dieser langen Zeit sind 73 Bergleute bei der Arbeit umgekommen, von denen 5 in der Mineralienabteilung eingeteilt waren. Ein Teil der Grabinschriften erinnert an die tragischen Geschehnisse. Auf anderen deutet darauf jedoch nur eine sehr bekannte Zeile aus der Bergmannshymne hin.

Besonders herzergreifend sind die Gräber mit Reliefs. Die Namensliste der im Dienstesinsatz tragisch umgekommenen Kumpel wurde von dem emeritierten Bergwerksingenieur István Zelenai zusammengestellt. Diese Namen sind jetzt in der Gedenkstube der Bergleute zu finden, welche im Sozialen Zentrum „Napos Oldal“ eingerichtet wurde. Das Gebäude selbst wurde einst als Dienstwohnung für den Bergbauoffizier erbaut.

In Werischwar erinnert das Bergmannsdenkmal an die Kumpel. Dies wurde zum Gedenken an den Bergmannsstreik im Jahre 1928 aufgestellt. Die heutige monumentale Gedenkstätte wurde 1978 von Béla Bajnok aus Kalkstein gehauen. Das Denkmal stand 40 Jahre lang am Bajcsy-Zsilinszky Platz. Im September 2010 wurde diese bestimende Gedenkstätte in den Gedenkpark in der Werischwarer Bergmannssiedlung (Bányatelep) hinübertransportiert. Dort soll auch ein Gedenkstein Platz bekommen, wo die Namen der 73 heldenhaften Bergleute verewigt werden.

A köztemető főkeresztje 2011 januárjában